

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΤΥΠΟΠΟΙΗΣΗ ΣΕ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ
ΚΑΙ ΤΗ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ»**

Προοπτικές Ανάπτυξης Ελληνικής Οικονομίας

Διπλωματική Εργασία του

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΝΑΣΙΔΗ

Αριθμός Μητρώου: 09311024

Επιβλέπων :

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΛΕΒΕΝΤΙΔΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ Ε.Κ.Π.Α.

Αθήνα, Φεβρουάριος 2023

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα της παρούσας εργασίας, καθηγητή κ. Ιωάννη Γ. Λεβεντίδη, για την υπομονή του, καθώς και τις συμβουλές και κατευθύνσεις, που παρείχε σε όλη τη διάρκεια συγγραφής της διπλωματικής. Οι παρατηρήσεις του συνέβαλλαν ουσιαστικά στην ανάλυση του θέματος και στη βελτίωση της εργασίας.

Τέλος, δεν θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω τους γονείς μου, που με στήριξαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1 : Η Οικονομική Ανάπτυξη	1
1.1 Ορισμοί Οικονομικής Ανάπτυξης και Οικονομικής Μεγέθυνσης	1
Κεφάλαιο 2: Ιστορική Αναδρομή στις Θεωρίες Οικονομικής Μεγέθυνσης	4
2.1 Κλασικοί Οικονομολόγοι	4
2.2 Θεωρίες Οικονομικής Μεγέθυνσης στον 20ο αιώνα	7
Κεφάλαιο 3: Υποδείγματα Οικονομικής Μεγέθυνσης	11
3.1 Υποδείγματα Οικονομικής Μεγέθυνσης των Harrod – Domar και λοιπών Μετακευ- σιανών Οικονομολόγων	12
3.2 Νεοκλασικά Υποδείγματα Οικονομικής Μεγέθυνσης	14
3.3 Υποδείγματα Ενδογενούς Μεγέθυνσης	17
Κεφάλαιο 4: Από τη Θεωρία στην Πράξη	23
4.1 Μακροοικονομικοί Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Μεγέθυνσης	24
4.2 Εθνικές Πολιτικές και Ανάπτυξη	30
Κεφάλαιο 5: Ελληνική Οικονομία	31
5.1 Ελληνική Οικονομία στο Πέρασμα του Χρόνου	31
5.1.1 Μεγάλη και Μέτρια Επέκταση (1960 – 1979)	31
5.1.2 Μεγάλη ύφεση (1980 – 1993)	33
5.1.3 Ανάκαμψη (1994 – 2007)	37
5.1.4 Μεγάλη κρίση (2008 – 2017)	41
5.2 Τρέχουσα Κατάσταση Ελληνικής Οικονομίας	44
5.3 Δομικά Προβλήματα Ελληνικής Οικονομίας.....	48
Κεφάλαιο 6: Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία.....	51
6.1 Χαρακτηριστικά Ελληνικής Οικονομίας και Στόχοι για το Μέλλον.....	51
6.2 Προτεινόμενες Δράσεις Οικονομικής Πολιτικής.....	57
6.2.1 Δημόσια Διοίκηση και Δημοσιονομική Πολιτική.....	58
6.2.2 Δικαιοσύνη.....	59
6.2.3 Εκπαίδευση.....	59
6.2.4 Υγεία και Κοινωνική Πρόνοια.....	60
6.2.5 Φορολογικό και Ασφαλιστικό Σύστημα.....	61
6.2.6 Χωροταξία, Μεταφορές και Ενέργεια.....	62

6.2.7 Χρηματοπιστωτικές Αγορές.....	62
6.2.8 Αγορά Εργασίας.....	63
6.2.9 Καινοτομία.....	64
6.2.10 Τομεακές Δράσεις.....	64
6.3 Αντιδράσεις Πολιτικών και Κοινωνικών Φορέων	66
Κεφάλαιο 7: Η Ελλάδα στο Μέλλον.....	70
7.1 Πόροι από Προγράμματα της ΕΕ.....	70
7.2 Προοπτικές Ανάπτυξης Ελληνικής Οικονομίας.....	73
Συμπεράσματα	80
Βιβλιογραφία.....	87

Ευρετήριο Διαγραμμάτων και Πινάκων

Διάγραμμα 1 : Ρυθμός Μεταβολής ΑΕΠ	32
Διάγραμμα 2 : Ανεργία	32
Διάγραμμα 3 : Πληθωρισμός	33
Διάγραμμα 4 : Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών.....	34
Διάγραμμα 5 : Δαπάνες και Έσοδα Γενικής Κυβέρνησης	35
Διάγραμμα 6 : Δημοσιονομικό Έλλειμμα	35
Διάγραμμα 7 : Χρέος	36
Διάγραμμα 8 : Απόκλιση μεταξύ πραγματικού και δυνητικού ΑΕΠ.....	37
Διάγραμμα 9 : Πραγματική Συναλλαγματική Ισοτιμία σε σχέση με EU-15.....	38
Διάγραμμα 10 : Χρηματοδότηση Ιδιωτικού και Δημοσίου Τομέα από τα Πιστωτικά Ιδρύματα	39
Διάγραμμα 11 : Πληρωμές Τόκων Δημοσίου Χρέους	40
Διάγραμμα 12 : Επιτόκια 10ετών Κρατικών Ομολόγων Ελλάδος και Γερμανίας.....	42
Διάγραμμα 13 : ΑΕΠ Ελλάδος σε τιμές 2015	42
Διάγραμμα 14 : Κατά κεφαλήν ΑΕΠ Ελλάδος και χωρών EU-15 σε τιμές 2015.....	43
Διάγραμμα 15 : Μεταβολή ΑΕΠ το έτος 2020.....	45
Διάγραμμα 16 : Χρέος σε δις €	46
Διάγραμμα 17 : Επενδύσεις.....	47
Διάγραμμα 18 : Μακροχρόνια Πραγματικά Επιτόκια.....	48
Διάγραμμα 19 : Σύνολο καταθέσεων και repos στα NXI.....	75
Διάγραμμα 20 : Ποσοστό μη εξυπηρετούμενων δανείων.....	76
Διάγραμμα 21 : Αξιολόγηση Πιστοληπτικής Ικανότητας Ελλάδος.....	78
Πίνακας 1 : Πυλώνες «Ελλάδα 2.0».....	71
Πίνακας 2 : Διάρθρωση ΑΕΠ (σε δις €).....	74
Πίνακας 3 : Στοιχεία Τουριστικής Δραστηριότητας.....	79

Κεφάλαιο 1 : Η Οικονομική Ανάπτυξη

Ο άγγλος φυσικός, φιλόσοφος και οικονομολόγος Sir William Petty (1623 – 1687) θίγει το θέμα της οικονομικής ανάπτυξης/μεγέθυνσης από τον 17ο αιώνα ήδη, αναφέροντας ότι «οι Γάλλοι αναπτύσσονται πολύ γρήγορα και εμφανίζονται τόσο πλούσιοι και ισχυροί» (Hull, 1899). Ο πατέρας της Οικονομικής Επιστήμης, Adam Smith¹ (1776), αφιερώνει το τρίτο βιβλίο του «Πλούτου των Εθνών» σε ζητήματα οικονομικής ανάπτυξης.

Η οικονομική ανάπτυξη/μεγέθυνση έχει κεντρική θέση στην Οικονομική Επιστήμη, αλλά και στη σύγχρονη πολιτική ατζέντα και αποτελεί το σπουδαιότερο πολιτικό στόχο κάθε χώρας. Σύμφωνα με τον Robert Lucas² (1988), όταν κάποιος αρχίσει να σκέπτεται για το ζήτημα της οικονομικής μεγέθυνσης και την επίδρασή του στην ευημερία, είναι δύσκολο να σκεφτεί κάτι άλλο. Τι είναι όμως η οικονομική ανάπτυξη και σε τι διαφέρει από την οικονομική μεγέθυνση; Ποια είναι τα σημαντικότερα μοντέλα οικονομικής μεγέθυνσης; Πώς λειτουργούν τα πλάνα οικονομικής ανάπτυξης; Ποιες προοπτικές ανοίγονται για την ανάπτυξη της χώρας μας; Αυτά τα ερωτήματα, και όχι μόνο, θα μας απασχολήσουν στη παρούσα μεταπτυχιακή εργασία.

1.1 Ορισμοί Οικονομικής Ανάπτυξης και Οικονομικής Μεγέθυνσης

Χωρίς αμφιβολία, η αύξηση του πλούτου συμβάλει στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των ανθρώπων. Για αυτό το λόγο, στα πρώτα χρόνια της εμφάνισής τους, τα Οικονομικά της Ανάπτυξης έδωσαν μεγάλη βαρύτητα στην επίτευξη οικονομικής μεγέθυνσης, μέσω της αύξησης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) και της απασχόλησης (Sen, 1988).

Μπορεί οι όροι «ανάπτυξη» και «μεγέθυνση» να συνδέονται στενά και άλλωτε να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, αλλά δεν είναι ταυτόσημοι. Ο R. Flammang (1979), αφού παρουσιάζει τη μεγάλη ασυμφωνία στους ορισμούς για τις δύο αυτές έννοιες, αναφέρει ότι «η μεγέθυνση και η ανάπτυξη, ανεξαρτήτως του τι είναι, δεν είναι το ίδιο πράγμα. Είναι συμπληρωματικές διαδικασίες και καθεμιά έχει τη δυνατότητα να συμβάλει στην επιτυχία της άλλης».

Γενικώς, μπορούμε να πούμε ότι η (οικονομική) μεγέθυνση είναι στενότερη έννοια και αναφέρεται στη διεύρυνση των οικονομικών μεγεθών ενός τόπου αναφοράς. Η οικονομική μεγέθυνση υπολογίζεται από το εισόδημα της οικονομίας, δηλαδή από το επίπεδο του

¹ Ο Smith έζησε την περίοδο 1723 – 1790.

² Ο Lucas τιμήθηκε το 1995 με το βραβείο Nobel για την ανάπτυξη της υπόθεσης των ορθολογικών προσδοκιών.

Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Το ενδιαφέρον δεν εξαντλείται στην απόλυτη τιμή του μεγέθους, αλλά επεκτείνεται και στη διαχρονική εξέλιξή του, δηλαδή στην ποσοστιαία μεταβολή του σε περιόδους αναφοράς, καθώς επίσης και στην πραγματική τιμή του, απαλλαγμένου από τον πληθωρισμό.

Ο ρυθμός μεγέθυνσης δείχνει κατά πόσο η οικονομία γίνεται πλουσιότερη, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το μέγεθος του πληθυσμού. Συνεπώς, μία οικονομία μπορεί να μεγεθυνθεί, χωρίς οι κάτοικοί της να απολαμβάνουν υψηλότερο εισόδημα κατά μέσο όρο. Ο δημογραφικός παράγοντας εισάγεται στην εξίσωση, με τον υπολογισμό του κατά κεφαλήν εισοδήματος, που ισούται με το λόγο του ΑΕΠ προς τον πληθυσμό.

Αντίθετα, ο όρος οικονομική ανάπτυξη υπονοεί τη χρήση τόσο οικονομικών όσο και μη οικονομικών παραγόντων για τη γενική βελτίωση των όρων διαβίωσης και του επιπέδου ευημερίας και σχετίζεται με τις δυνατότητες ικανοποίησης των βασικών αναγκών. Σύμφωνα με την Adelman (2000), περιλαμβάνει και συνδυάζει τα παρακάτω στοιχεία:

- α. Διαρκής αυτοσυντηρούμενη μεγέθυνση (self – sustaining growth)
- β. Δομικές αλλαγές στις μεθόδους παραγωγής
- γ. Τεχνολογική αναβάθμιση
- δ. Κοινωνικός, πολιτικός και θεσμικός εκσυγχρονισμός
- ε. Ευρεία βελτίωση της κατάστασης του ανθρώπου.

Ο Kuznets³ (1973) αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη με τις 3 πρώτες έννοιες. Συγκεκριμένα, ορίζει την οικονομική μεγέθυνση ως την μακροχρόνια αύξηση της ικανότητας παροχής αυξανόμενης ποικιλίας προϊόντων στον πληθυσμό, βασισμένης στην πρόοδο της τεχνολογίας και στις συνακόλουθες θεσμικές και ιδεολογικές προσαρμογές. Η διαρκής αύξηση (sustained rise) της προσφοράς προϊόντων είναι το αποτέλεσμα της οικονομικής μεγέθυνση. Η τεχνολογική πρόοδος είναι η αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη για την μεγέθυνση, καθώς θα πρέπει να ακολουθήσουν δομικές αλλαγές στις μεθόδους παραγωγής, στους θεσμούς αλλά και στην ιδεολογία της κοινωνίας, προκειμένου να αξιοποιηθούν οι τεχνολογικές καινοτομίες.

Ο Σουηδός Gunnar Myrdal⁴ (1974) θεωρεί την ανάπτυξη ως την πρόοδο του κοινωνικού συστήματος, το οποίο περιλαμβάνει οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες και

³ Ο Kuznets τιμήθηκε το 1971 με το βραβείο Nobel για την ερμηνεία της οικονομικής μεγέθυνσης.

⁴ Ο Myrdal τιμήθηκε το 1974 με το βραβείο Nobel για την εργασία του στη θεωρία του χρήματος και των οικονομικών διακυμάνσεων.

εντάσσεται στην ευρύτερη σφαίρα των θεσμών. Οι North⁵ και Thomas (1973) δίνουν επίσης έμφαση στους θεσμούς και τονίζουν ότι παράγοντες, όπως η καινοτομία, οι οικονομίες κλίμακας, η εκπαίδευση κτλ, δεν είναι αιτίες της ανάπτυξης, αλλά η ίδια η ανάπτυξη. Η πραγματική αιτία είναι οι θεσμοί, οι οποίοι ορίζονται ως «*οι κανόνες του παιχνιδιού σε μια κοινωνία ή, πιο επίσημα, οι θεσπισμένοι από τους ανθρώπους περιορισμοί που διαμορφώνουν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση... και, συνεπώς, και τα κίνητρα στις ανθρώπινες συναλλαγές, είτε πολιτικές, είτε κοινωνικές, είτε οικονομικές*» (North, 1990). Ομοίως, οι Adelman και Morris (1968) εστιάζουν στον κοινωνικό και πολιτικό εκσυγχρονισμό, και συγκεκριμένα, στην προοδευτική στάση των μορφωμένων προς τις αλλαγές και την καινοτομία, καθώς και την προσήλωση της ηγεσίας στην οικονομική ανάπτυξη.

Η 5η διάσταση της οικονομικής ανάπτυξης αφορά την οικονομική κατάσταση των φτωχών και το μέγεθος των ανισοτήτων. Οι Chenery et al. (1979) έθεσαν το ζήτημα των ανισοτήτων, τονίζοντας ότι η ραγδαία ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου από τη δεκαετία του 1960, ωφέλησε ελάχιστα ή και καθόλου το 1/3 του πληθυσμού τους. Ο Amartya Sen⁶ (1988) θεωρεί ότι η βελτίωση των συνθηκών ζωής πρέπει να τεθεί ως ο βασικός σκοπός της οικονομικής δραστηριότητας και αυτή η βελτίωση είναι αναπόσπαστο στοιχείο της έννοιας της ανάπτυξης. Μια από τις διαστάσεις της ανάπτυξης είναι η ελευθερία της επιλογής με τη θετική της έννοια. Δύο άνθρωποι που κάνουν τις ίδιες επιλογές, δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι απολαμβάνουν την ίδια κατάσταση ευτυχίας (well being), αν δεν έχουν το ίδιο πλήθος δυνητικών επιλογών.

Στις προηγούμενες 5 διαστάσεις της ανάπτυξης, που συμπύκνωσε η Irma Adelman, έχει προστεθεί τις τελευταίες δεκαετίες ο όρος της «*αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης (sustainable development)*», που υποδηλώνει την κάλυψη των αναγκών του παρόντος, χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες (United Nations, 1987). Ο όρος «βιώσιμη ανάπτυξη» αναδύθηκε στην επιφάνεια το 1980, όταν η Διεθνής Ένωση Προστασίας της Φύσης (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources - IUCN) παρουσίασε τη στρατηγική της για την προστασία της φύσης (World Conservation Strategy), με σκοπό «*να συμβάλει στην προαγωγή της βιώσιμης ανάπτυξης μέσω της προστασίας των εν ζωή πόρων*» (IUCN, 1988). Έκτοτε, η βιώσιμη ανάπτυξη έχει εισέλθει για τα καλά τόσο στη βιβλιογραφία, όσο και στην πολιτική ατζέντα κυβερνήσεων και διεθνών οργανισμών.

⁵Ο North τιμήθηκε το 1993 με το βραβείο Nobel για το έργο του στην ερμηνεία των οικονομικών και θεσμικών αλλαγών.

⁶Ο Sen τιμήθηκε το 1998 με το βραβείο Nobel για τη συνεισφορά του στα Οικονομικά της Ευημερίας.

Κεφάλαιο 2: Ιστορική Αναδρομή στις Θεωρίες Οικονομικής Μεγέθυνσης

Οι οικονομολόγοι διαχρονικά έδειξαν ενδιαφέρον για τους λόγους, που κάποιες κοινωνίες είναι πιο εύρωστες από άλλες, καθώς επίσης και για τη διαφορετική ταχύτητα με την οποία γίνονται πλουσιότερες. Η θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης εξετάζει τους προσδιοριστικούς παράγοντες του ρυθμού αύξησης του γενικού επιπέδου προϊόντος μιας οικονομίας. Η οικονομική μεγέθυνση, παρά τη στενή της έννοια, αποτελεί έναν ικανοποιητικό δείκτη ευημερίας και μπορεί, με κατάλληλες συμπληρωματικές πολιτικές, να εξυπηρετήσει ευρύτερους στόχους, που εντάσσονται στη σφαίρα της οικονομικής ανάπτυξης.

2.1 Κλασικοί Οικονομολόγοι

Ο Adam Smith (1776), που συχνά αποκαλείται πατέρας των Οικονομικών (Henry, 2008), βασίζει τη θεωρία του σε μία ελεύθερη οικονομία, που χάρη στο «αόρατο χέρι», πετυχαίνει την οικονομική ευμάρεια. *«Δεν είναι η καλοσύνη του κρεοπώλη, του ζυθοποιού ή του αρτοποιού από την οποία περιμένουμε το δείπνο μας, αλλά από την έγνοια τους για το προσωπικό τους συμφέρον. Απευθυνόμαστε, όχι στην ανθρωπιά τους, αλλά στη φιλαυτία τους»* (σελ. 16).

Σύμφωνα με τον Rostow (1992), ο Adam Smith θεωρεί ως κύριους παράγοντες της οικονομικής μεγέθυνσης το κεφάλαιο, τον πληθυσμό, τον καταμερισμό της εργασίας και το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας. Οι αποταμιεύσεις συσσωρεύουν κεφάλαιο και αυξάνουν το προϊόν της οικονομίας, μέσω των μεγαλύτερων επενδύσεων. Ο πληθυσμός και το θεσμικό πλαίσιο αναφορικά με το ελεύθερο εμπόριο, τόσο στο εσωτερικό όσο και με το εξωτερικό, καθορίζουν το μέγεθος της αγοράς. Η μεγαλύτερη αγορά παρέχει περισσότερες δυνατότητες για καταμερισμό και εξειδίκευση της εργασίας.

Στην έννοια του καταμερισμού της εργασίας, που έχει εξέχουσα θέση στη θεωρία του Smith, περιλαμβάνεται η τεχνολογική πρόοδος. Ο καταμερισμός συμβάλει στην αύξηση της παραγωγικότητας με τρεις τρόπους (Smith, 1776):

- α. Αυξημένη επιδεξιότητα (dexterity) των εργατών.
- β. Εξοικονόμηση χρόνου από τη μετάβαση από το ένα είδος εργασίας στο άλλο.
- γ. Εφεύρεση μηχανών, που διευκολύνουν την εργασία και επιτρέπουν σε έναν εργαζόμενο να κάνει τη δουλειά πολλών.

Μέσω του καταμερισμού της εργασίας και της εξειδίκευσης επιτυγχάνονται αύξουσες οικονομίες κλίμακας. Όμως, στην οικονομία υφίστανται και παραγωγικές δυνάμεις με φθίνουσες

αποδόσεις κλίμακας. Αύξουσες αποδόσεις κλίμακας εμφανίζονται κυρίως σε βιομηχανικές δραστηριότητες, ενώ οι φθίνουσες σε τομείς του αγροτικού τομέα, αφού ο συντελεστής γη είναι σταθερός. Συνεπώς, οι αναπτυγμένες χώρες εξειδικεύονται στο βιομηχανικό τομέα, που παρουσιάζει αύξουσες οικονομίες κλίμακας, ενώ οι φτωχότερες χώρες εξειδικεύονται σε δραστηριότητες με φθίνουσες αποδόσεις.

Ο Jean – Baptiste Say⁷ (1803) είναι γνωστός για τον «Νόμο του Say» ή τον «Νόμο των Αγορών». Εστιάζει στο σκέλος της παραγωγής, όπως άλλωστε και ο Adam Smith, θεωρώντας ότι «η παραγωγή ενός προϊόντος ανοίγει το δρόμο για άλλα προϊόντα» (σελ. 57). Ο θέση του Say συνοψίζεται στη φράση «η παραγωγή δημιουργεί τη δική της ζήτηση».

Ο νόμος του Say απασχόλησε ιδιαίτερα τους κλασικούς οικονομολόγους. Ο James Mill⁸ (1808) συμφώνησε, αναφέροντας ότι «η παραγωγή των αγαθών είναι η μόνη αιτία που δημιουργεί αγορά για τα παραγόμενα προϊόντα» (σελ. 81). Ομοίως και ο David Ricardo⁹ (1820), που υποστήριξε ότι η «η ζήτηση εξαρτάται αποκλειστικά από την προσφορά». Αντίθετα, ο Thomas Malthus¹⁰ (1820) και ο John Stuart Mill¹¹ (1844) αμφισβήτησαν τη μη ύπαρξη κορεσμένων αγορών, δηλαδή εκτεταμένης πλεονάζουσας προσφοράς.

Την αισιοδοξία του Smith για τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης δεν ασπάστηκαν άλλοι σημαντικοί κλασικοί οικονομολόγοι, όπως ο Ricardo και ο Malthus, εστιάζοντας σε προβλήματα που ανακύπτουν από τις φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας του αγροτικού τομέα και την αύξηση του πληθυσμού.

Ο Malthus (1798) θεωρεί ότι η οικονομία και ο πληθυσμός αλληλεπιδρούν και μακροπρόθεσμα παρατηρείται σχετική σταθερότητα στα επίπεδά τους. Τα υψηλότερα εισοδήματα αυξάνουν τον πληθυσμό, δίνοντας κίνητρα για γάμους σε μικρότερη ηλικία και περισσότερες γεννήσεις και μειώνοντας τη θνητότητα από υποσιτισμό. Ταυτόχρονα, ο μεγαλύτερος πληθυσμός μειώνει το κατά κεφαλή εισόδημα, καθώς τα μέσα διαβίωσης αυξάνονται με αριθμητικό ρυθμό, ενώ ο πληθυσμός με γεωμετρικό. Αυτή είναι η περίφημη Μαλθουσιανή παγίδα (Malthusian trap).

Ο Malthus ουσιαστικά θεωρούσε ότι η παραγωγή αυξάνεται με χαμηλό ρυθμό, λόγω φθίνουσών οικονομιών κλίμακας, παρά τη θετική επίδραση της τεχνολογίας. Ο πληθυσμός από

⁷ Ο Say έζησε την περίοδο 1767 – 1832.

⁸ Ο James Mill έζησε την περίοδο 1773 – 1836.

⁹ Ο Ricardo έζησε την περίοδο 1772 – 1823.

¹⁰ Ο Malthus έζησε την περίοδο 1766 – 1834.

¹¹ Ο John Stuart Mill έζησε την περίοδο 1806 – 1873. Ήταν υιός του James Mill.

την άλλη, αυξάνεται ταχύτερα, παρόλο που υπόκειται σε προληπτικούς (preventive check) και θετικούς (positive check) περιορισμούς. Ειδικότερα, *«η πρόβλεψη των δυσκολιών, που συνεπάγεται η ανατροφή των τέκνων, λειτουργεί ως προληπτικός ελεγκτικός μηχανισμός, ενώ οι πραγματικές δυσχέρειες των κατώτερων τάξεων και η αδυναμία παροχής κατάλληλης τροφής και φροντίδας στα παιδιά τους λειτουργεί ως θετικός ελεγκτικός μηχανισμός»* (σελ. 19 – 20).

Η θεωρία του Malthus δεν επαληθεύτηκε, επειδή υποτιμήθηκε τόσο η ισχύς των ελεγκτικών μηχανισμών – περιορισμών στην αύξηση του πληθυσμού, όσο και ο βαθμός στον οποίο η τεχνολογική πρόοδος αντισταθμίζει τις φθίνουσες αποδόσεις του αγροτικού τομέα και αυξάνει ταχύτερα την παραγωγή τροφίμων σε σχέση με τον πληθυσμό.

Όπως προείπαμε, ο Malthus (1815 και 1820) διαφώνησε με τον Νόμο του Say και τόνισε ότι η αύξηση του πλούτου της κοινωνίας εξαρτάται τόσο από την προσφορά όσο και από την ζήτηση. Εισήγαγε τον όρο της «ενεργούς ζήτησης» (effective demand), που σημαίνει ότι το προϊόν πωλείται σε τιμή, που καλύπτει το κόστος και αποφέρει ικανοποιητικό κέρδος, έτσι ώστε να υπάρχουν κίνητρα για συνέχιση της παραγωγής. Από την πλευρά της προσφοράς, οι σημαντικότεροι παράγοντες είναι η συσσώρευση κεφαλαίου, η γονιμότητα του εδάφους και οι εφευρέσεις που εξοικονομούν εργασία. Από την πλευρά της ζήτησης προκρίνεται η κατανομή της ακίνητης περιουσίας, το εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο και οι μη παραγωγικοί καταναλωτές (δημόσιοι υπάλληλοι).

Η συγκέντρωση της ακίνητης περιουσίας και του πλούτου στα χέρια των ολίγων δεν προάγει την επαρκή ζήτηση, αντιθέτως με τα εμπορικά πλεονάσματα και τις κρατικές δαπάνες. Ένας από τους κύριους τρόπους, με το οποίους το διεθνές εμπόριο συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη, είναι η δημιουργία νέων αναγκών – επιθυμιών.

Ο Ricardo (1817) εκτιμά ότι οι οικονομίες δεν μπορούν να μεγενθύνονται απεριόριστα, καθώς η γη – ο πλέον σημαντικός συντελεστής παραγωγής – έχει φθίνουσες αποδόσεις λόγω της σταθερής προσφοράς του. Αυτό προκαλεί ανατίμηση των μισθωμάτων και του κόστους διαβίωσης των εργαζομένων, με αποτέλεσμα να αυξάνονται οι μισθοί και συνεπώς το κόστος παραγωγής και να μειώνονται τα κέρδη. Ο περιορισμός των κερδών μειώνει τη συσσώρευση κεφαλαίου, που είναι ο κινητήριο μοχλός της οικονομίας (όπως και στον Smith). *«Η μοναδική επαρκής αιτία για τη μείωση των κερδών είναι η αύξηση των μισθών»* (σελ. 214).

Ο φαύλος κύκλος μπορεί να ανατραπεί από την τεχνολογική πρόοδο και το διεθνές εμπόριο. Βέβαια στην 3η έκδοση των Αρχών Πολιτικής Οικονομίας δηλώνει ότι *«η*

αντικατάσταση της εργασίας με μηχανήματα είναι συνήθως πολύ επιβλαβής για τα συμφέροντα της εργατικής τάξης» (σελ. 283).

Ο Karl Marx¹², παρά το γεγονός ότι δεν θεωρείται ευρέως κλασικός οικονομολόγος, περιλαμβάνεται στο συγκεκριμένο τμήμα, καθότι η συσσώρευση κεφαλαίου έχει κεντρική θέση στη θεωρία του. Στο «Κεφάλαιο» (1867) αναφέρει ότι, καθώς αυξάνεται η παραγωγή, η ανεργία μειώνεται, ασκώντας πίεση για αύξηση των μισθών των εργατών και κατ' επέκταση μείωση των κερδών των καπιταλιστών. Όμως, τα κέρδη είναι ο βασικός παράγοντας της οικονομικής μεγέθυνσης μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου. Οι καπιταλιστές, προκειμένου να εξασφαλίσουν ικανοποιητικά κέρδη, είτε κρατούν τους μισθούς σε επίπεδα εξαθλίωσης των εργατών, προκαλώντας κοινωνικές συγκρούσεις, είτε υποκαθιστούν εργασία με κεφάλαιο. Η αυξανόμενη υποκατάσταση εργασίας με κεφάλαιο περιορίζει τα εισοδήματα των εργατών και κατ' επέκταση τη ζήτηση για τα προϊόντα και οδηγεί τελικά σε κατάρρευση του καπιταλισμού και επικράτηση του σοσιαλισμού.

2.2 Θεωρίες Οικονομικής Μεγέθυνσης στον 20^ο αιώνα

Ο John Maynard Keynes (1936), επηρεασμένος από την εμπειρία της Μεγάλης Ύφεσης, διαφωνεί με τον Νόμο του Say και αναπτύσσει τη σημασία της ενεργούς ζήτησης, για την οποία πρώτος μίλησε ο Malthus. Σύμφωνα με το Tarascio (1971), ο Keynes απέδωσε τη βρετανική οικονομική ανάπτυξη της περιόδου 1860 – 1913 στην αύξηση των επενδύσεων, λόγω της αύξησης του πληθυσμού και της τεχνολογικής προόδου. Ο πληθυσμός επιδρά στην ανάπτυξη μέσω της αυξημένης ζήτησης για επενδύσεις και μέσω της βελτίωσης (νεότερος πληθυσμός) της ηλικιακής διάρθρωσης του πληθυσμού και της συνακόλουθης μείωσης της αποταμίευσης και αύξησης της κατανάλωσης. Για την αντιμετώπιση της κρίσης της εποχής του και την εξασφάλιση συνθηκών μακροχρόνιας οικονομική ευημερίας, ο Keynes (1937) προτείνει :

α. Μεταβολή των θεσμών και της κατανομής του πλούτου, ώστε να μειωθούν οι αποταμιεύσεις ως ποσοστό του εισοδήματος και

β. Μείωση των επιτοκίων, ώστε να τονωθούν οι επενδύσεις και η κατανάλωση.

Ο Joseph Schumpeter (1934) τόνισε τον ρόλο του καινοτόμου επιχειρηματία, αποκαλώντας τον «ήρωα της ανάπτυξης». Κινητήριοι μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης είναι οι επιχειρηματικές καινοτομίες, που μπορεί να είναι :

¹² Ο Marx έζησε την περίοδο 1818 – 1883.

- α. Νέα προϊόντα.
- β. Νέες μέθοδοι παραγωγής ή πώλησης.
- γ. Νέες αγορές.
- δ. Νέες πηγές προμήθειας πρώτων υλών και ημιέτοιμων προϊόντων.
- ε. Νέα βιομηχανική δομή, μέσω της δημιουργίας ή της καταστροφής μονοπωλίου.

Ο καινοτόμος επιχειρηματίας πετυχαίνει μεγάλη κερδοφορία, αλλά με το πέρασμα του χρόνου οι ανταγωνιστές τον μιμούνται και τα κέρδη περιορίζονται. Αυτή η διαδικασία της εισαγωγής των καινοτομιών και της «βιομηχανικής μετάλλαξης» είναι ο πυρήνας των αλλαγών της οικονομίας και συνιστά τη «δημιουργική καταστροφή» του Schumpeter (1943).

Ο Arthur Lewis¹³ (1954) εστιάζει την ανάλυσή του σε χώρες, που ο πληθυσμός είναι τόσο μεγάλος αναλογικά με τα κεφάλαια και τους φυσικούς πόρους, ώστε μεγάλοι κλάδοι της οικονομίας υπολειτουργούν. Ασχολείται δηλαδή με τις φτωχές χώρες, που παρουσιάζουν σημαντικό πλεόνασμα προσφοράς εργασίας. Η σταθερότητα των μισθών, λόγω υπερβάλλουσας προσφοράς εργασίας, επιτρέπει στους επιχειρηματίες να συσσωρεύουν κέρδη και να αυξάνουν το απόθεμα κεφαλαίου. Μακροπρόθεσμα, το αυξημένο κεφάλαιο οδηγεί σε απασχόληση μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού και σε οικονομική μεγέθυνση (Lewis, 1956).

Ο Kuznets (1955) παρουσίασε παρεμφερείς απόψεις με τον Lewis, ισχυριζόμενος ότι, κατά την οικονομική ανάπτυξη, η εισοδηματική ανισότητα αρχικά αυξάνεται, φτάνει σε ένα μέγιστο σημείο και στη συνέχεια μειώνεται. Η αποκαλούμενη «Καμπύλη Kuznets» (Kuznets' curve) έχει σχήμα ανάποδο U. Κατά τα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης, με την εγκατάλειψη των αγροτικών περιοχών για χάρη των αστικών κέντρων, οι ανισότητες στο σύνολο της οικονομίας αυξάνονται, καθώς οι βιομηχανικές περιοχές παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανισότητα εισοδημάτων σε σχέση με τις αγροτικές. Με την πάροδο του χρόνου και την ανάπτυξη της οικονομίας, οι διαφορές μειώνονται. Επίσης, υπάρχει θετική σχέση μεταξύ της οικονομικής μεγέθυνσης και του μεγέθους του πληθυσμού των πόλεων αναλογικά με τον συνολικό πληθυσμό (Kuznets, 1976).

Κατά τον Rostow (1960), η οικονομική ανάπτυξη εξαρτάται από τη συσσώρευση κεφαλαίου και διακρίνεται σε 5 στάδια, που είναι τα εξής :

- α. Η παραδοσιακή κοινωνία.

¹³ Ο Lewis τιμήθηκε το 1979 με το βραβείο Nobel για την έρευνά του στην οικονομική ανάπτυξη με έμφαση στα προβλήματα των αναπτυσσόμενων χωρών.

- β. Οι προϋποθέσεις για την απογείωση.
- γ. Η απογείωση.
- δ. Η πορεία για την ωρίμανση.
- ε. Η εποχή της υψηλής μαζικής κατανάλωσης.

Η παραδοσιακή κοινωνία, λόγω της χαμηλής διείσδυσης της τεχνολογίας, χαρακτηρίζεται από μικρής κλίμακας αλλαγές με την παραγωγή της τροφής να απορροφά περισσότερο από το 75% του εργατικού δυναμικού. Η πορεία προς την «απογείωση» ξεκινά με την πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας, που οδηγούν στην επέκταση των αγορών, την αύξηση της παραγωγικότητας και την εκβιομηχάνιση της κοινωνίας, συνοδευόμενη από την ραγδαία ανάπτυξη μερικών κλάδων, που εφαρμόζουν σύγχρονες βιομηχανικές πρακτικές. Όταν η κοινωνία καταφέρει να αξιοποιήσει αποτελεσματικά τη σύγχρονη τεχνολογία, τότε εισέρχεται στο στάδιο της ωριμότητας. Επέρχονται σημαντικές αλλαγές στη δομή του εργατικού δυναμικού, τα κεκτημένα αποτιμώνται χαμηλά και αναζητούνται νέες ικανοποιήσεις. Στο τελευταίο στάδιο, η κοινωνία θεωρεί προτεραιότητα όχι την τεχνολογική πρόοδο, αλλά την ασφάλεια, την ευημερία, τον ελεύθερο χρόνο και την ιδιωτική κατανάλωση. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Rostow (1971) προσέθεσε και 6^ο στάδιο, τη λεγόμενη «αναζήτηση της ποιότητας», που χαρακτηρίζεται από συνεχείς βελτιώσεις στην ποιότητα των προϊόντων και την υπηρεσιών.

Κατά τον Theodore Schultz (1961), η κύρια αιτία των αυξημένων επιπέδων ΑΕΠ των δυτικών κοινωνιών είναι οι επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο και όχι οι συντελεστές έδαφος, εργασία και (φυσικό) κεφάλαιο. Πολλά από αυτά που αποκαλούμε «κατανάλωση» (π.χ. έξοδα εκπαίδευσης, υγειονομικής περίθαλψης και εσωτερικής μετανάστευσης) αποτελούν επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Οι γνώσεις και δεξιότητες, που είναι προϊόν των επενδύσεων αυτών, είναι ο κύριος λόγος της αυξημένης παραγωγικότητας των τεχνολογικά προηγμένων χωρών.

Ο Ούγγρος Nicholas Kaldor (1967) τονίζει το μέγεθος και την παραγωγικότητα του βιομηχανικού τομέα, διατυπώνοντας τους παρακάτω 3 «νόμους του Kaldor» :

- α. Ο βιομηχανικός τομέας είναι η «μηχανή της μεγέθυνσης». Η μεγέθυνση του βιομηχανικού τομέα οδηγεί σε αύξηση του ΑΕΠ.
- β. Η μεγέθυνση του βιομηχανικού τομέα προκαλεί αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας του τομέα, λόγω αυξουσών αποδόσεων κλίμακας (αλλιώς Νόμος του Verdoorn).
- γ. Η μεγέθυνση του βιομηχανικού τομέα προκαλεί αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας του μη βιομηχανικού τομέα, καθώς μεταφέρονται εργαζόμενοι στη βιομηχανία και

μειώνεται ο αριθμός των εργαζομένων του μη βιομηχανικού τομέα, ο οποίος παρουσιάζει φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας.

Οι Acemoglu, Johnson και Robinson (2005) θεωρούν ότι οι πολιτικοί θεσμοί ασκούν την αποφασιστικότερη επίδραση στην οικονομική μεγέθυνση, καθώς διαμορφώνουν τα κίνητρα των οικονομικών παραγόντων. Οι οικονομικοί θεσμοί προκύπτουν από συλλογικές αποφάσεις και αντανακλούν το αποτέλεσμα της σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ διαφόρων ομάδων στη κοινωνία. Αυτή, που έχει τη μεγαλύτερη πολιτική ισχύ, είναι πιο πιθανό να επιβάλλει τους θεσμούς, που εξυπηρετούν τα δικά της συμφέροντα. Η πολιτική ισχύς διαχωρίζεται σε *de jure* και σε *de facto*. Η πρώτη πηγάζει απευθείας από τους πολιτικούς θεσμούς, ενώ η δεύτερη εξαρτάται από την ικανότητα χρησιμοποίησης προς ίδιο όφελος των υπαρχόντων πολιτικών θεσμών και άσκησης πίεσης σε άλλες ομάδες.

Η κατανομή των πόρων επηρεάζει την κατανομή της *de facto* πολιτικής ισχύος, αλλά τον σημαντικότερο ρόλο διαδραματίζουν οι πολιτικοί θεσμοί, οι οποίοι θέτουν τους περιορισμούς στην άσκηση της (*de jure* και της *de facto*) πολιτικής ισχύος και καθορίζουν την κατανομή της *de jure* πολιτικής ισχύος. Το οικονομικό αποτέλεσμα επηρεάζεται από τις δύο πηγές πολιτικής ισχύος, μέσω των επιλεγόμενων οικονομικών θεσμών.

Κεφάλαιο 3: Υποδείγματα Οικονομικής Μεγέθυνσης

Τα υποδείγματα (models) αποτελούν απλουστεύσεις του πραγματικού κόσμου που στοχεύουν στην περιγραφή μιας πραγματικής κατάστασης με τη χρήση σχετικά περιορισμένων μεταβλητών. Σύμφωνα με τους Gibbard και Varian (1978), το υπόδειγμα είναι μια *ιστορία* (story) με συγκεκριμένη *δομή* (structure), η οποία δίνεται από ένα σύνολο λογικών και μαθηματικών διατυπώσεων, τις *υποθέσεις* (assumptions). Από τις υποθέσεις παράγονται θεωρήματα, που μας λένε πράγματα, τα οποία δεν είναι προφανή στις αρχικές σχέσεις. Τα υποδείγματα εφαρμόζονται σε *καταστάσεις* (situations), με βάση την εγγύτητα των υποθέσεων τους στα πραγματικά δεδομένα, και εξάγουν *συμπεράσματα* (conclusions).

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστούν τα πιο σημαντικά μοντέλα οικονομικής μεγέθυνσης.

3.1 Υποδείγματα Οικονομικής Μεγέθυνσης των Harrod – Domar και λοιπών Μετακεϋνσιανών Οικονομολόγων

Ο Keynes (1936) έδειξε τον τρόπο, με τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί η πλήρης απασχόληση, χωρίς ωστόσο η ανάλυσή του να επεκταθεί στη μακροχρόνια περίοδο (Eltis, 1987). Ο Roy Harrod (1939), που υπήρξε μαθητής του στο Cambridge και τότε δίδασκε στην Οξφόρδη, και ο Evsey Domar (1946) του MIT, εργαζόμενοι ανεξάρτητα, ανέπτυξαν ένα δυναμικό μοντέλο, το οποίο αποτέλεσε την εξέλιξη της στατικής κεϋνσιανής ανάλυσης ισορροπίας και απασχόλησε την επιστημονική κοινότητα τις επόμενες δεκαετίες.

Στο **υπόδειγμα Harrod – Domar** η μεταβολή του εισοδήματος και του κεφαλαίου είναι οι εξαρτημένες μεταβλητές, ενώ η ροπή προς αποταμίευση, ο λόγος κεφαλαίου – προϊόντος και η μεταβολή του πληθυσμού θεωρούνται εξωγενείς. Η βασική σχέση του υποδείγματος είναι :

$$g = s/c,$$

όπου g : ρυθμός μεγέθυνσης, s : ροπή προς αποταμίευση και c : λόγος κεφαλαίου – προϊόντος.

Η σχέση αυτή σημαίνει ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης επηρεάζεται θετικά από το ποσοστό αποταμίευσης (οριακή ροπή προς αποταμίευση) και την παραγωγικότητα του κεφαλαίου, αφού ο λόγος κεφαλαίου – προϊόντος c είναι η αντίστροφη σχέση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου [c =κεφάλαιο (C)/προϊόν (Y), δηλαδή $1/c=Y/C$ =παραγωγικότητα κεφαλαίου].

Για την επίτευξη σταθερής μεγέθυνσης με πλήρη απασχόληση (χρυσός αιώνας), απαιτείται η εξίσωση των παρακάτω τριών τύπων μεγέθυνσης :

α. Πραγματικός ρυθμός μεγέθυνσης (actual growth rate – g)

β. Επιθυμητός ρυθμός μεγέθυνσης (warranted growth rate – g_w) – ο ρυθμός, στον οποίο δεν υπάρχουν κίνητρα μεταβολής της παραγωγής, δηλαδή επιτυγχάνεται δυναμική ισορροπία.

γ. Φυσικός ρυθμός μεγέθυνσης (natural growth rate – g_n) – ο ρυθμός μεγέθυνσης, στον οποίο εξασφαλίζεται πλήρης απασχόληση.

Το υπόδειγμα συμπεραίνει ότι η μεγέθυνση είναι ασταθής μακροχρόνια, επειδή ελάχιστες διαταραχές του συστήματος οδηγούν σε αυξανόμενη ανεργία και πληθωρισμό. Η ισορροπία πλήρους απασχόλησης καθορίζεται από τη σύγκριση των παρακάτω τριών μεγεθών :

α. Φυσικού ρυθμού μεγέθυνσης, που επηρεάζεται από τον ρυθμό μεταβολής του πληθυσμού, δεδομένης της σταθερής τεχνολογικής πρόοδου,

β. Επιθυμητού ρυθμού μεγέθυνσης, που εξαρτάται από τις αποταμιεύσεις και τις επενδύσεις και

γ. Πραγματικού ρυθμού μεγέθυνσης.

Ειδικότερα, αν $g > g_w$, τότε το κεφάλαιο, που ισούται με τις επενδύσεις, είναι σε χαμηλότερα επίπεδα από τα επιθυμητά, δηλαδή $C_w > C$. Υφίστανται κίνητρα για επενδύσεις, οι οποίες με τη σειρά τους αυξάνουν την απόκλιση του πραγματικού από τον επιθυμητό ρυθμό μεγέθυνσης και προκαλούν πληθωριστικές πιέσεις. Από τη άλλη πλευρά, $g < g_w$, τότε $C_w < C$, δηλαδή υπάρχει πλεόνασμα κεφαλαιουχικών αγαθών. Οι επενδύσεις αποθαρρύνονται και το g μειώνεται ακόμα παραπάνω. Συνεπώς, η απόκλιση από την ισορροπία οδηγεί σε περαιτέρω επιδείνωση της ανισορροπίας.

Το υπόδειγμα Harrod – Domar εξελίχθηκε από μια ομάδα οικονομολόγων του Cambridge, οι οποίοι ενέταξαν τη θεωρία κατανομής του εισοδήματος στα υποδείγματά τους και απέδειξαν ότι είναι εφικτή η οικονομική μεγέθυνση με πλήρη απασχόληση. Η Joan Robinson (1956) διαπίστωσε την εξάρτηση του ρυθμού μεγέθυνσης από το ποσοστό κέρδους των επιχειρηματιών (αποδοτικότητα – παραγωγικότητα κεφαλαίου), ενώ οι Kaldor και Pasinetti έδωσαν μαθηματική μορφή στις παρεμβάσεις τους, διαμορφώνοντας αντίστοιχα μοντέλα.

Το υπόδειγμα των Kaldor (1957) και Kaldor και Mirrlees¹⁴ (1962) δομείται από 3 διαφορετικές συναρτήσεις (αποταμίευσης, επένδυσης και τεχνικής πρόοδου) και εισάγεται η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος μεταξύ κερδών (κεφάλαιο – καπιταλιστές) και μισθών

¹⁴ Ο Mirrlees τιμήθηκε το 1996 με το βραβείο Nobel για τη συνεισφορά του στην οικονομική θεωρία των κινήτρων με ασύμμετρη πληροφόρηση.

(εργασία – εργάτες), και αντί της συνάρτησης παραγωγής, χρησιμοποιείται η συνάρτηση τεχνικής προόδου. Σύμφωνα με το μοντέλο, ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης εξαρτάται από την παραγωγικότητα του κεφαλαίου και το ποσοστό του εισοδήματος των καπιταλιστών, που αποταμιεύεται και καταναλώνεται.

Ο Luigi Pasinetti (1962) εισάγει στο υπόδειγμα τα κέρδη των εργατών (εκτός από των καπιταλιστών) και καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα με το μοντέλο του Kaldor. Ο ρυθμός μεγέθυνσης δεν επηρεάζεται από τη ροπή προς αποταμίευση των εργατών, αλλά μόνο των καπιταλιστών. Η αποταμιευτική συμπεριφορά των εργατών δεν επηρεάζει το ποσοστό κέρδους (αποδοτικότητα κεφαλαίου), ούτε και την κατανομή του συνολικού εισοδήματος μεταξύ μισθών και κερδών. Η διαπίστωση αυτή έγινε γνωστή ως «**Θεώρημα του Pasinetti**» ή «**Παράδοξο του Pasinetti**» [Samuelson and Modigliani (1966)] και η μαθηματική σχέση ($r=n/s_c$, όπου r η αποδοτικότητα του κεφαλαίου, n ο ρυθμός μεγέθυνσης της οικονομίας και s_c η ροπή προς αποταμίευση των καπιταλιστών) ως «εξίσωση του Cambridge» [Pasinetti (1989)].

Ο Πολωνός Michal Kalecki ήταν ένας ακόμα διαπρεπής οικονομολόγος, που επηρεάστηκε από το έργο του Keynes. Στο **υπόδειγμά** του (Kalecki, 1954), ο σημαντικότερος παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης στη μακροχρόνια περίοδο είναι οι καινοτομίες, οι οποίες αυξάνουν το προϊόν της οικονομίας μέσω των επενδύσεων.

Ο Kaldor (1961) παρουσίασε τα γνωστά έξι «**τυποποιημένα δεδομένα**» (stylized facts), τα οποία έχουν προκύψει από την έρευνα ως γενικές εμπειρικές αλήθειες και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως βάσεις για την κατασκευή των θεωρητικών μοντέλων οικονομικής μεγέθυνσης. Τα δεδομένα αυτά είναι τα παρακάτω :

- α. Συνεχής αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.
- β. Συνεχής αύξηση του κεφαλαίου ανά εργαζόμενο.
- γ. Σταθερά μεγαλύτερη απόδοση του κεφαλαίου σε σχέση με το μακροχρόνια επιτόκιο.
- δ. Μακροχρόνια σταθερός λόγος κεφαλαίου προς προϊόν.
- ε. Σταθερό ποσοστό κεφαλαίου και εργασίας στο εθνικό εισόδημα.
- στ. Σημαντικές διαφορές στο ρυθμό μεγέθυνσης των οικονομιών διαφόρων χωρών.

Οι προηγούμενοι οικονομολόγοι (Harrod, Robinson, Kaldor, Pasinetti, Kalecki) εμπνεύστηκαν από το έργο του Keynes και επιχείρησαν να το ερμηνεύσουν, να το συμπληρώσουν και να το εξελίξουν. Για τον λόγο αυτό, ονομάστηκαν μετακεϊνσιανοί (Post –

Keynesians) και μπορούν να χαρακτηριστούν ως ετερόδοξοι σε σχέση με τους νεοκλασικούς οικονομολόγους (Lavoie, 2006).

3.2 Νεοκλασικά Υποδείγματα Οικονομικής Μεγέθυνσης

Η πλειονότητα των προηγούμενων υποδειγμάτων αναπτύχθηκαν από ανθρώπους του πανεπιστημίου του Cambridge. Μεταφερόμαστε στο Cambridge της Μασαχουσέτης, όπου ο καθηγητής του MIT, Robert Solow¹⁵ (1956), αναπτύσσει το υπόδειγμα, που αποτελεί την απαρχή της νεοκλασικής θεωρίας της μεγέθυνσης. Την ίδια χρονιά, ο Trevor Swan (1956) δημοσιεύει παραπλήσιο άρθρο. Για το λόγο αυτό, το «υπόδειγμα Solow» συναντάται και ως «**υπόδειγμα Solow – Swan**» ή «**νεοκλασικό υπόδειγμα μεγέθυνσης**» (Boianovsky and Hoover, 2009).

Ο Solow εγκαταλείπει την υπόθεση του σταθερού λόγου εργασία/κεφάλαιο, στην οποία αποδίδει την εγγενή αστάθεια της μεγέθυνσης του υποδείγματος Harrod – Domar, και εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η αποταμίευση, ο πληθυσμός και η τεχνολογική πρόοδος επιδρούν στο προϊόν της οικονομίας. Υποθέτει ότι το προϊόν είναι συνάρτηση του κεφαλαίου (K) και της εργασίας (L), δηλαδή η συνάρτηση παραγωγής είναι η $Y=F(K,L)$ και έχει σταθερές αποδόσεις κλίμακας, ενώ το ποσοστό αποταμίευσης και ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού είναι σταθερά. Το σύστημα προσαρμόζεται στις αλλαγές του πληθυσμού και συγκλίνει σε μια κατάσταση σταθερής μεγέθυνσης (steady – state growth), όπου τα μεγέθη της οικονομίας (προϊόν, εργασία, κεφάλαιο) αυξάνονται με τον ίδιο σταθερό ρυθμό, τον ρυθμό αύξησης του πληθυσμού.

Το ποσοστό αποταμίευσης καθορίζει το απόθεμα κεφαλαίου σταθερής κατάστασης και συνεπώς το συνολικό και το κατά κεφαλήν εισόδημα της οικονομίας. Ένα υψηλό ποσοστό αποταμίευσης συνεπάγεται μεγάλο απόθεμα κεφαλαίου και υψηλό επίπεδο παραγωγής. Ωστόσο, η επίδραση είναι μόνο βραχυχρόνια, έως ότου η οικονομία φτάσει σε νέο σημείο σταθερής κατάστασης. Ο ρυθμός μεγέθυνσης του προϊόντος δεν εξαρτάται μακροχρόνια από την αποταμίευση, λόγω του φθίνοντος οριακού προϊόντος του κεφαλαίου (νεοκλασική υπόθεση). Ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού δεν επηρεάζει τον ρυθμό μεγέθυνσης, καθότι στη κατάσταση σταθερής ισορροπίας το κεφάλαιο ανά εργάτη παραμένει σταθερό, αλλά η αύξηση αυτή μειώνει το κεφάλαιο ανά εργάτη και συνεπώς και το κατά κεφαλήν εισόδημα.

¹⁵ Ο Solow τιμήθηκε το 1987 με το βραβείο Nobel για τη συνεισφορά του στη θεωρία της Οικονομικής Μεγέθυνσης.

Η μοναδική πηγή της διατηρήσιμης αύξησης του ρυθμού μεγέθυνσης του προϊόντος είναι η τεχνολογική (ή τεχνική) πρόοδος, η οποία θεωρείται εξωγενής μεταβλητή. Ο Solow (1957) επιβεβαίωσε στατιστικά το συμπέρασμα, μελετώντας την οικονομική μεγέθυνση των ΗΠΑ για την περίοδο 1909 – 1949. Έδειξε ότι το 87,5% της οικονομικής μεγέθυνσης οφειλόταν στην τεχνική πρόοδο, ενώ η επιρροή των συντελεστών της παραγωγής ήταν αμελητέα.

Ο Ιάπωνας Hirofumi Uzawa (1961), έχοντας ως βάση το μονοτομεακό νεοκλασικό υπόδειγμα των Solow – Swan, παρουσίασε μία οικονομία αποτελούμενη από δύο τομείς. Ο ένας τομέας παράγει καταναλωτικά αγαθά και ο άλλος κεφαλαιουχικά – επενδυτικά. Υποθέτοντας ότι οι καπιταλιστές μόνο επενδύουν (αγορά κεφαλαιουχικών προϊόντων) και οι εργάτες μόνο καταναλώνουν (αγορά καταναλωτικών προϊόντων), συμπεραίνει ότι η οικονομία μεγενθύνεται σταθερά, όταν ο τομέας καταναλωτικών αγαθών είναι περισσότερο εντάσεως κεφαλαίου από τον κεφαλαιουχικό – επενδυτικό τομέα.

Ο Uzawa (1963), δύο χρόνια αργότερα, «επιτρέπει» και στους εργάτες να επενδύουν με ένα ποσοστό εξαρτώμενο από το επιτόκιο και το κατά κεφαλήν εισόδημα, και υποθέτει ότι οι τιμές των συντελεστών της παραγωγής δεν προσαρμόζονται αυτόματα στο οριακό προϊόν τους και υφίσταται μη εθελοντική ανεργία και αναξιοποίητα κεφαλαιουχικά προϊόντα. Και πάλι είναι εφικτή η σταθερή ανάπτυξη, αυτή τη φορά υπό την προϋπόθεση ότι τα κεφαλαιουχικά προϊόντα είναι περισσότερο εντάσεως κεφαλαίου από τα καταναλωτικά.

Αρκετά χρόνια αργότερα και σε μια περίοδο που κυριαρχούσαν τα ενδογενή υποδείγματα, οι Gregory Mankiw, David Romer και David Weil (1992) γενίκευσαν το νεοκλασικό υπόδειγμα των Solow – Swan, διαχωρίζοντας τη μεταβλητή «κεφάλαιο» της συνάρτησης παραγωγής σε ανθρώπινο και φυσικό. Το **γενικευμένο (augmented) υπόδειγμα Solow – Swan** (κατά τους συγγραφείς) ή **υπόδειγμα Mankiw – Romer – Weil** ή **υπόδειγμα M-R-W** εξηγεί το 80% των διακυμάνσεων του κατά κεφαλήν εισοδήματος μεταξύ των χωρών, αποδίδοντάς τις σε διαφορές στις αποταμιεύσεις, στην εκπαίδευση και στην πληθυσμιακή μεγέθυνση.

Οι Mankiw, Romer και Weil επιβεβαιώνουν την επίδραση της αποταμίευσης (θετική) και της πληθυσμιακής μεγέθυνσης (αρνητική) στο συνολικό προϊόν, που προβλέπει το αρχικό υπόδειγμα, αλλά δείχνοντας ότι είναι μεγαλύτερες. Η διαφορά μεγέθους οφείλεται στην απουσία του ανθρωπίνου κεφαλαίου στο αρχικό μοντέλο και μπορεί να εξηγηθεί με τους παρακάτω δύο μηχανισμούς :

α. Το υψηλότερο ποσοστό αποταμίευσης αυξάνει το κατά κεφαλήν εισόδημα, οδηγώντας σε αύξηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου και συνεπώς σε βελτίωση της συνολικής παραγωγικότητας.

β. Η αύξηση του πληθυσμού μειώνει το κατά κεφαλήν εισόδημα, καθώς το διαθέσιμο φυσικό κεφάλαιο μοιράζεται σε περισσότερους εργαζομένους, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με το ανθρώπινο κεφάλαιο. Συνεπώς, μειώνεται η παραγωγικότητα.

Ο Frank Ramsey¹⁶ (1928) στο πρωτοποριακό άρθρο του ασχολήθηκε με το πρόβλημα του βέλτιστου επιπέδου αποταμιεύσεων των νοικοκυριών. Χρησιμοποιώντας συναρτήσεις χρησιμότητας, έδειξε ότι αν το ποσοστό προεξόφλησης της μελλοντικής κατανάλωσης είναι μηδενικό, η βέλτιστη αποταμίευση είναι ανεξάρτητη από το τρέχων επιτόκιο, εκτός και αν αυτό είναι μηδενικό. Δηλαδή ο Ramsey υπέθεσε ότι η τωρινή κατανάλωση αποφέρει την ίδια χρησιμότητα με τη μελλοντική και συνεπώς η σημερινή γενιά φέρεται αρκετά αλτρουιστικά, ώστε να λογαριάζει στις αποφάσεις της και το μέλλον των παιδιών της.

Οι David Cass (1965) και Tjalling C. Koopmans¹⁷ (1965) επέκτειναν το υπόδειγμα του Ramsey. Έτσι, το νέο υπόδειγμα φέρει το όνομα και των τριών (**Ramsey - Cass – Koopmans**). Στο υπόδειγμα Ramsey – Cass – Koopmans τα νοικοκυριά παρέχουν εργασία, κατέχουν κεφάλαιο και καταναλώνουν, ενώ οι επιχειρήσεις απασχολούν κεφάλαιο και εργασία, μεγιστοποιώντας πάντα τη συνάρτηση χρησιμότητά τους. Η οικονομία καταλήγει σε ισορροπία αποτελεσματική κατά Pareto.

Το ποσοστό αποταμίευσης θεωρείται ενδογενής μεταβλητή. Αν το επιτόκιο είναι υψηλότερο από το ποσοστό προεξόφλησης, τότε προτιμάται η μελλοντική από την παρούσα κατανάλωση και συνεπώς αυξάνεται η αποταμίευση. Αν το επιτόκιο είναι χαμηλότερο, τότε προκρίνεται η παρούσα σε σχέση με τη μελλοντική κατανάλωση. Τέλος, όταν το επιτόκιο ισούται με το ποσοστό προεξόφλησης, τότε η κατανάλωση παραμένει σταθερή.

Στο μοντέλο του Peter Diamond¹⁸ (1965) οι συμμετέχοντες έχουν πεπερασμένη ζωή, σε αντίθεση με τον άπειρο ορίζοντα των Ramsey - Cass – Koopmans. Συνεχώς γεννιούνται νέα άτομα και πεθαίνουν ηλικιωμένοι. Η ζωή των νοικοκυριών χωρίζεται σε δύο περιόδους, που επικαλύπτονται, και για αυτό το υπόδειγμα ονομάζεται «**υπόδειγμα επικαλυπτόμενων γενεών**»

¹⁶ Ο Frank Ramsey ήταν φιλόσοφος, μαθηματικός και οικονομολόγος, που πέθανε σε ηλικία 26 ετών από ίκτερο. Άφησε 3 πολύ σημαντικά έργα στα Οικονομικά, ένα εκ των οποίων είναι και το “A mathematical theory of saving”.

¹⁷ Ο Koopmans τιμήθηκε το 1975 με το βραβείο Nobel για τη συνεισφορά του στη θεωρία της βέλτιστης κατανομής των πόρων.

¹⁸ Ο Diamond τιμήθηκε το 2011 με το βραβείο Nobel για την ανάλυση των αγορών με τριβές.

[Overlapping Generations Model (OLG)]. Στην πρώτη περίοδο τα νοικοκυριά εισπράττουν μισθούς, τους οποίους διαθέτουν για τρέχουσα κατανάλωση και αποταμίευση. Στη δεύτερη περίοδο δεν έχουν μισθούς και καταναλώνουν τις αποταμιεύσεις της πρώτης περιόδου και τους τόκους. Η οικονομία μακροπρόθεσμα φτάνει σε ισορροπία, ωστόσο αυτή μπορεί να είναι αναποτελεσματική κατά Pareto¹⁹.

Τα νεοκλασικά υποδείγματα συνάγουν ότι η οικονομία καταλήγει μακροπρόθεσμα σε ισορροπία και οι χώρες συγκλίνουν μεταξύ τους ως προς το ΑΕΠ τους. Οι φτωχότερες χώρες, που παρουσιάζουν χαμηλότερους λόγους κεφαλαίου προς εργασία, αναπτύσσονται ταχύτερα, λόγω της νεοκλασικής υπόθεσης του φθίνοντος οριακού προϊόντος του κεφαλαίου.

3.3 Υποδείγματα Ενδογενούς Μεγέθυνσης

Η θεωρία ενδογενούς μεγέθυνσης ή νέα θεωρία της μεγέθυνσης (*new growth theory*) διαφοροποιείται από τη νεοκλασική. Η οικονομική μεγέθυνση είναι ενδογενές παράγωγο του οικονομικού συστήματος και όχι αποτέλεσμα εξωγενώς καθοριζόμενων παραγόντων. Η τεχνολογική πρόοδος θεωρείται ενδογενής μεταβλητή και αναζητούνται οι παράγοντες, που οδηγούν σε διαφοροποίηση εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων χωρών (Paul Romer²⁰, 1994).

Ο Kenneth Arrow²¹ (1962) διαφωνεί με την υπόθεση της εξωγενούς τεχνολογικής προόδου στα υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης, καθώς η επιρροή της στη μεγέθυνση είναι αδιαμφισβήτητη. Δημιουργεί ένα υπόδειγμα, όπου η τεχνολογική πρόοδος είναι ενδογενής. Ως μέτρο της τεχνολογικής προόδου λαμβάνεται η «γνώση» (knowledge), η οποία αποκτάται με τη διαδικασία της «μάθησης μέσα από την πράξη» (learning by doing) και συνδέεται στενά με την «εμπειρία» (experience). Ως δείκτης της εμπειρίας χρησιμοποιούνται οι σωρευτικές συνολικές επενδύσεις (συνολική παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών).

Στο **υπόδειγμα του Arrow** ο λόγος κεφαλαίου – εργασίας εκλαμβάνεται ως σταθερός και άρα δεν επιτρέπεται μεταξύ τους υποκατάσταση, με αποτέλεσμα να προκύπτει ανεργία ή αναξιοποίητο κεφάλαιο. Οι επενδυτικές αποφάσεις των επιχειρήσεων ωφελούν τους μελλοντικούς επενδυτές μέσω αύξησης της γνώσης στο σύνολο της οικονομίας, χωρίς να

¹⁹ Αποτελεσματικότητα κατά Pareto υφίσταται, όταν καμία μεταβολή δεν μπορεί να βελτιώσει τη θέση ενός, χωρίς να χειροτερεύσει τη θέση άλλου. Συνεπώς, η ικανοποίηση ή χρησιμότητα ενός ατόμου μπορεί να αυξηθεί μόνο με τη μείωση της χρησιμότητας κάποιου άλλου (Samuelson and Nordhaus, 2009).

²⁰ Ο Paul Romer τιμήθηκε το 2018 με το βραβείο Nobel για την ενσωμάτωση των τεχνολογικών καινοτομιών στην μακροχρόνια μακροοικονομική ανάλυση.

²¹ Ο Arrow τιμήθηκε το 1972 με το βραβείο Nobel για τη συνεισφορά του στη θεωρία της Γενικής Ισορροπίας και στη θεωρία της Ευημερίας.

αποζημιώνονται όμως από την αγορά. Συνεπώς, υπάρχει διάχυση γνώσης και ως εκ τούτου, παρόλο που η παραγωγή της μεμονωμένης επιχείρησης υπόκειται σε σταθερές αποδόσεις κλίμακας, το σύνολο της οικονομίας έχει αύξουσες αποδόσεις. Βέβαια η μάθηση πηγάζει αποκλειστικά από τον τομέα παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών και μάλιστα είναι παραπροϊόν. Ο μακροχρόνιος ρυθμός μεγέθυνσης ισούται με το ρυθμό αύξησης του εργατικού δυναμικού.

Ένα χαρακτηριστικό υπόδειγμα ενδογενούς μεγέθυνσης είναι το λεγόμενο **υπόδειγμα AK**. Η συνάρτηση παραγωγής δίνεται από τη σχέση $Y = AK$, όπου το A είναι μια σταθερά, που συμβολίζει το επίπεδο της τεχνολογίας, και K το κεφάλαιο. Το κύριο χαρακτηριστικό του μοντέλου είναι η απουσία φθινουσών αποδόσεων του κεφαλαίου, καθώς το οριακό προϊόν του κεφαλαίου θεωρείται σταθερό. Η αύξηση του ποσοστού αποταμίευσης, του επιπέδου της τεχνολογίας και η μείωση του συντελεστή απόσβεσης αυξάνουν τον μακροχρόνιο κατά κεφαλήν ρυθμό μεγέθυνσης (Barro and Sala-i-Martin, 2004).

Ο Frankel (1962) επιχείρησε να συγχωνεύσει τη νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής, που στηρίζεται στη συνάρτηση Cobb – Douglas, και τη συνάρτηση παραγωγής της μορφής AK . Στην πρώτη συνάρτηση, ο μακροχρόνιος ρυθμός μεγέθυνσης ισούται με το ρυθμό αύξησης του εργατικού δυναμικού, χωρίς να επηρεάζεται από τις επενδύσεις. Από την άλλη, η συνάρτηση παραγωγής AK εμφανίζει τη συσσώρευση κεφαλαίου σαν μηχανή της μεγέθυνσης, χωρίς να λείπει τίποτα για την κατανομή των πόρων ή του εισοδήματος.

Σύμφωνα με τον Frankel, για μια τυπική επιχείρηση ισχύει η νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής, αλλά για το σύνολο της οικονομίας η συνάρτηση AK . Η σύνθεση επιτυγχάνεται με την εισαγωγή ενός «τροποποιητή ανάπτυξης» (development modifier), που αντανακλά το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας, περιλαμβάνοντας παράγοντες όπως τα ποσοστά γεννήσεων, θνησιμότητας και αλφαριθμητισμού, το κατά κεφαλή εισόδημα, το κεφάλαιο ανά εργαζόμενο, η ποιότητα της εργασίας, η τεχνολογική πρόοδος, εξωτερικές οικονομίες κλίμακας και οι οργανωτικές βελτιώσεις και βελτιώσεις υποδομών. Όσο οι μεμονωμένες επιχειρήσεις αυξάνουν το κεφάλαιό τους, αυξάνεται και ο τροποποιητής. Οι επιδράσεις των ανωτέρω παραγόντων είναι ασήμαντες για τη μεμονωμένη επιχείρηση, αλλά όχι και για το σύνολο της οικονομίας.

Το πρώτο ολοκληρωμένο **υπόδειγμα ενδογενούς μεγέθυνσης του Paul Romer** (1986) παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με το υπόδειγμα του Arrow. Κύρια αιτία της μακροχρόνιας μεγέθυνσης είναι η συσσώρευση γνώσης από τους προοδευτικούς επιχειρηματίες. Η ισορροπία

δεν είναι αποτελεσματική κατά Pareto, λόγω της διάχυσης της γνώσης. Το υπόδειγμα έχει τα εξής κύρια χαρακτηριστικά :

α. *Εξωτερικότητα των επενδύσεων στη γνώση* – Η παραγωγή γνώσης από μία εταιρεία διαχέεται στην οικονομία, οφελώντας και άλλες επιχειρήσεις, καθώς είναι δύσκολη η τέλεια απόκρυψη ή το απόλυτο πατεντάρισμα της γνώσης.

β. *Αύξουσες αποδόσεις κλίμακας στη παραγωγή του προϊόντος* – Η παραγωγή έχει αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, επειδή το οριακό προϊόν της γνώσης είναι αυξανόμενο.

γ. *Φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας στη παραγωγή γνώσης* – Η γνώση είναι αποτέλεσμα της έρευνας, που παρουσιάζει φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο ίδιος συγγραφέας (Romer, 1990) αναπτύσσει ένα υπόδειγμα Έρευνας και Ανάπτυξης (R&D), που εστιάζει στη δημιουργία νέας γνώσης ως πηγής της οικονομικής μεγέθυνσης. Το υπόδειγμα στηρίζεται στις παρακάτω υποθέσεις :

α. Η τεχνολογική πρόοδος, δηλαδή η βελτίωση των οδηγιών συνδυασμού των πρώτων υλών, βρίσκεται στον πυρήνα της οικονομικής μεγέθυνσης.

β. Τα κίνητρα της αγοράς διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία μετατροπής της νέας γνώσης σε προϊόντα. Η τεχνολογική πρόοδος είναι, κατά βάση, αποτέλεσμα των επί τούτου επιλογών των ατόμων.

γ. Η φύση της γνώσης ως αγαθού είναι διαφορετική από τα άλλα οικονομικά αγαθά. Από τη στιγμή που θα δημιουργηθεί, μπορεί να χρησιμοποιείται χωρίς πρόσθετο κόστος.

Τα κύρια συμπεράσματα του υποδείματος είναι τα παρακάτω :

α. Ο ρυθμός μεγέθυνσης καθορίζεται από το απόθεμα του ανθρωπίνου κεφαλαίου και όχι από το μέγεθος του πληθυσμού ή του εργατικού δυναμικού.

β. Το διεθνές εμπόριο αυξάνει τους ρυθμούς μεγέθυνσης, λόγω της αυξημένης έρευνας σε μεγαλύτερες αγορές.

γ. Στην κατάσταση ισορροπίας, διατίθεται περιορισμένο ανθρώπινο κεφάλαιο για έρευνα.

δ. Οι ερευνητικές δαπάνες, που καθορίζουν την τεχνολογική πρόοδο, συνεπάγονται θυσία πόρων στο παρόν με την προσδοκία εσόδων στο μέλλον. Συνεπώς, ο ρυθμός της τεχνολογικής πρόοδου επηρεάζεται σαφώς από τα επιτόκια.

Το **υπόδειγμα Uzawa – Lucas**, που αναπτύχθηκε από τους Hirofumi Uzawa (1965) και Robert Lucas (1988), έχει δύο τομείς, τον κατασκευαστικό και τον εκπαιδευτικό, και δύο

εισροές, το φυσικό (physical) και ανθρώπινο κεφάλαιο (human capital). Ο εργαζόμενος αφιερώνει ένα μέρος του μη ελεύθερου χρόνου του για την παραγωγή (κατασκευαστικός τομέας) και το υπόλοιπο για τη συσσώρευση ανθρωπίνου κεφαλαίου (εκπαιδευτικός τομέας). Το ανθρώπινο κεφάλαιο ενός ατόμου βελτιώνει την παραγωγικότητά του (εσωτερική επίδραση). Η συνολική παραγωγικότητα της οικονομίας επηρεάζεται από το μέσο και όχι το συνολικό επίπεδο του ανθρωπίνου κεφαλαίου (εξωτερική επίδραση). Η διάχυση της γνώσης προέρχεται από την ελεύθερη αλληλεπίδραση μεταξύ των έξυπνων ανθρώπων, ενώ η παρουσία των λιγότερο έξυπνων αποτελεί τροχοπέδη στην αξιοποίηση των καλών ιδεών (Barro and Sala-i-Martin, 2004). Μακροχρόνια, ο ρυθμός μεγέθυνσης καθορίζεται από την παραγωγικότητα του εκπαιδευτικού τομέα, ενώ το επίπεδο του προϊόντος εξαρτάται από τα αρχικά επίπεδα ανθρωπίνου και φυσικού κεφαλαίου.

Στο υπόδειγμα των **Philippe Aghion και Peter Howitt** (1992), η μεγέθυνση οφείλεται στην τεχνολογική πρόοδο, που είναι αποτέλεσμα ανταγωνισμού μεταξύ ερευνητικών εταιρειών για την παραγωγή καινοτομιών. Κάθε καινοτομία συνίσταται στην εφεύρεση ενός νέου ενδιάμεσου αγαθού, που θα χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή ενός τελικού αγαθού με πιο αποτελεσματικό τρόπο. Κάθε καινοτομία είναι μια πράξη δημιουργίας, που στοχεύει στην απολαβή μονοπωλιακού οφέλους, αλλά ταυτόχρονα καθιστά απαρχαιωμένα τα υπάρχοντα ενδιάμεσα προϊόντα, προκαλώντας απώλεια των μονοπωλιακών απολαβών της προηγούμενης δημιουργίας. Εισάγεται, επομένως, η ιδέα της «δημιουργικής καταστροφής» του Schumpeter.

Η πρόβλεψη αυξημένης ποσότητας έρευνας στην επόμενη περίοδο αποθαρρύνει την έρευνα στην τρέχουσα, καθώς μειώνεται το οριακό όφελός της για τους παρακάτω λόγους :

α. Γίνεται εντονότερη η δημιουργική καταστροφή και μειώνεται η αναμενόμενη διάρκεια της περιόδου, στην οποία θα απολαμβάνονται οι μονοπωλιακές αμοιβές.

β. Η αυξημένη ζήτηση για εξειδικευμένη εργασία στην επόμενη περίοδο αυξάνει τους αντίστοιχους μελλοντικούς μισθούς, μειώνοντας την απόδοση της τρέχουσας έρευνας.

Ο ρυθμός μεγέθυνσης μπορεί να διαφέρει από τον βέλτιστο, λόγω της διάχυσης της γνώσης (και συνεπώς των κινήτρων για επενδύσεις στην έρευνα) και του κινδύνου δημιουργικής καταστροφής, καθώς άλλοι θα επωμιστούν την απώλεια κερδών από την απαξίωση της προηγούμενης καινοτομίας. Οι παράγοντες, που επηρεάζουν το ρυθμό μεγέθυνσης, είναι οι εξής:

α. *Επιτόκια* – Επιδρούν αρνητικά στο οριακό όφελος της έρευνας, λόγω αύξησης της παρούσας αξίας των μονοπωλιακών κερδών.

β. *Μέγεθος κάθε καινοτομίας* – Επιδρά θετικά στο οριακό όφελος της έρευνας, λόγω αύξησης των μονοπωλιακών κερδών της επόμενης περιόδου.

γ. *Μέγεθος δεξαμενής εξειδικευμένης εργασίας* – Επιδρά θετικά στο οριακό κόστος της έρευνας, λόγω μείωσης των μισθών.

Ένα χρόνο νωρίτερα, στο **υπόδειγμα των Grossman και Helpman** (1991) η οικονομία αποτελείται από 3 τομείς (έρευνα, βιομηχανία υψηλής τεχνολογίας και παραδοσιακή βιομηχανία). Ο ρυθμός μεγέθυνσης συσχετίζεται θετικά με τις δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης, μέσω των καινοτομιών που αυξάνουν την παραγωγικότητα του κεφαλαίου, καθιστώντας πιο αποδοτικές τις επενδύσεις στο κεφάλαιο και συνεπώς τις συνολικές επενδύσεις.

Οι **Becker²², Murphy και Tamura** (1990) εξετάζουν το ρόλο της γεννητικότητας και του ανθρωπίνου κεφαλαίου στη διαδικασία της μεγέθυνσης, υποθέτοντας ενδογενή γεννητικότητα και αύξουσες αποδόσεις κλίμακας στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Το υπόδειγμα παρουσιάζει δύο σταθερές καταστάσεις (steady states). Στη μη αναπτυγμένη κατάσταση, το ανθρώπινο κεφάλαιο και η απόδοση των επενδύσεων σε αυτό είναι σε χαμηλά επίπεδα, ενώ η γεννητικότητα είναι υψηλή. Αντίθετα, η αναπτυγμένη κατάσταση χαρακτηρίζεται από υψηλά και πιθανόν αυξανόμενα αποθέματα ανθρωπίνου κεφαλαίου, υψηλές αποδόσεις των επενδύσεων στο ανθρώπινο κεφάλαιο και πολύ χαμηλότερη γεννητικότητα. Στις πρώτες κοινωνίες εμφανίζονται μεγάλες οικογένειες, ενώ στις δευτερες σαφώς μικρότερες.

Η υψηλότερη γεννητικότητα της τωρινής γενιάς αυξάνει την προεξόφληση της δικής του μελλοντικής κατανάλωσης, αποθαρρύνοντας τις επενδύσεις σε ανθρώπινο και φυσικό κεφάλαιο, ενώ μειώνει την προεξόφληση της κατανάλωσης της μελλοντικής γενιάς, μια ένδειξη γονικού αλτρουισμού. Από την άλλη πλευρά, η αύξηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου οδηγεί σε μεγαλύτερες επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο, λόγω της υπόθεσης των αυξουσών αποδόσεων κλίμακας, προκαλώντας αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Το αυξημένο εισόδημα δίνει τη δυνατότητα για ανατροφή περισσότερων παιδιών (εισοδηματικό αποτέλεσμα – income effect), όμως αυξάνει το κόστος του χρόνου (αποτέλεσμα υποκατάστασης - substitution effect), μειώνοντας τελικά τη ζήτηση για παιδιά. Το εισοδηματικό αποτέλεσμα επικρατεί στις οικονομίες με χαμηλά επίπεδα φυσικού κεφαλαίου (φτωχές), ενώ το αποτέλεσμα υποκατάστασης στις πλούσιες χώρες.

²² Ο Gary Becker τιμήθηκε το 1992 με το βραβείο Nobel για την επέκταση της Μικροοικονομικής Ανάλυσης σε ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινων συμπεριφορών και αλληλεπιδράσεων, περιλαμβανομένων μη αγοραίων συμπεριφορών.

Τέλος, η ύπαρξη περισσοτέρων του ενός σημείων ισορροπίας (multiple steady states) συνεπάγεται ότι η ιστορία και η τύχη είναι σημαντικοί παράγοντες στην μεγέθυνση μιας χώρας. Τα αρχικά επίπεδα του ανθρωπίνου κεφαλαίου κυρίως, συνεπικουρούμενα από σοκ, καθορίζουν την πορεία μεγέθυνσης. Το αρχικό φυσικό κεφάλαιο επηρεάζει την πορεία, καθώς αυξάνει την απόδοση των επενδύσεων στο ανθρώπινο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 4: Από τη Θεωρία στην Πράξη

Στα δύο προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκαν οι θεωρίες, που έχουν αντικείμενο την ερμηνεία των διαφορών στα επίπεδα οικονομικής ευημερίας μεταξύ διαφόρων χωρών. Εκτός από τους παράγοντες επιρροής, θα πρέπει επίσης να προσδιοριστεί το μέγεθος και η πιθανότητα επίδρασής τους στα μεγέθη της οικονομίας, προκειμένου να διευκολυνθεί η διαδικασία λήψεως βέλτιστων πολιτικών αποφάσεων.

Οι θεωρίες και τα υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης ελέγχθηκαν μέσα από πλήθος εμπειρικών μελετών, με σκοπό τον προσδιορισμό, κατά το δυνατόν, των σημαντικότερων μακροοικονομικών προσδιοριστικών παραγόντων της μεγέθυνσης. Μετά από αυτά, γεννάται ένα ουσιαστικό ερώτημα. Μπορούν οι εθνικές πολιτικές να οδηγήσουν σε ανάπτυξη και σε τι βαθμό;

4.1 Μακροοικονομικοί Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Μεγέθυνσης

Ο Dollar (1992) εξετάζει 95 αναπτυσσόμενες χώρες για την περίοδο 1976 – 1985 και διαπιστώνει ότι ο ρυθμός αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ εξαρτάται θετικά από τις επενδύσεις και τον εξωστρεφή προσανατολισμό (outward orientation) της οικονομίας. Οι επενδύσεις αυξάνουν το μέσο διαθέσιμο κεφάλαιο, ενώ η εξωστρέφεια οδηγεί σε ταχύτερη αύξηση των εξαγωγών και επιτάχυνση της τεχνολογικής προόδου.

Η εξωστρέφεια είναι ένας συνδυασμός χαμηλής προστασίας των εισαγωγών, που διαμορφώνει τη συναλλαγματική ισοτιμία σε τιμές ευνοϊκές για τις εξαγωγές, και χαμηλής μεταβλητότητας της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, που δεν μεταβάλλει τα κίνητρα στο πέρασμα του χρόνου. Ως μέτρο προστασίας των εισαγωγών χρησιμοποιείται ο δείκτης διαστρέβλωσης της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας (real exchange rate distortion), που υπολογίζεται με βάση το επίπεδο των τιμών, και δείχνει την απόκλιση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας από τιμές που χαρακτηρίζονται βιώσιμες με βάση την γενική κατάσταση της οικονομίας.

Ο Stanley Fischer (1993) τονίζει τη σημασία της σταθερότητας του μακροοικονομικού περιβάλλοντος στη διαδικασία της ανάπτυξης, χρησιμοποιώντας ως δείκτες τον πληθωρισμό, το δημοσιονομικό πλεόνασμα/έλλειμμα και την προσαύξηση του συναλλάγματος στη μαύρη αγορά (black market exchange premium)²³. Το μέγεθος του πληθωρισμού υποδηλώνει τη γενική

²³ Η ποσοστιαία διαφορά της τιμής συναλλάγματος στη μαύρη αγορά σε σχέση με την επίσημη συναλλαγματική ισοτιμία.

ικανότητα της κυβέρνησης να ελέγχει την οικονομία. Όμως είναι πιθανό οι κυβερνήσεις να διατηρούν χαμηλό πληθωρισμό μακροχρόνια, μέσω μη βιώσιμων πολιτικών. Το δημοσιονομικό έλλειμμα/πλεόνασμα είναι ένας ικανοποιητικός δείκτης της βιωσιμότητας των πολιτικών, αλλά και της ικανότητας της κυβέρνησης στον έλεγχο της οικονομίας. Τέλος, οι αυξημένες τιμές του συναλλάγματος στην μαύρη αγορά αποτελούν ενδείξεις για πρόβλεψη υποτίμησης της συναλλαγματικής ισοτιμίας, αλλά και για περιορισμούς στην αγορά του συναλλάγματος (foreign exchange rationing).

Ο Fischer δείχνει ότι ο πληθωρισμός, τα ελλείμματα και οι διαταραχές στην αγορά του συναλλάγματος επιδρούν αρνητικά στη μεγέθυνση (συσχέτιση και αιτιότητα) μέσω της αβεβαιότητας, με τους παρακάτω μηχανισμούς :

α. Μείωση της παραγωγικότητας, λόγω μειωμένης αποτελεσματικότητας του μηχανισμού των τιμών.

β. Μείωση των επενδύσεων (συσσώρευση κεφαλαίου), λόγω αναμονής σταθεροποίησης της κατάστασης από τους υποψήφιους επενδυτές, αλλά και εξαγωγής κεφαλαίων στο εξωτερικό.

Ο Robert Barro (1996, 1999, 2003) βρίσκει ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης εξαρτάται θετικά με τα χρόνια εκπαίδευσης, το προσδόκιμο της ζωής, το ποσοστό των επενδύσεων προς το ΑΕΠ, το νομοθετικό σύστημα (rule of law) και τους όρους εμπορίου (ο λόγος των τιμών εξαγωγών προς τις τιμές εισαγωγών) και αρνητικά με τα ποσοστά γεννητικότητας, τον πληθωρισμό και τις μη παραγωγικές κρατικές δαπάνες²⁴.

Όσον αφορά τη νεοκλασική θέση της σύγκλισης, δηλαδή ότι οι φτωχότερες χώρες αναπτύσσονται ταχύτερα και τείνουν να συγκλίνουν προς τις πλουσιότερες, οι μελέτες του Barro δείχνουν υπό όρους και όχι απόλυτη επιβεβαίωση. Συγκεκριμένα, η επίδραση του αρχικού ΑΕΠ στο ρυθμό μεγέθυνσης είναι αρνητική, μόνο όταν οι υπόλοιποι προσδιοριστικοί παράγοντες είναι σταθεροί. Εξαίρεση αποτελούν οι πολύ φτωχές χώρες, όπου η επίδραση είναι θετική.

Η μεγέθυνση επιταχύνεται από τα χρόνια εκπαίδευσης των ανδρών στη δευτεροβάθμια και στην ανώτερη εκπαίδευση, πιθανόν μέσω της βελτίωσης της τεχνολογικής αφομοίωσης από τις προηγμένες χώρες. Η συμμετοχή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση δεν φαίνεται να ασκεί θετική επίδραση άμεσα, αλλά μόνο έμμεσα, καθώς αποτελεί προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε μεγαλύτερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Η επίδραση της εκπαίδευσης των γυναικών στην μεγέθυνση

²⁴ Εξαιρούνται οι εκπαιδευτικές και αμυντικές δαπάνες, που έχουν κυρίως επενδυτικό χαρακτήρα.

είναι στατιστικά ασήμαντη. Ωστόσο, παρατηρείται ισχυρή αρνητική συσχέτιση με το ποσοστό γεννητικότητας, το οποίο επιδρά αρνητικά στον ρυθμό μεγέθυνσης, λόγω της μείωσης του μέσου κεφαλαίου ανά εργαζόμενο και της διάθεσης αυξημένων πόρων στην ανατροφή των τέκνων και όχι στην παραγωγική διαδικασία.

Ο πληθωρισμός δυσχεραίνει την ανάπτυξη, όταν κινείται σε επίπεδα άνω του 20%. Σε χαμηλότερες τιμές, η συσχέτιση είναι στατιστικά ασήμαντη. Ο Barro (1999, 2003) δεν βρίσκει παρά ασθενείς στατιστικές αποδείξεις για τη θετική επίδραση στο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης της διεθνούς εξωστρέφειας, όπως αυτή μετράται από τον λόγο του αθροίσματος εισαγωγών και εξαγωγών προς το ΑΕΠ.

Τέλος, οι πολιτικές ελευθερίες συνδέονται με αδύναμη μη γραμμική σχέση με τον ρυθμό μεγέθυνσης. Σε χαμηλά επίπεδα δημοκρατίας παρατηρείται θετική επίδραση, αλλά σε μέτρια επίπεδα δημοκρατίας η σχέση αντιστρέφεται. Μια πιθανή ερμηνεία είναι ότι στα απολυταρχικά καθεστάτα η παροχή ελευθεριών επιτρέπει επιχειρηματικές πρωτοβουλίες, που δίνουν ώθηση στην οικονομία. Ωστόσο, σε χώρες, που χαρακτηρίζονται έστω και μέτρια δημοκρατικές, η παροχή επιπλέον ελευθεριών βλάπτει την ανάπτυξη, καθώς εντείνεται η ανησυχία για την εισοδηματική ανακατανομή. Όμως είναι σχετικά σαφές ότι χώρες με υψηλότερα επίπεδα διαβίωσης (ΑΕΠ και προσδόκιμο ζωής) είναι πιο πιθανό να είναι δημοκρατικές²⁵.

Οι Easterly και Levine (1997), αναζητώντας της αιτίες της αναπτυξιακής τραγωδίας των αφρικανικών χωρών, συμπεραίνουν ότι η εθνοτική ανομοιογένεια του πληθυσμού επηρεάζει τις οικονομικές επιδόσεις των χωρών έμμεσα, κυρίως μέσω των επιλεγόμενων δημοσίων πολιτικών. Η αυξημένη πόλωση δυσκολεύει την επίτευξη συναίνεσης για την παροχή των δημοσίων αγαθών και εντείνει συμπεριφορές εκμετάλλευσης μεγάλης μερίδας της κοινωνίας από ομάδες εξουσίας (rent – seeking).

Το χαμηλό ποσοστό πρόσβασης στην εκπαίδευση, η πολιτική αστάθεια και οι αυξημένες πολιτικές δολοφονίες, το μη αναπτυγμένο χρηματοοικονομικό σύστημα (μικρό χρηματοοικονομικό βάθος²⁶), οι διαστρεβλωμένες αγορές ξένου συναλλάγματος (μεγάλη προσ αύξηση της τιμής των συναλλαγμάτων στην μαύρη αγορά), τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα και οι ανεπαρκείς υποδομές αποτελούν αιτίες χαμηλής ανάπτυξης.

²⁵ Επιβεβαιώνεται η υπόθεση του Lipset. Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε: Lipset Seymour Martin (1959), *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*, *American Political Science Review*, Vol. 53, No.1, pp. 69 – 105

²⁶ Το χρηματοοικονομικό βάθος ισούται με το λόγο των βραχυπρόθεσμων υποχρεώσεων του χρηματοοικονομικού συστήματος προς το ΑΕΠ.

Οι Sachs και Warner (1997a, 1997b) και οι Gallup, Sachs και Mellinger (1999) διαπιστώνουν ότι γεωγραφικοί παράγοντες, όπως το τροπικό κλίμα, η μη πρόσβαση στη θάλασσα και η αφθονία φυσικών πόρων, επηρεάζουν αρνητικά την ανάπτυξη μέσω του αυξημένου μεταφορικού κόστους και της μειωμένης παραγωγικότητας. Η μη πρόσβαση στη θάλασσα αυξάνει το κόστος μεταφοράς των προϊόντων. Το τροπικό κλίμα μειώνει την παραγωγικότητα της εργασίας και της γης, καθότι οι χώρες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο φάσμα παρασιτικών ασθενειών για ανθρώπους και φυτά και το έδαφος είναι λιγότερο γόνιμο. Η παράδοξη σχέση φυσικών πόρων και ανάπτυξης μπορεί να αποδοθεί σε ένα συνδυασμό ολλανδικής ασθένειας²⁷ και κινήτρων για μη παραγωγική εκμετάλλευση (rent-seeking) των φυσικών πόρων.

Σύμφωνα με τους Sachs και Warner (1997a, 1997b), ένας εκ των σημαντικότερων παραγόντων ανάπτυξης είναι η εμπορική εξωστρέφεια (openness to international trade), διότι ενθαρρύνεται η αποτελεσματικότερη κατανομή των πόρων και ενισχύεται ο ανταγωνισμός. Ακόμα, εισάγονται μέσω του εμπορίου τεχνολογικές καινοτομίες και βελτιώσεις, που αυξάνουν την παραγωγικότητα. Τέλος, υπάρχει μεγαλύτερη κινητικότητα των συντελεστών της παραγωγής (κυρίως χρηματοοικονομικού και φυσικού κεφαλαίου) μεταξύ των χωρών.

Το πλεονασματικό ισοζύγιο της κεντρικής κυβέρνησης ενισχύει τη συσσώρευση κεφαλαίου και επομένως την ταχύτερη μεγέθυνση της οικονομίας. Επίσης, σημαντική θετική επιρροή στην μεγέθυνση ασκεί η ποιότητα των θεσμών, μετρούμενη από δείκτες που σχετίζονται με το νομοθετικό σύστημα (rule of law²⁸), τη γραφειοκρατία, τη διαφθορά, τον κίνδυνο απαλλοτριώσεων και τον κίνδυνο αφέτησης συμβατικών υποχρεώσεων από το κράτος.

Οι δημογραφικοί παράγοντες, όπως ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού, το προσδόκιμο ζωής και η διαφορά μεταξύ του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας (15 - 65 ετών) και του συνολικού πληθυσμού, επηρεάζουν θετικά την οικονομία. Το προσδόκιμο ζωής εμπερικλύει τόσο την ποιότητα του δημοσίου συστήματος υγείας, όσο και τον βαθμό εξάπλωσης των αρρωστιών. Η κακή υγεία των πολιτών μειώνει την παραγωγικότητα της εργασίας. Αξίζει

²⁷ Το 1959 οι Ολλανδοί ανακαλύπτουν τεράστια κοιτάσματα φυσικού αερίου στη Βόρεια Θάλασσα. Ωστόσο, τα επόμενα χρόνια η οικονομία γνωρίζει ύφεση, καθώς οι μεγάλης κλίμακας εξαγωγές φυσικού αερίου οδηγούν σε συναλλαγματική ανατίμηση του εγχώριου νομίσματος και μείωση της ανταγωνιστικότητας των άλλων κλάδων.

²⁸ Σύμφωνα με τους Sachs και Warner (1997b), ο δείκτης “rule of law” αντανακλά το βαθμό στον οποίο οι πολίτες μιας χώρας είναι πρόθυμοι να αποδεχθούν το ρόλο των θεσμών στην παραγωγή και εφαρμογή των νόμων, καθώς και στην επίλυση των διαφορών.

να σημειωθεί ότι το προσδόκιμο ζωής παρουσιάζει μη γραμμική σχέση με την οικονομική μεγέθυνση, καθώς σε υψηλές τιμές έχει αμελητέα επίδραση.

Οι Gallup, Sachs και Mellinger εκτιμούν ότι η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη σε παραθαλάσσιες περιοχές με καλή πρόσβαση στο εσωτερικό και διεθνές εμπόριο, πιθανόν λόγω αυξουσών αποδόσεων κλίμακας από τα οδικά δίκτυα ή καλύτερου καταμερισμού της εργασίας. Αντιθέτως, η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα στην ενδοχώρα φαίνεται να υπονομεύει την ανάπτυξη.

Η σχέση ξένης βοήθειας και ανάπτυξης τίθεται στο επίκεντρο της μελέτης των Burnside και Dollar (2000). Η ξένη βοήθεια, ως μεταφορά εισοδήματος, μπορεί είτε να επενδυθεί, αυξάνοντας το ΑΕΠ, είτε να καταναλωθεί. Η επίδραση της βοήθειας στη μεγέθυνση είναι θετική συνάρτηση της συνδυαστικής μεταβλητής, που περιλαμβάνει το δημοσιονομικό ισοζύγιο, τον πληθωρισμό και την εμπορική εξωστρέφεια, και αρνητική συνάρτηση του επιπέδου της βοήθειας (φθίνουσες αποδόσεις). Επομένως, η βοήθεια επιταχύνει τη μεγέθυνση, όταν δίνεται σε φτωχές μεν αλλά συνεπείς οικονομικά χώρες δε. Στις διαστρεβλωμένες οικονομίες η βοήθεια εξανεμίζεται σε μη παραγωγικές κρατικές δαπάνες (κρατική κατανάλωση).

Οι Chirwa και Odhiambo (2016) παρουσιάζουν μια εκτενή σύνοψη των εμπειρικών μελετών για την εύρεση των μακροοικονομικών παραγόντων μεγέθυνσης σε αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες χώρες. Οι μελέτες αποκαλύπτουν, σε μεγάλο βαθμό, τόσο τους κύριους προσδιοριστικούς παράγοντες της μεγέθυνσης, όσο και το μέγεθος της επίδρασης. Επίσης, για κάποιες μακροοικονομικές μεταβλητές υπάρχουν διαφορούμενα αποτελέσματα, γεγονός που μπορεί να σημαίνει ότι οι επιδράσεις τους δεν είναι ίδιες σε κάθε οικονομία.

Η οικονομική μεγέθυνση σχετίζεται θετικά με το φυσικό (Dollar 1992; Fischer 1993; Knight, Loayza and Villanueva 1993; Barro 1996, 1999, 2003; Hamilton and Monteagudo 1998; Bleaney, Gemmell and Kneller 2001; Prochniak 2011; Anyanwu 2014; Fetahi – Vehapi, Sadiku and Petkovski 2015) και το ανθρώπινο κεφάλαιο (Knight, Loayza and Villanueva 1993; Barro 1996, 1999, 2003; Easterly and Levine 1997; Sachs and Warner 1997a, 1997b; Chen and Feng 2000; Radelet, Sachs and Whang – Lee 2001; Prochniak 2011; Cuaresma, Doppelhofer and Feldkircher 2014; Anyanwu 2014; Fetahi – Vehapi, Sadiku and Petkovski 2015).

Οι δημοσιονομικοί παράγοντες έχουν σαφή επίδραση στην οικονομική μεγέθυνση. Θετικά επιδρά το δημοσιονομικό πλεόνασμα (Fischer 1993; Sachs and Warner 1997a, 1997b; Burnside and Dollar 2000; Bleaney, Gemmell and Kneller 2001; Radelet, Sachs and Whang –

Lee 2001; Checherita – Westphal and Rother 2012) και οι παραγωγικές δημόσιες δαπάνες ή οι δαπάνες σε έργα υποδομών (Knight, Loayza and Villanueva 1993; Bleaney, Gemmell, and Kneller 2001). Αντίθετα, τα δημοσιονομικά ελλείμματα (Fischer 1993; Easterly and Levine 1997; Prochniak 2011), η στρεβλή φορολογία (Bleaney, Gemmell and Kneller 2001), οι μη παραγωγικές κρατικές δαπάνες (Barro 1996, 1999, 2003) και η παρουσία κρατικών επιχειρήσεων επιδρούν αρνητικά (Chen and Feng 2000).

Παρατηρείται θετική επίδραση της εμπορικής εξωστρέφειας και των όρων του εμπορίου στη μεγέθυνση (Dollar 1992; Fischer 1993; Knight, Loayza and Villanueva 1993; Barro 1996, 1999, 2003; Sachs and Warner 1997a, 1997b; Burnside and Dollar 2000; Chen and Feng 2000; Radelet, Sachs and Whang – Lee 2001; Chang and Mendy 2012; Checherita – Westphal and Rother 2012; Anyanwu 2014). Αντιθέτως, αρνητικά επιδρούν η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία και οι στρεβλώσεις στην αγορά συναλλάγματος (Dollar 1992; Fischer 1993; Easterly and Levine 1997; De Grauwe and Schnabl 2008).

Η νομισματική πολιτική και η μακροοικονομική σταθερότητα μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες προαγωγής της ανάπτυξης. Ο σημαντικότερος δείκτης μακροοικονομικής σταθερότητας είναι ο πληθωρισμός, ο οποίος σχετίζεται αρνητικά με την ανάπτυξη της οικονομίας (Fischer 1993; Barro 1996, 1999, 2003; Burnside and Dollar 2000; Chen and Feng 2000; Prochniak 2011; Anyanwu 2014).

Όσον αφορά τους χρηματοοικονομικούς παράγοντες, φαίνεται ότι ο βαθμός ανάπτυξης του χρηματοοικονομικού τομέα (financial depth) σχετίζεται θετικά με το προϊόν (Easterly and Levine 1997), ενώ το ύψος των επιτοκίων αρνητικά (Prochniak 2011).

Σε πολλές εργασίες αποκαλύπτεται ο ρόλος των πολιτικών και των θεσμικών παραγόντων. Θετικά συσχετίζονται με την ανάπτυξη το δημοκρατικό πολίτευμα (αλλά ασθενώς), το νομοθετικό σύστημα (Barro 1996, 1999, 2003) και γενικώς η ποιότητα των θεσμών (Sachs and Warner 1997a, 1997b; Radelet, Sachs and Whang-Lee 2001), ενώ αντίθετη σχέση παρατηρείται με τις δολοφονίες πολιτικών και την πολιτική αστάθεια (Easterly and Levine 1997; Burnside and Dollar 2000).

Η επίδραση των δημογραφικών παραγόντων στη μεγέθυνση του προϊόντος διαφέρει από μελέτη σε μελέτη. Σε μερικές μελέτες το μέγεθος του γενικού πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού συνδέονται θετικά με την οικονομική μεγέθυνση (Sachs and Warner 1997a, 1997b; Radelet, Sachs and Whang-Lee 2001; Prochniak 2011). Όμως, σε άλλες υπάρχει αρνητική

επίδραση των προηγούμενων μεγεθών, καθώς και του ποσοστού γεννητικότητας (Knight, Loayza and Villanueva 1993; Hamilton and Monteagudo 1998; Barro 1996, 1999, 2003; Chen and Feng 2000; Checherita – Westphal and Rother 2012; Anyanwu 2014; Fetahi – Vehapi, Sadiku and Petkovski 2015).

4.2 Εθνικές Πολιτικές και Ανάπτυξη

Στην προηγούμενη ενότητα εξετάσαμε τους προσδιοριστικούς παράγοντες της οικονομικής ανάπτυξης, μεταξύ των οποίων, εξέχουσα θέση κατέχουν οι πολιτικές αποφάσεις. Οι κυβερνήσεις δύνανται με τις επιλογές τους να επηρεάσουν την ανάπτυξη, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να θεωρείται δεδομένο.

Οι Easterly, King, Levine και Rebelo (1991) διακρίνουν 5 κατηγορίες εθνικών πολιτικών, οι οποίες επηρεάζουν με τη μεγέθυνση μέσω των επενδυτικών κινήτρων και της αποτελεσματικότερης χρήσης των κεφαλαιουχικών και ενδιάμεσων εισροών. Οι πολιτικές είναι οι παρακάτω:

- α. Δημοσιονομική πολιτική – Φόροι και δαπάνες δημοσίου
- β. Νομισματική πολιτική – Πληθωρισμός
- γ. Εμπορικές παρεμβάσεις – Δασμοί και ποσοστώσεις στο εξωτερικό εμπόριο
- δ. Χρηματοοικονομικές πολιτικές - Εγγώρια χρηματοοικονομική διαμεσολάβηση
- ε. Δεκτικότητα στα ξένα κεφάλαια – Περιορισμοί στις άμεσες ξένες επενδύσεις

Ο Easterly (2005) είναι επιφυλακτικός ως προς το βαθμό επίδρασης των εθνικών πολιτικών, που φαίνονται στις εμπειρικές μελέτες. Το γεγονός ότι οι πολύ κακές πολιτικές μπορούν να πλήξουν ανεπανόρθωτα τις προοπτικές ανάπτυξης μιας χώρας, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι οι καλές πολιτικές αρκούν για την επίτευξη υψηλής και σταθερής μεγέθυνσης.

Οι επιδράσεις των πολιτικών στη μεγέθυνση μετριάζονται από διάφορους παράγοντες, ένας εκ των οποίων είναι η πολιτική αβεβαιότητα. Οι μεγάλες πολιτικές αντιδράσεις για ένα νέο μέτρο της πολιτείας θα δημιουργήσουν ανασφάλεια στους φορείς, οι οποίοι θα θεωρήσουν πιθανή την κατάργησή του στο άμεσο μέλλον. Επίσης, μια χώρα μπορεί να είναι τόσο φτωχή, ώστε να μην μπορεί να επωφεληθεί από μία ευνοϊκή μεταρρύθμιση. Οι καταναλωτές ζουν στα όρια της επιβίωσης και θα διαθέσουν το μεγαλύτερο μέρος του αυξημένου εισοδήματός του για κατανάλωση και όχι αποταμίευση. Έτσι, παρατηρείται αργή επιτάχυνση της μεγέθυνσης έως ότου φτάσει η κατανάλωση σε επίπεδα πάνω από τα όρια της επιβίωσης. Τέλος, οι πολιτικές περιορίζονται από ευρύτερους παράγοντες, που επιδρούν στο εισόδημα και εντάσσονται στη

σφαίρα των θεσμών και των κοινωνικοπολιτικών δομών, η ανάπτυξη και η διαμόρφωση των οποίων είναι αποτέλεσμα μακράς διαδικασίας.

Οι επιφυλάξεις του Easterly ενισχύονται από τις εμπειρικές μελέτες. Πρώτον, η πιο σημαντική μεταβλητή πολιτικής - η φορολογία - δεν φαίνεται να επιδρά σαφώς είτε στο ρυθμό ανάπτυξης είτε στο επίπεδο του προϊόντος, αφού οι πλούσιες χώρες έχουν υψηλότερη φορολογία από τις φτωχές. Δεύτερον, τα στατιστικά δεδομένα ξεκινούν από το 1960, που είναι μία μικρή περίοδος της ιστορίας. Παρατηρείται πολύ υψηλή συσχέτιση του κατά κεφαλήν εισοδήματος του 1960 με το 1999 (0,87) και συνεπώς η οικονομική κατάσταση των περισσότερων χωρών μπορεί να εξηγηθεί από την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν το 1960. Τρίτον, τα ποσοστά ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων χωρών την περίοδο 1960 – 1979 είναι υψηλότερα από την περίοδο 1980 – 2000, παρά το γεγονός ότι στη δεύτερη περίοδο δόθηκε έμφαση σε πολιτικές ελεύθερου εμπορίου και ελεύθερης αγοράς («καλές πολιτικές»). Τέταρτον, υφίστανται τεράστιες εισοδηματικές διαφορές εντός των τοιχών των χωρών ανάμεσα σε φύλα, φυλές και περιοχές, οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν από τις διαφορές στις οικονομικές πολιτικές. Πέμπτον, οι μεταβλητές πολιτικής παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη σταθερότητα σε σχέση με τους ρυθμούς ανάπτυξης.

Ο Easterly διαπιστώνει την εξάρτηση της μεγέθυνσης από τις ακραίες τιμές των μεταβλητών πολιτικής. Χώρες, που δεν παρουσιάζουν ακραίες τιμές, δεν είναι πιθανό να πετύχουν σημαντικά επίπεδα μεγέθυνσης από μέτριες αλλαγές στις πολιτικές τους. Οι καταστροφικές πολιτικές, όπως ο υψηλός πληθωρισμός και τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα, μπορούν να καταδικάσουν τις προοπτικές ανάπτυξης. Ωστόσο, η μακροοικονομική σταθερότητα και οι «καλές πολιτικές» δεν εγγυώνται τη μακροχρόνια ανάπτυξη.

Κεφάλαιο 5: Ελληνική Οικονομία

Στο κεφάλαιο αυτό καταγράφεται συνοπτικά η πορεία της ελληνικής οικονομίας από το 1960 μέχρι και σήμερα, με σκοπό να αναγνωριστούν τα κύρια χαρακτηριστικά και να εντοπιστούν τα χρόνια προβλήματα, που εμποδίζουν την οικονομική της ευημερία, καθώς και οι άξονες, που μπορούν να αποτελέσουν στηλοβάτες στην πορεία οικονομικής ανέλιξης.

5.1 Ελληνική Οικονομία στην Πορεία του Χρόνου

Η οικονομία της χώρας τα τελευταία 60 χρόνια πέρασε από διάφορες διακυμάνσεις, γνωρίζοντας περιόδους σταθερής και σημαντικής ανάπτυξης, αλλά και εκτεταμένης ύφεσης. Οι Leounakis και Sakellaris (2021) διακρίνουν 5 χρονικές περιόδους, που είναι οι παρακάτω:

- α. Μεγάλη επέκταση (1960 – 1973)
- β. Μέτρια επέκταση (1974 – 1979)
- γ. Μεγάλη ύφεση (1980 – 1993)
- δ. Ανάκαμψη (1994 – 2007)
- ε. Μεγάλη κρίση (2008 – 2017)

5.1.1 Μεγάλη και Μέτρια Επέκταση (1960 – 1979)

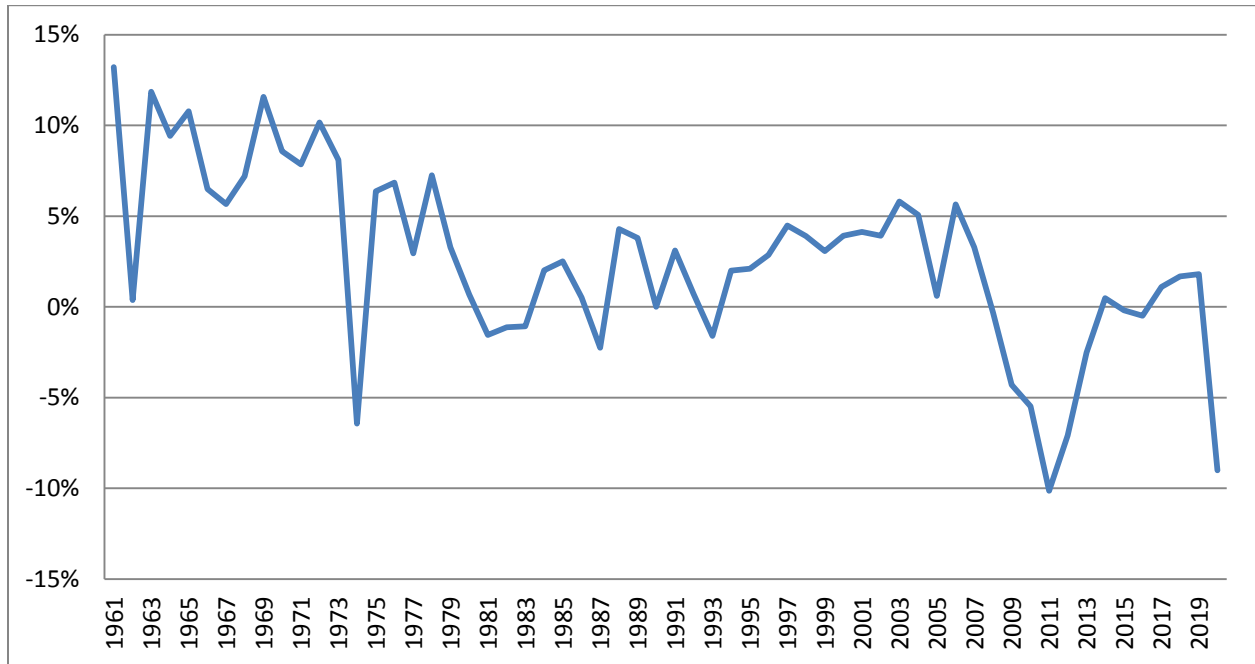
Η ελληνική οικονομία παρουσίασε σημαντική ανάπτυξη την περίοδο αυτή. Η μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ ήταν 8,5% μέχρι το 1973 και 6,9% στη διάρκεια της περιόδου συνολικά (Διάγραμμα 1). Η πετρελαϊκή κρίση του 1973²⁹ προσγείωσε ανώμαλα την οικονομία, προκαλώντας ύφεση 6,4% το 1974 και εγκαινιάζοντας μια περίοδο μέτριας ανάπτυξης με μέσο όρο 3,4%, έως την επόμενη πετρελαϊκή κρίση του 1979³⁰. Η ανεργία παρέμεινε σε επίπεδα της τάξεως του 3,7%, ενώ μετά το 1973 μειώθηκε ακόμα παραπάνω, σε επίπεδα της τάξεως του 2% (Διάγραμμα 2).

Ο πληθωρισμός, που διατηρήθηκε χαμηλά μέχρι το 1972 (μ.ο. 2,3%), εκτοξεύθηκε από το 1973 σε διψήφια νούμερα (μ.ο. 16,1%) (Διάγραμμα 3). Η διεθνής ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας βελτιώθηκε σημαντικά μέχρι το 1973 και έκτοτε εμφάνισε τάσεις χειροτέρευσης (Διάγραμμα 9), ενώ το δημόσιο χρέος κινήθηκε σε σταθερά χαμηλά επίπεδα της τάξεως του 19,4% (Διάγραμμα 7).

²⁹ Η κρίση ξεκίνησε με το εμπάργκο των αραβικών χωρών του OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) κατά τον ΗΠΑ με αφορμή των Αραβοϊσραηλινό Πόλεμο, που ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1973. Οι τιμές του πετρελαίου σχεδόν τετραπλασιάστηκαν, προκαλώντας παγκόσμια ύφεση (Pie, 2006)

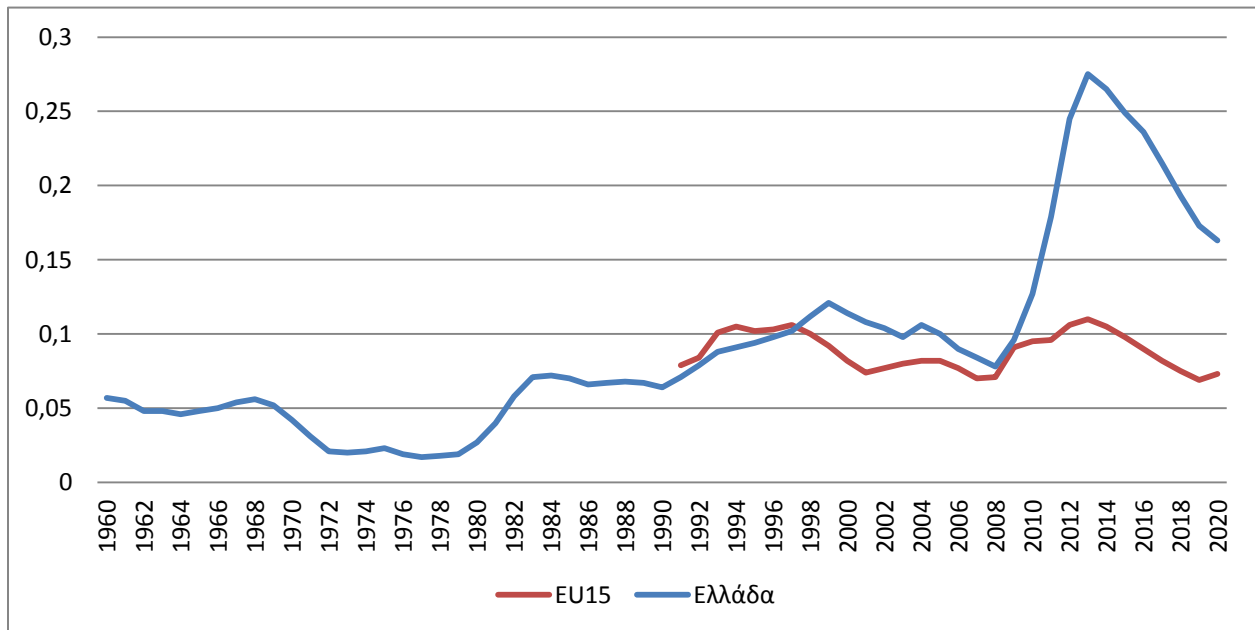
³⁰ Η πετρελαϊκή κρίση του 1979 προκλήθηκε εν πολλοίς από την Ιρανική Επανάσταση και είχε ως αποτέλεσμα τον υπερδιπλασιασμό της τιμής του πετρελαίου.

Διάγραμμα 1: Ρυθμός Μεταβολής ΑΕΠ

Πηγή : Παγκόσμια Τράπεζα

Διάγραμμα 2: Ανεργία

Πηγή : Ameco

Γενικώς, η ελληνική οικονομία παρουσίασε αξιοσημείωτες επιδόσεις στη διάρκεια των δύο αυτών δεκαετιών.

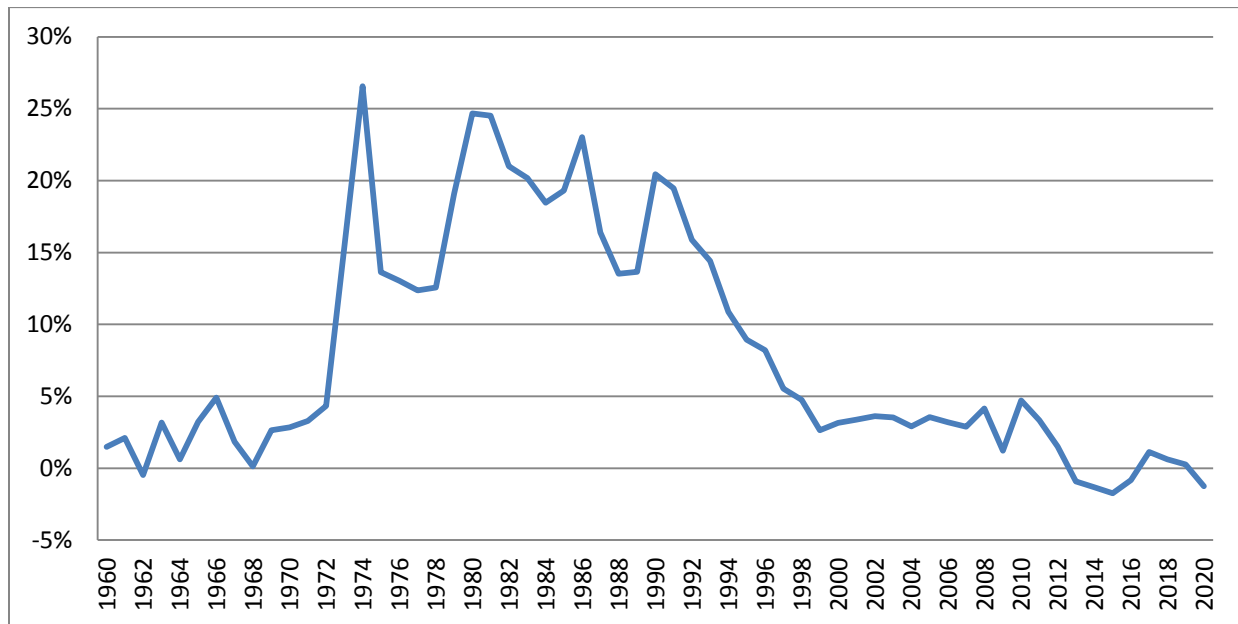
5.1.2 Μεγάλη ύφεση (1980 – 1993)

Η δεκαετία του 1980 ήταν μια περίοδος «οικονομικής αποσταθεροποίησης» και «μακροοικονομικού λαϊκισμού», καθώς η επεκτατική δημοσιονομική, εισοδηματική και νομισματική πολιτική οδήγησε σε στασιμοπληθωρισμό, μεγέθυνση του κράτους και δημοσιονομικό εκτροχιασμό, υπονομεύοντας τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας (Alogoskoufis, 2021).

Η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση³¹ και ανάληψη της διακυβέρνησης από το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ)³² εγκαινίασε μια περίοδο διακυμάνσεων στα επίπεδα του προϊόντος με το μέσο ετήσιο ρυθμό να κινείται μόλις στο 0,7% (Διάγραμμα 1).

Ο πληθωρισμός, που πήρε την ανιούσα από το 1973 και δέχτηκε δεύτερη έντονη αυξητική πίεση από τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση, αυξήθηκε ακόμα παραπάνω, λόγω της επεκτατικής νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής (Alogoskoufis, 2021), παρουσιάζοντας μέσο όρο περιόδου σχεδόν 19%. Η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με το φάσμα του στασιμοπληθωρισμού, ενώ το ποσοστό ανεργίας υπερτριπλασιάστηκε σε σχέση με την περίοδο 1973 – 1979, φτάνοντας το 6,5%.

Διάγραμμα 3: Πληθωρισμός

Πηγή : Παγκόσμια Τράπεζα

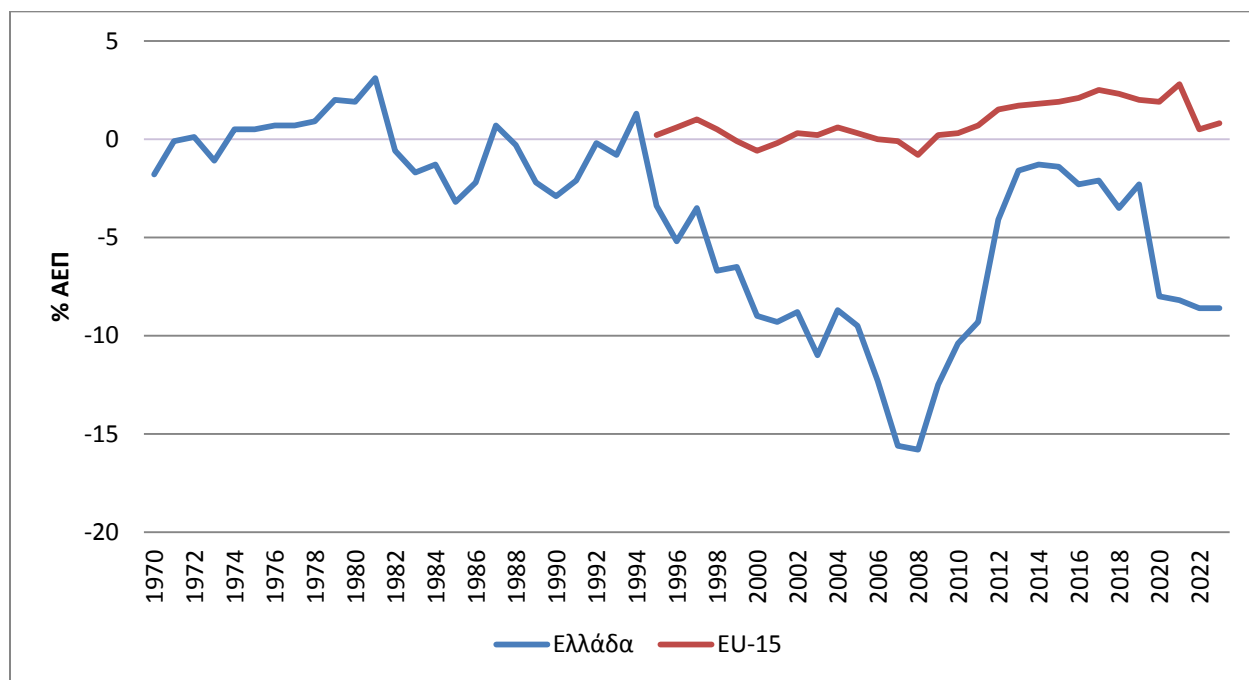
³¹ Τη 1 Ιανουαρίου 1981 η Ελλάδα έγινε η 10η χώρα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και δη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ).

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1980-89_el

³² Την 21 Οκτωβρίου 1981 ανέλαβε τα ηνία της χώρας η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Η διεθνής ανταγωνιστικότητα συνέχισε τις πτωτικές τάσεις της περιόδου 1973 – 1979 (Διάγραμμα 9), ενώ και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών άρχισε να επιδεινώνεται σημαντικά. Από +2% του ΑΕΠ το 1979 μειώθηκε σε -3,2% το 1985 και -2,9% το 1990, παρουσιάζοντας την περίοδο 1982 – 1990 μέσο όρο -1,5%. Την επόμενη τετραετία υπήρξε μικρή βελτίωση, με αποκορύφωμα το πλεόνασμα 1,3% το 1994, πριν πάρει για τα καλά την κάτω βόλτα.

Διάγραμμα 4: Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών

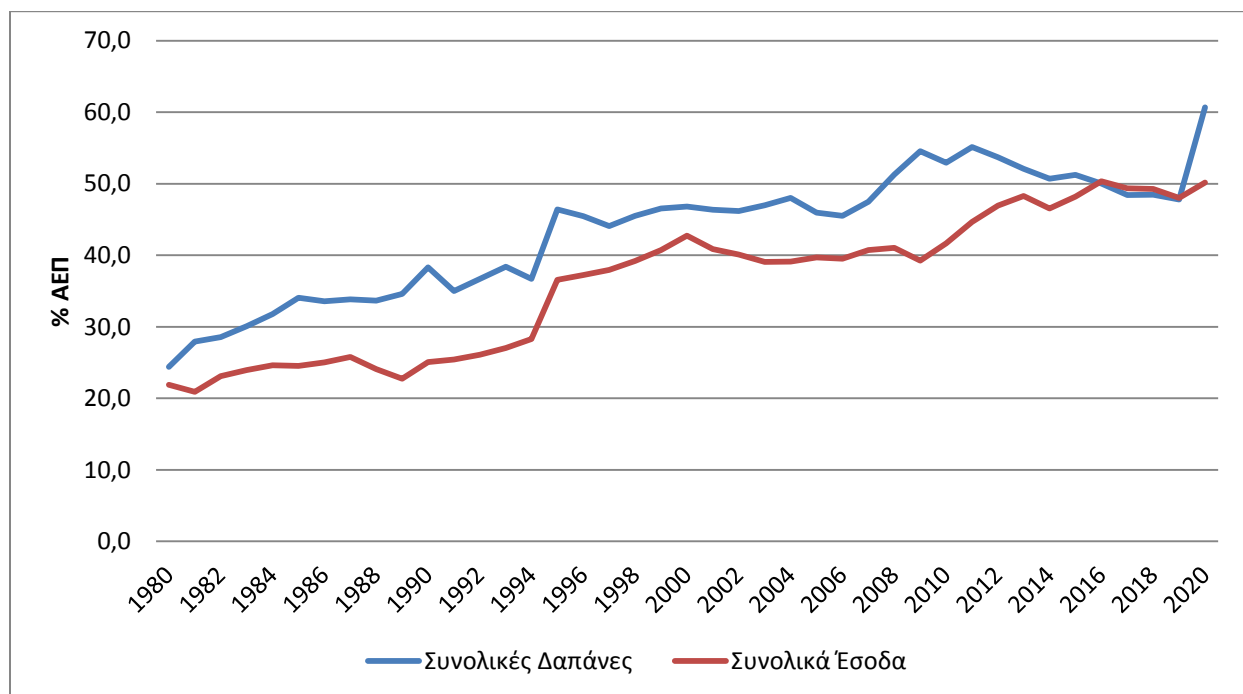

Πηγή : Ameco

Ο αυξανόμενος ρόλος του κράτους στην οικονομία αποτυπώνεται στην απότομη αύξηση των κρατικών δαπανών. Συγκεκριμένα, στο τέλος της περιόδου οι δαπάνες της γενικής κυβέρνησης αυξήθηκαν κατά 14% σε σχέση με το 1980, ξεπερνώντας το 38% του ΑΕΠ το 1993 (Διάγραμμα 5).

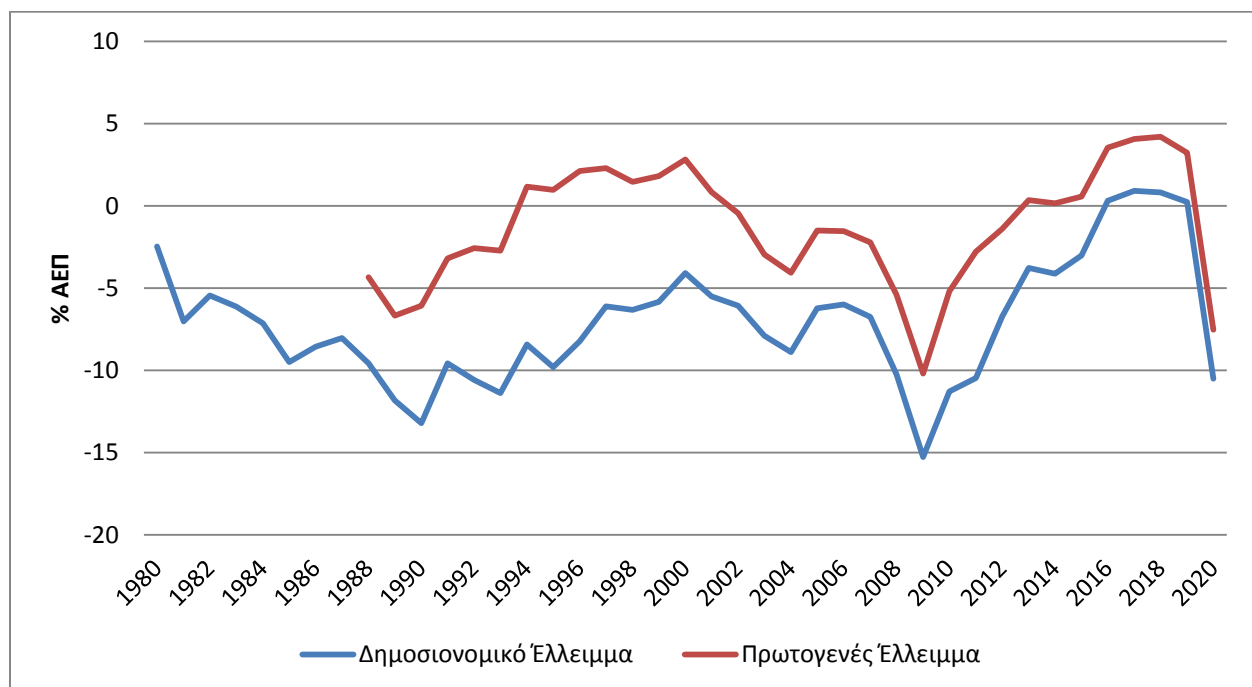
Ομοίως, το δημοσιονομικό έλλειμμα έφτασε και διατηρήθηκε σε διψήφια επίπεδα από το 1993 και μετά. Από το 1991 επιτεύχθηκε σταδιακή μείωση του πρωτογενούς ελλείμματος, η οποία δεν αποτυπώθηκε σε μείωση του συνολικού ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης, λόγω των αυξημένων αναγκών χρηματοδότησης του συσσωρευμένου χρέους (Διάγραμμα 6).

Διάγραμμα 5: Δαπάνες και Έσοδα Γενικής Κυβέρνησης

Πηγή : Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

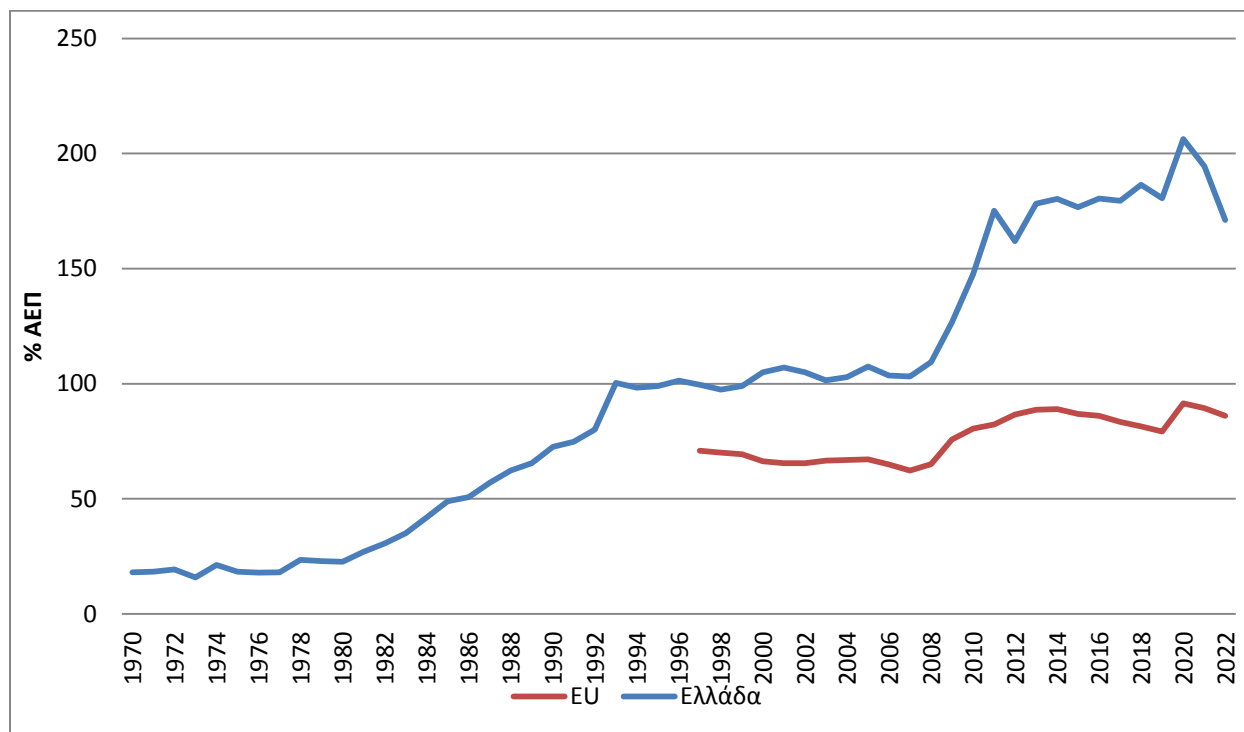
Διάγραμμα 6: Δημοσιονομικό Έλλειμμα

Πηγή : Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Έτσι, η χώρα εισήλθε σε μία εκτεταμένη περίοδο «δίδυμων ελλειμμάτων», δηλαδή δημοσιονομικών ελλειμμάτων και ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, που είχαν ιδιαίτερα δυσμενείς μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην οικονομία. Ταυτόχρονα, το χρέος πήρε την ανιούσα, καθώς μέσα σε 15 χρόνια υπερτετραπλασιάστηκε. Από το 22,9% του ΑΕΠ το 1979 έφτασε στο 65,5% το 1989 και ξεπέρασε το 100% το 1993.

Διάγραμμα 7 : Χρέος

Πηγή : Ameco

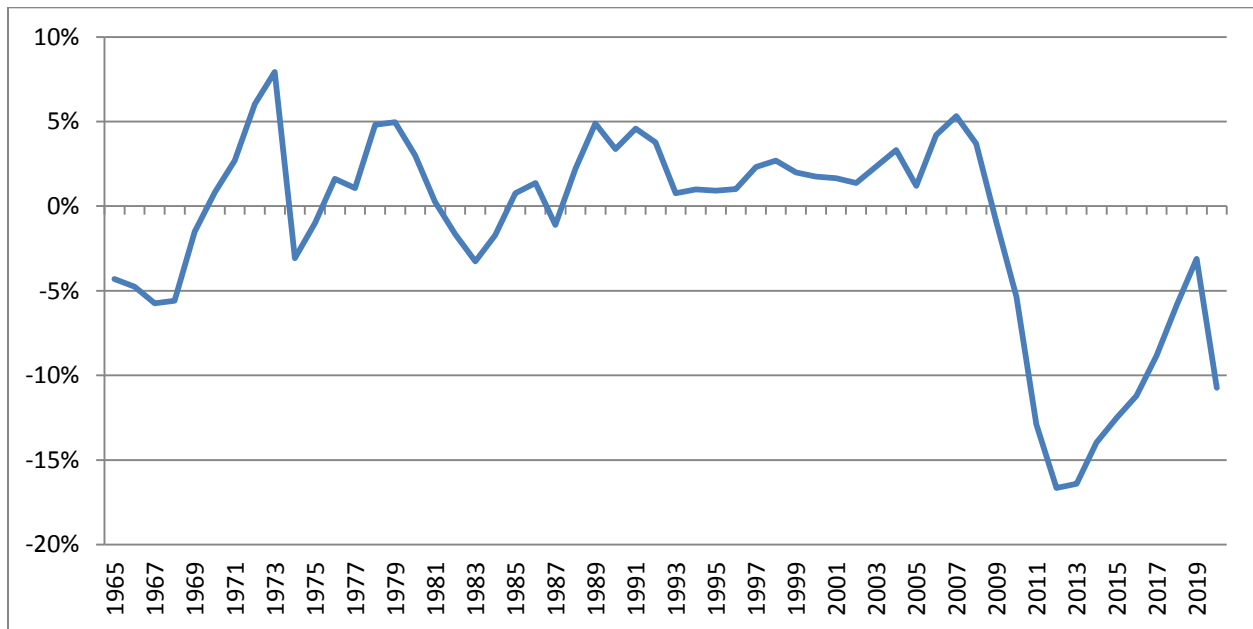
Η Ελλάδα βρισκόταν σε τροχιά μεγέθυνσης του ρόλου του κράτους, εκτροχιασμού των δημοσίων οικονομικών και μείωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου στην ετήσια έκθεσή του 1990. «Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται μια άνευ προηγουμένου τάση επιδείνωσης της χρηματοοικονομικής θέσης του δημοσίου τομέα, η οποία αποτυπώνεται στην απότομη αύξηση των δανειακών αναγκών και του χρέους». Και συνεχίζει σε άλλο σημείο, αναφέροντας «Οι υπερβολικές αυξήσεις των πραγματικών μισθών σε σχέση με τη χαμηλή αύξηση της παραγωγικότητας και η έλλειψη κινήτρων στους εργαζομένους, κυρίως του δημοσίου τομέα, καταδεικνύει προβλήματα στη λειτουργία της ελληνικής αγοράς εργασίας».

5.1.3 Ανάκαμψη (1994 – 2007)

Μετά από μία ζετία κυβερνήσεως της Νέας Δημοκρατίας υπό τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, το ΠΑΣΟΚ επανήλθε στην εξουσία, με τον Ανδρέα Παπανδρέου στην τρίτη και τελευταία του θητεία³³. Συνάμα, από τη 1 Νοεμβρίου 1993 τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία, μεταξύ άλλων, προέβλεπε στόχους για χαμηλό πληθωρισμό, μέγιστο δημοσιονομικό έλλειμμα 3% του ΑΕΠ και χρέος 60% του ΑΕΠ³⁴. Η χώρα ξεκίνησε την προσπάθεια σύγκλισης της οικονομίας, προκειμένου να επιτύχει τους στόχους της συνθήκης.

Η ελληνική οικονομία, ενόψει και της εισόδου στην Ευρωζώνη³⁵, παρουσίασε σταθερή ανάπτυξη, η οποία διακόπηκε απότομα από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008. Την περίοδο 1994 – 2001 το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά μέσο όρο 3,3% ετησίως, ενώ μετά την εισαγωγή του ευρώ υπήρξε ακόμα μεγαλύτερο κλίμα ευφορίας, με την οικονομία να μεγαθύνεται με ρυθμό 4% μέχρι και το 2007. 3 χρονιές (2003, 2004 και 2006) η ανάπτυξη ξεπέρασε το 5% του ΑΕΠ (Διάγραμμα 1).

Διάγραμμα 8 : Απόκλιση μεταξύ πραγματικού και δυνητικού ΑΕΠ

Πηγή : Ameco

³³ Τη 13 Οκτωβρίου 1993 το ΠΑΣΟΚ σχημάτισε κυβέρνηση.

³⁴ Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, Επίσημη Εφημερίδα των ΕΚ, Αριθ. C191/1/29.07.1992

³⁵ Από την 1η Ιανουαρίου 2001 η Ελλάδα εντάχθηκε στη ζώνη του ευρώ, ενώ την 1η Ιανουαρίου 2002 τα τραπεζογραμμάτια και κέρματα ευρώ τέθηκαν σε κυκλοφορία.

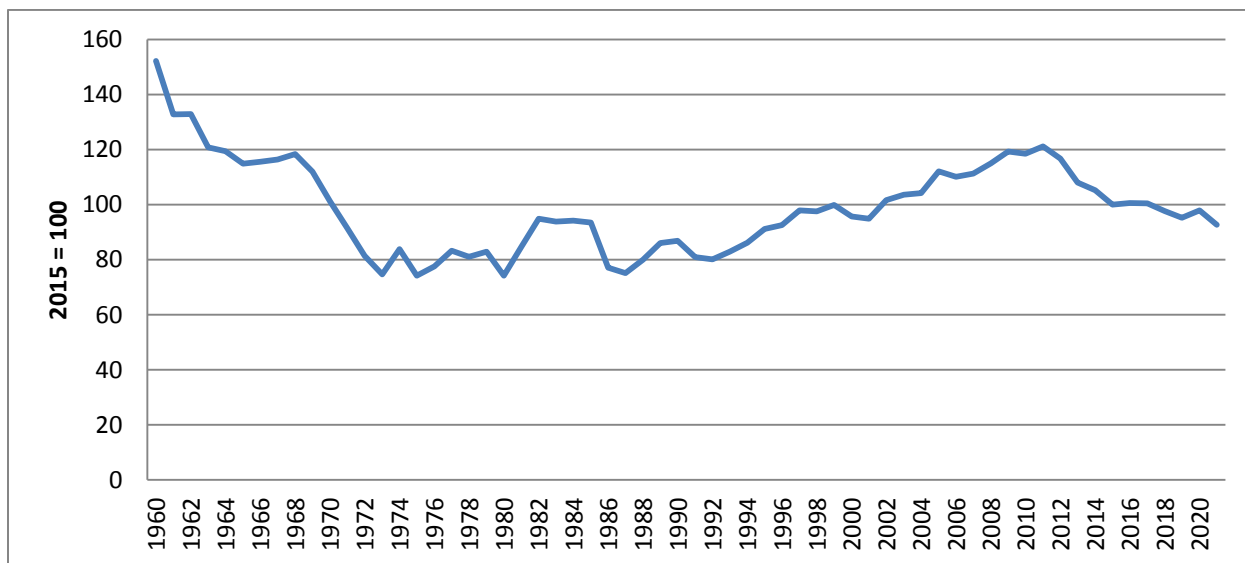
Η Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και για μία 20ετία περίπου, με αποκορύφωμα τη δεκαετία του 2000, πετύχαινε ρυθμούς ανάπτυξης μεγαλύτερους από τις παραγωγικές της δυνατότητες και συνεπώς μη βιώσιμους (Διάγραμμα 8).

Ένα από τα κριτήρια της Συνθήκης του Μάαστριχτ για την είσοδο στην Ευρωζώνη ήταν ο χαμηλός πληθωρισμός. Οι ελληνικές κυβερνήσεις κατάφεραν να περιορίσουν δραστικά τον πληθωρισμό, που ταλάνιζε την οικονομία για δύο δεκαετίες (Διάγραμμα 3), βασιζόμενες στην περιοριστική νομισματική και συναλλαγματική πολιτική (Alogoskoufis, 2021).

Η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία αποτελεί έναν αξιόπιστο δείκτη της διεθνούς ανταγωνιστικότητας (Marsh και Tokarick, 1996) μιας οικονομίας. Με την αύξηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας τα προϊόντα γίνονται ακριβότερα και μειώνεται η διεθνής ανταγωνιστικότητα.

Τα προγράμματα σύγκλισης της δεκαετίας του 1990 όχι μόνο δεν αντιμετώπισαν το πρόβλημα της χαμηλής ανταγωνιστικότητας, αλλά το επιδείνωσαν. Η ανταγωνιστικότητα μειώθηκε κατά 15% από το 1993 έως το 2000, ενώ η μείωση ξεπέρασε το 34% μέχρι το 2007. Η Ελλάδα μπήκε στην Ευρωζώνη, παραδίδοντας το εργαλείο της νομισματικής πολιτικής, χωρίς όμως να έχει επιλύσει το πρόβλημα της χαμηλής ανταγωνιστικότητας.

Διάγραμμα 9 : Πραγματική Συναλλαγματική Ισοτιμία σε σχέση με EU-15

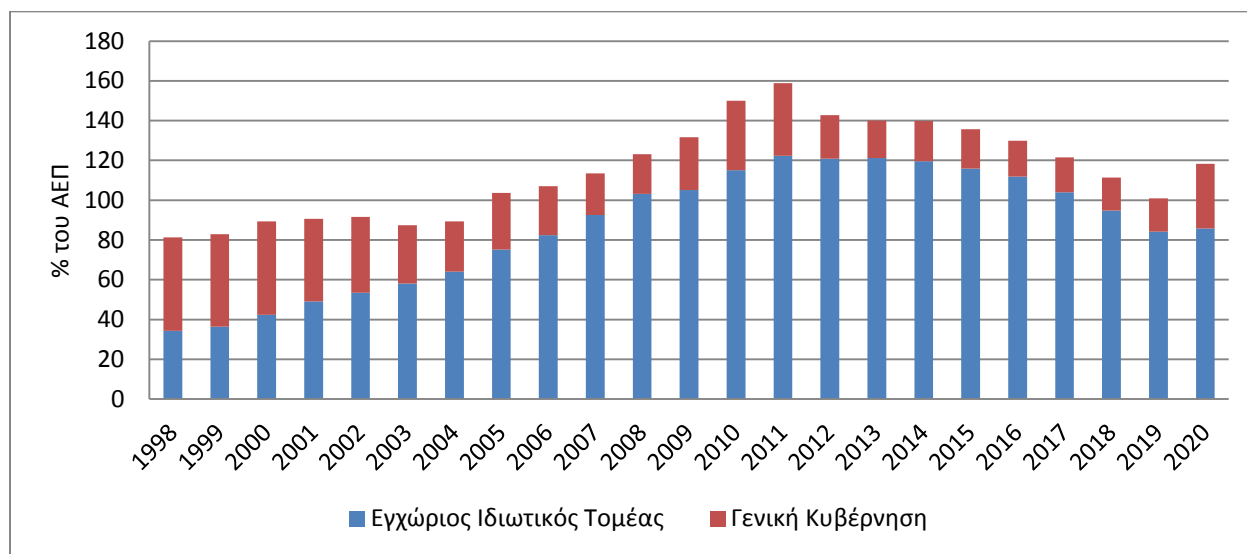
Πηγή : Ameco

Η μη επίλυση των μακροχρόνιων προβλημάτων της οικονομίας φαίνεται και από την πορεία του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Από το +1,3% του ΑΕΠ το 1994 έφτασε στο -9%

το 2000 και στο -15,6% το 2007. Ο μέσος όρος της περιόδου 1995 – 2007 ήταν -8,4%, όταν οι χώρες της EU-15 παρουσίαζαν σταθερότητα της τάξεως του +0,2% (Διάγραμμα 4).

Ένας από τους παράγοντες, που συνετέλεσαν στην επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ήταν η αλματώδης έκρηξη του τραπεζικού δανεισμού προς τον ιδιωτικό τομέα. Οι τράπεζες, εκμεταλλευόμενες το σταθερό συναλλαγματικό περιβάλλον της Ευρωζώνης, εξασφάλιζαν κεφάλαια από τις διεθνείς αγορές σε χαμηλά επιτόκια και δάνειζαν στον εγχώριο ιδιωτικό τομέα. Συγκεκριμένα, σχεδόν πενταπλασιάστηκε η χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα σε απόλυτες τιμές από το 1998 μέχρι το 2007, ενώ ως ποσοστό του ΑΕΠ από το 34% του 1998 έφτασε στο 92,6% το 2007. Αντίθετα, τα δάνεια προς τη Γενική Κυβέρνηση μειώθηκαν από 47% σε 20,9%. Συνεπώς, οι τράπεζες αύξησαν το πιστωτικό κίνδυνο, μετατοπίζοντας το κύριο βάρος του δανεισμού τους από το Κράτος (ομόλογα) στον ιδιωτικό τομέα.

Διάγραμμα 10 : Χρηματοδότηση Ιδιωτικού και Δημοσίου Τομέα από τα Πιστωτικά Ιδρύματα

Πηγή : Τράπεζα της Ελλάδος και Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Η ανεργία αυξήθηκε κατά 3% από το 1993 έως το 1999 και στη συνέχεια μειωνόταν σταθερά, φτάνοντας το 2007 στα επίπεδα του 1993. Από το 1998 μέχρι σήμερα, ξεπερνά τα αντίστοιχα ποσοστά των εταίρων μας στην ΕΕ-15 (Διάγραμμα 2).

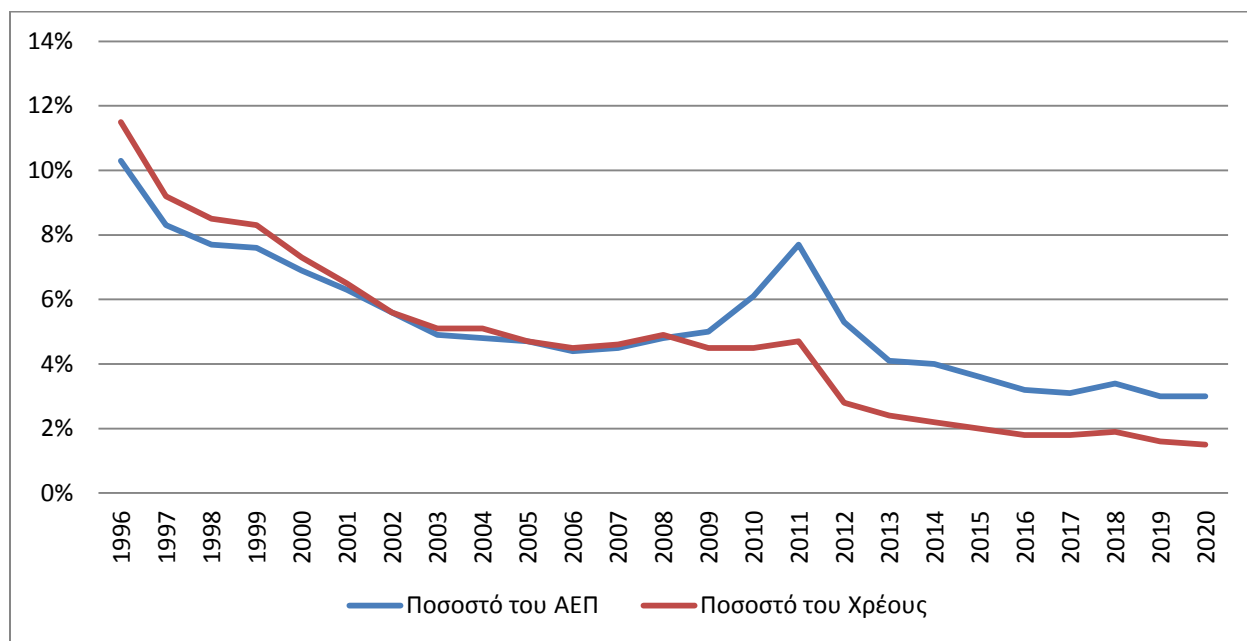
Αναφορικά με τα δημοσιονομικά μεγέθη, η χώρα κατάφερε να πετύχει το 1994 πρωτογενές πλεόνασμα για πρώτη φορά μετά από αρκετά χρόνια, το οποίο διατηρήθηκε μέχρι και το 2001. Την περίοδο αυτή, το μέσο ετήσιο πρωτογενές πλεόνασμα κυμάνθηκε στο 1,7% του

ΑΕΠ, ενώ στη συνέχεια πήγε στο -2,1% με χαμηλότερη τιμή την ολυμπιακή χρονιά του 2004, που έφτασε το -4,1%.

Η βελτίωση οφείλεται στην αύξηση των συνολικών εσόδων και όχι στον περιορισμό των δαπανών (Διάγραμμα 5). Τα συνολικά έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης αυξήθηκαν από 27% του ΑΕΠ το 1993 σε 42,7% το 2000, χρονιά που επιτεύχθηκε το μέγιστο πρωτογενές πλεόνασμα (2,8%). Στη συνέχεια άρχισαν να μειώνονται, ενώ ταυτόχρονα υπήρξε αύξηση των δαπανών. Από το 1993 μέχρι και το 2007 τα έσοδα ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκαν κατά 13,7%, ενώ τα έξοδα κατά 9%.

Το δημοσιονομικό έλλειμμα, που είχε κορυφωθεί το 1993 (11,4%), μειώθηκε σταδιακά μέχρι το 2000, φτάνοντας στο 4,1% του ΑΕΠ το 2000. Η βελτίωση αυτή οφείλεται εν πολλοίς στη μείωση των καταβαλλόμενων τόκων για την εξυπηρέτηση του χρέους. Η μείωση του πληθωρισμού και των πληθωριστικών προσδοκιών προκάλεσε την πτώση των ονομαστικών επιτοκίων δανεισμού, σύμφωνα με την εξίσωση του Fisher³⁶. Οι τόκοι ως ποσοστό του ΑΕΠ από 10,3% το 1996 μειώθηκαν στο 6,9% το 2000 και στο 4,5% το 2007.

Διάγραμμα 11 : Πληρωμές Τόκων Δημοσίου Χρέους

Πηγή : Ameco

³⁶ Σύμφωνα με την εξίσωση του Fisher (1930), το ονομαστικό επιτόκιο i τη χρονική στιγμή t ισούται με το άθροισμα του πραγματικού επιτοκίου r και του προσδοκώμενου πληθωρισμού π για τη στιγμή $t+1$, δηλαδή $i_t = r_t + \pi_{t+1}$. Συνεπώς, η μείωση των πληθωριστικών προσδοκιών οδηγεί σε μείωση των ονομαστικών επιτοκίων.

Μετά την οριστικοποίηση της συμμετοχής στην Ευρωζώνη και δρώντας σε ένα περιβάλλον χαμηλού πληθωρισμού και χαμηλών ονομαστικών και πραγματικών επιτοκίων, οι ελληνικές κυβερνήσεις συνέχισαν την επεκτατική δημοσιονομική και εισοδηματική πολιτική, με αποτέλεσμα το δημοσιονομικό έλλειμμα να φτάσει στο 8,9% το 2004. Τα επόμενα δύο χρόνια υπήρξε εφήμερη μείωση τόσο του συνολικού όσο και του πρωτογενούς ελλείμματος, αλλά την εκλογική χρονιά του 2007 επιδεινώθηκαν εκ νέου τα μεγέθη.

Την περίοδο 1994 – 2007 ουδεμία βελτίωση υπήρξε στην εικόνα του δημοσίου χρέους, παρά την οροφή του 60% της συνθήκης του Μάαστριχτ. Από το 2000 και μετά, κινήθηκε σταθερά σε επίπεδα άνω του 100% του ΑΕΠ και κατά 38,8% πάνω από τους μέσους όρους των χωρών της ΕΕ, ενώ η αντίστοιχη διαφορά την περίοδο 1997 – 1999 ήταν 28,5% (Διάγραμμα 7).

5.1.4 Μεγάλη κρίση (2008 – 2017)

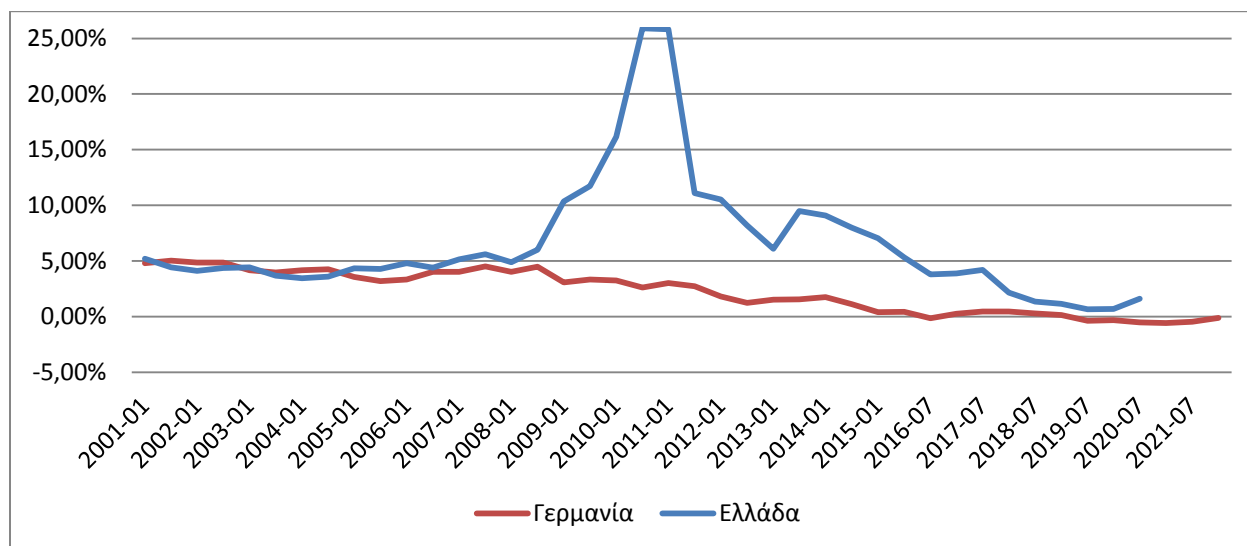
Η Νέα Δημοκρατία του Κωνσταντίνου Καραμανλή κέρδισε τις βουλευτές εκλογές του Σεπτεμβρίου 2007 με ισχυρή πλειοψηφία (152 έδρες)³⁷. Η σοβαρή προσπάθεια βελτίωσης των δημοσιονομικών μεγεθών της διατείας 2005 – 2006 είχε ήδη εγκαταλειφθεί. Τα μακροχρόνια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας άρχισαν να βγαίνουν στην επιφάνεια. Και σε όλα αυτά, ήρθε να προστεθεί μια νέα μεγάλη αναταραχή στις διεθνείς αγορές.

Η χώρα δεν κατάφερε να αποφύγει τις υφεσιακές πιέσεις, που ασκήθηκαν από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, και παρουσίασε ύφεση (-0,34%) για πρώτη φορά μετά από 15 χρόνια. Το έλλειμμα ξεπέρασε το 10% και έφτασε στην υψηλότερη τιμή του το 2009 (15,3% - Διάγραμμα 6). Ομοίως, το χρέος ανήλθε στο 126,7% του ΑΕΠ το 2009, διογκωμένο κατά σχεδόν 25% σε σχέση με το 2007 (Διάγραμμα 7).

Η εμπιστοσύνη των αγορών στην ελληνική οικονομία είχε πια κλονιστεί και η διεθνής οικονομική κρίση μετατράπηκε σε κρίση εμπιστοσύνης. Όπως παρατηρούμε στο επόμενο διάγραμμα, τα περίφημα “spread”, δηλαδή η διαφορά απόδοσης των 10ετών κρατικών ομολόγων της Ελλάδος σε σχέση με αυτά της Γερμανίας, πήραν την ανιούσα από τις αρχές του 2009 και εκτοξεύθηκαν το δεύτερο τρίμηνο του 2010. Η Ελλάδα δανειζόταν σχεδόν με τετραπλάσιο επιτόκιο σε σχέση με την Γερμανία (10,34% έναντι 2,62%).

³⁷ Το ΠΑΣΟΚ κέρδισε τις πρόωρες εκλογές του Οκτωβρίου 2009 με 43,94% και 160 έδρες.

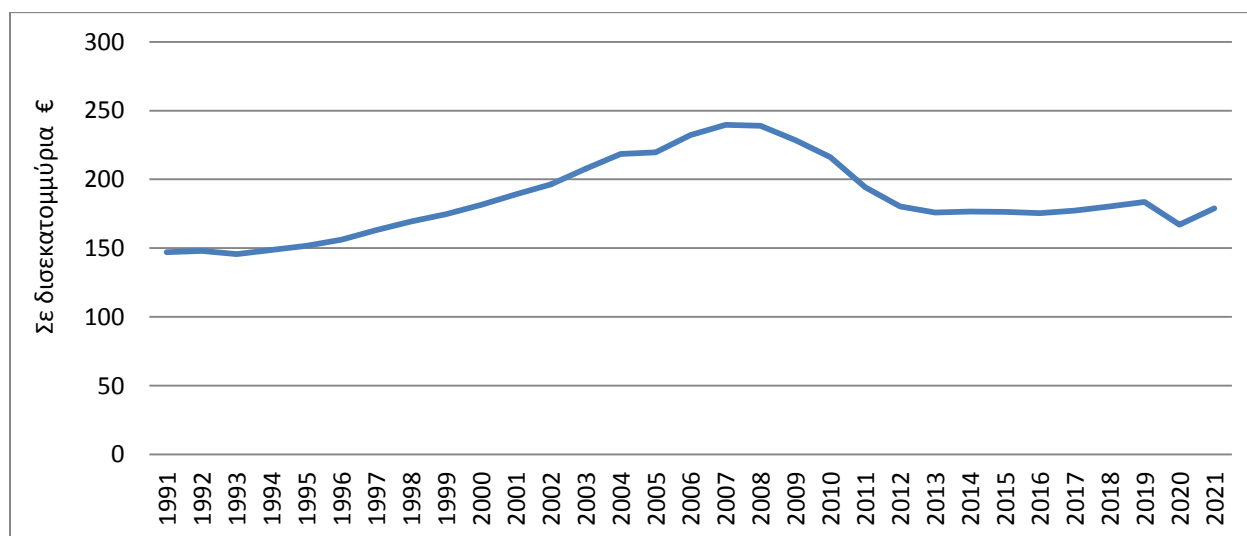
Διάγραμμα 12: Επιτόκια 10ετών Κρατικών Ομολόγων Ελλάδος και Γερμανίας

Πηγή : Ameco

Ο κίνδυνος αθέτησης των δανειακών υποχρεώσεων ήταν προ των πυλών, καθώς είχε καταστεί πρακτικά αδύνατη η άντληση κεφαλαίων από τις αγορές. Έτσι, την 23 Απριλίου 2010³⁸ ο νεοεκλεγείς³⁷ πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου ανακοίνωσε από το ακριτικό Καστελόριζο την προσφυγή στον μηχανισμό στήριξης της λεγόμενης «Τρόικας» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο).

Διάγραμμα 13 : ΑΕΠ Ελλάδος σε τιμές 2015

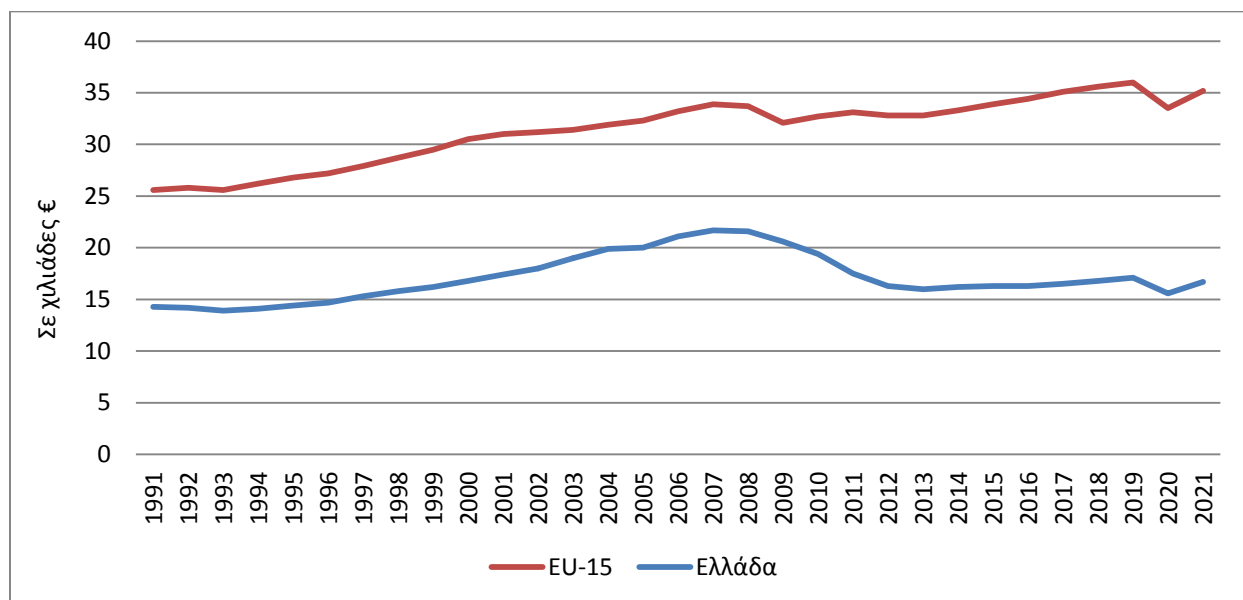

Πηγή : Ameco

³⁸ Προσφυγή της Ελλάδας στο μηχανισμό στήριξης ανακοίνωσε ο πρωθυπουργός, in.gr, 23/04/2010

Η Ελλάδα μπήκε στα «μνημόνια», δηλαδή στις συμβάσεις δανειοδότησης υπό τον όρο λήψεως αυστηρών μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής και λιτότητας, σχεδιασμένων από τους προαναφερθέντες θεσμούς. Η εσωτερική υποτίμηση επιτεύχθηκε μέσω περιστολής των κρατικών δαπανών και μεγάλων μειώσεων σε μισθούς του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, οδηγώντας τελικά σε βαθιά ύφεση. Μέχρι το 2013 η ύφεση κινήθηκε στο 5% ετησίως, με το 2011 να φτάνει σε διψήφια επίπεδα (Διάγραμμα 1). Την περίοδο αυτή απωλέσθηκε μεγαλύτερο από το ¼ του ΑΕΠ της χώρας, φτάνοντας στα επίπεδα του 1999. Ομοίως, και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, τόσο σε απόλυτες τιμές, όσο και συγκριτικά με τις χώρες της EU-15, μειώθηκε δραματικά.

Διάγραμμα 14 : Κατά κεφαλήν ΑΕΠ Ελλάδος και χωρών EU-15 σε τιμές 2015

Πηγή : Ameco

Η Ελλάδα για μία 20ετία παρήγαγε πάνω από τις παραγωγικές τις δυνατότητες. Ωστόσο, η δραματική μείωση του ΑΕΠ ανέτρεψε την τάση αυτή, με αποτέλεσμα για περισσότερα από 10 χρόνια η πραγματική παραγωγή να υπολείπεται σημαντικά από τη δυνητική. Η μέση απόκλιση την περίοδο 2011 – 2017 ήταν -13,2% (Διάγραμμα 8).

Μέχρι το 2011 οι κρατικές δαπάνες αυξάνονταν, εν μέρει λόγω και του αυξημένου κόστους εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους. Στη συνέχεια, οι μνημονιακές υποχρεώσεις επέβαλλαν τη λήψη σκληρών μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής με περιστολή των κρατικών δαπανών και αύξηση των εσόδων μέσω φορολογίας. Την περίοδο 2011 – 2017 οι κρατικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ μειώθηκαν κατά 12%. Αντίθετα, τα έσοδα ως ποσοστό του ΑΕΠ

αυξήθηκαν κατά 10% (Διάγραμμα 5). Έτσι, η Ελλάδα κατάφερε να πετύχει πρωτογενές πλεόνασμα από το 2013 και μετά και συνολικό πλεόνασμα τα έτη 2016 και 2017 (Διάγραμμα 6).

Η ανεργία σχεδόν τετραπλασιάστηκε από το 2008 στο 2013. Πολλοί νέοι με σπουδές, αδυνατώντας να βρουν εργασία, που να καλύπτει τις απαιτήσεις και τις φιλοδοξίες τους, μετανάστευσαν στο εξωτερικό. Η μέση ανεργία την περίοδο 2011 – 2017 ήταν 23,8%, όταν η αντίστοιχη τιμή για τις χώρες της ΕΕ-15 ήταν 9,8% (Διάγραμμα 2).

Η μεγάλη εσωτερική υποτίμηση οδήγησε σε σημαντική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, της τάξεως του 17% από το 2011 μέχρι το 2017 (Διάγραμμα 9). Αντίστοιχη πρόοδος παρατηρήθηκε και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο έφτασε στη χαμηλότερη τιμή του το 2008 (-15,8%). Η βαθιά κρίση και η κατάρρευση των εισοδημάτων μείωσαν το έλλειμμα του ισοζυγίου στα επίπεδα του 1,7% την πενταετία 2013 – 2017 (Διάγραμμα 4).

5.2 Τρέχουσα Κατάσταση Ελληνικής Οικονομίας

Μετά από μία βαθιά και εκτεταμένη περίοδο κρίσης, κατά την οποία απωλέσθηκε μεγαλύτερο από το 25% του ΑΕΠ, η οικονομία άρχισε να μεγεθύνεται, έστω και με χαμηλό ρυθμό. Η ευφορία δεν έμελλε να κρατήσει για πολύ. Η εμφάνιση του COVID-19 στην Ευρώπη κατά το τέλος του χειμώνα του 2020, έφερε τη χώρα και τον δυτικό πολιτισμό αντιμέτωπες με μια πρωτόγνωρη κατάσταση για τα δεδομένα της σύγχρονης εποχής. Οι απαγορεύσεις κυκλοφορίας, που επιβλήθηκαν στο πλαίσιο περιορισμού της διάδοσης του κορωνοϊού, προκάλεσαν βαθιά ύφεση στις ευρωπαϊκές οικονομίες.

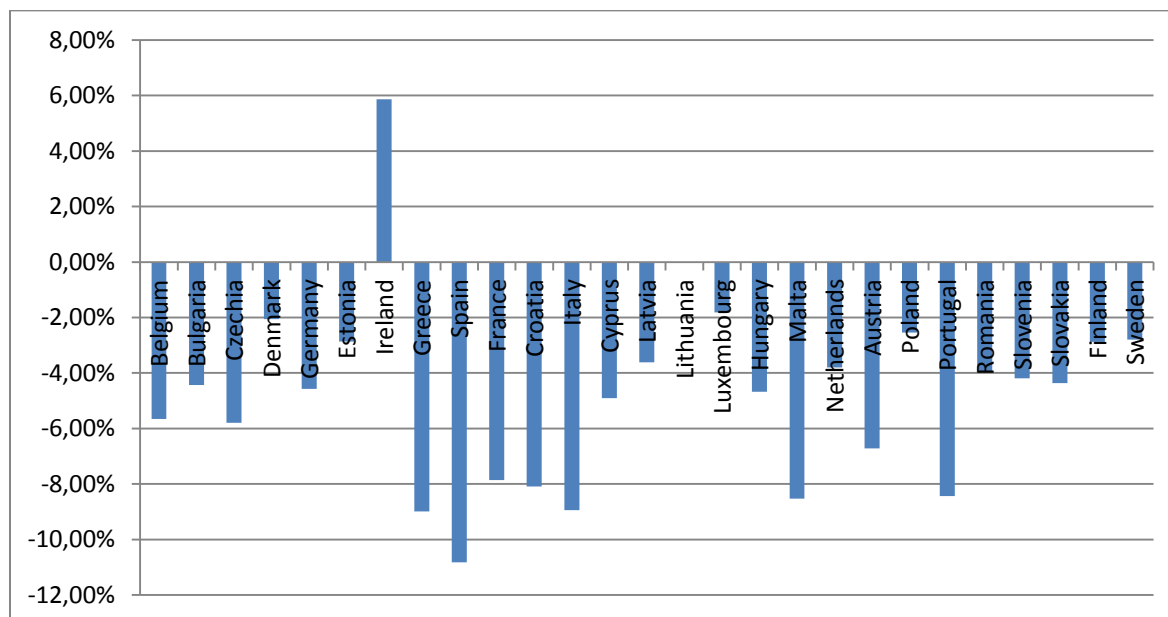
Το 2020 η μέση ύφεση στην ΕΕ ανήλθε σε 5,93%, με τις οικονομίες του Νότου να επηρεάζονται περισσότερο. Η ύφεση στην Ισπανία ξεπέρασε το 10%, με την Ελλάδα να παρουσιάζει το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό μείωσης του ΑΕΠ στην ΕΕ (9%), οριακά υψηλότερο από την Ιταλία (Διάγραμμα 15). Το ΑΕΠ, σε απόλυτες και κατά κεφαλήν τιμές, κατρακύλησε σε ιστορικά χαμηλές τιμές, χαμηλότερα και από την περίοδο της δεκαετούς βαθιάς κρίσης.

Η καθοδική πορεία των οικονομιών αναστράφηκε, καθώς οι κυβερνήσεις αντιλήφθηκαν το αδιέξοδο και άρχισαν να προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα, χαλαρώνοντας τα μέτρα. Σύμφωνα με στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής³⁹, οι οικονομίες της ΕΕ αναπτύχθηκαν το 2021

³⁹ European Economic Forecast, Summer 2022, Institutional Paper 183

με ρυθμό 5,4%, ενώ η ελληνική πέτυχε έναν από τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης, φτάνοντας το 8,3%. Το 2022 ο ρυθμός μεγέθυνσης φυσιολογικά μειώθηκε, αλλά παραμένει μη αμελητέος, με τις εκτιμήσεις να κάνουν λόγο για 2,7% ανάπτυξη στην ΕΕ και 4% στην Ελλάδα.

Διάγραμμα 15 : Μεταβολή ΑΕΠ το έτος 2020

Πηγή : Ameco

Η ανεργία αποτελεί ένα από τα μεγάλα αγκάθια της ελληνικής οικονομίας. Παρόλο που μειώνεται σταθερά τα τελευταία χρόνια, παραμένει υπερδιπλάσια από τους μέσους όρους των εταίρων μας. Το 2021 κινήθηκε στο 14,7% (ΕΕ – 7,1%), σημειώνοντας τη χειρότερη επίδοση στην ΕΕ, μετά την Ισπανία με 14,8%⁴⁰. Το 2022 παραμένει σταθερά πάνω από το 12% και σε διπλάσια επίπεδα από τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους. Οι νέοι κάτω των 25 ετών και οι γυναίκες πλήττονται περισσότερο, αφού τα ποσοστά ανεργίας τους, ακόμα και τους θερινούς τουριστικούς μήνες, είναι διπλάσια από τους μέσους όρους της ΕΕ (27% και 15%, αντίστοιχα⁴¹).

Ο πληθωρισμός, που κινήθηκε σε πολύ χαμηλά επίπεδα, λαμβάνοντας το 2020 αρνητικές τιμές, έχει πάρει την ανιούσα, λόγω κυρίως της έκρηξης των τιμών στην ενέργεια. Το Δεκέμβριο 2021 έφτασε το 4,4% (Ευρωζώνη – 5,3%)⁴². Οι τιμές στον τομέα της ενέργειας παρουσιάζουν, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, εκρηκτική αύξηση μεγαλύτερη του 25% ήδη από τα τέλη του 2021.

⁴⁰ <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

⁴¹ Euro Indicators 53/2022, Euro Indicators 72/2022 και Euro Indicators 124/2022

⁴² Euro Indicators 31/2022

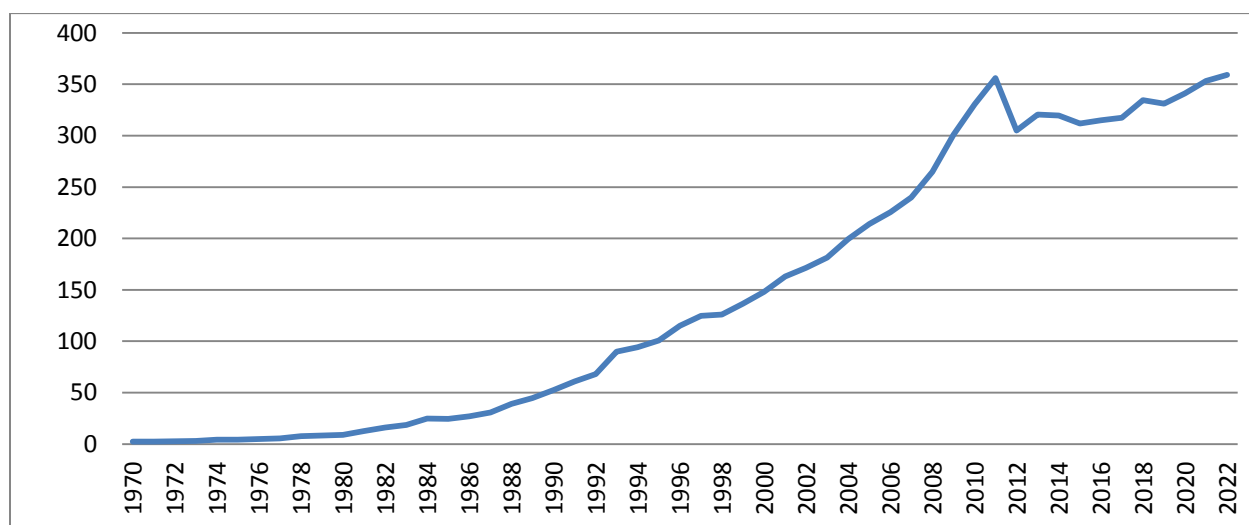
Οι εξελίξεις στην Ουκρανία δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις της Eurostat⁴³, τον Οκτώβριο 2022 ο πληθωρισμός ανήλθε σε διψήφια μεγέθη (10,7%) στην Ευρωζώνη, ενώ στην Ελλάδα έπεσε οριακά κάτω από το 10%, μετά το 12,1% του Σεπτεμβρίου. Η εκτόξευση των τιμών στον τομέα της ενέργειας προκαλεί ανησυχίες στις Κυβερνήσεις. Η άνοδος τον Οκτώβριο έφτασε το εντυπωσιακό 41,9% στην ενέργεια, ενώ δεν είναι αμελητέες και οι ανατιμήσεις στα ποτά και στα τρόφιμα (13,1%).

Η καθίζηση του τουρισμού, που επλήγη από την πανδημία, επέδρασε καταλυτικά στην επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδος. Το 2020 έκλεισε στο -7,9% και για το 2021 εκτιμάται στο -6,3%, όταν στην ΕΕ-15 κινείται στο +2% (Διάγραμμα 4).

Η παροχή στήριξης προς επιχειρήσεις και νοικοκυριά για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του COVID-19 αύξησε τα έξοδα της Γενικής Κυβέρνησης, που από το 47,8% του ΑΕΠ το 2019 ανήλθαν στο 60,7% το 2020 (ΕΕ – 53,9%). Το 2020, για πρώτη φορά μετά το 2012, η χώρα εμφάνισε πρωτογενές έλλειμμα (7,5%), ενώ το συνολικό έλλειμμα ξεπέρασε το -10%, χωρίς να μειωθεί αισθητά το 2021 (-9,2%)⁴⁴.

Τα αυξημένα έξοδα και τα ελλείμματα αποτυπώθηκαν στο δημόσιο χρέος, που αυξήθηκε τόσο σε απόλυτες τιμές όσο και ως ποσοστό του ΑΕΠ, ξεπερνώντας το φράγμα του 200% του ΑΕΠ, ένα επίπεδο υπερδιπλάσιο των ευρωπαϊκών μέσων όρων (Διάγραμμα 7).

Διάγραμμα 16 : Χρέος σε δις €

Πηγή : Ameco

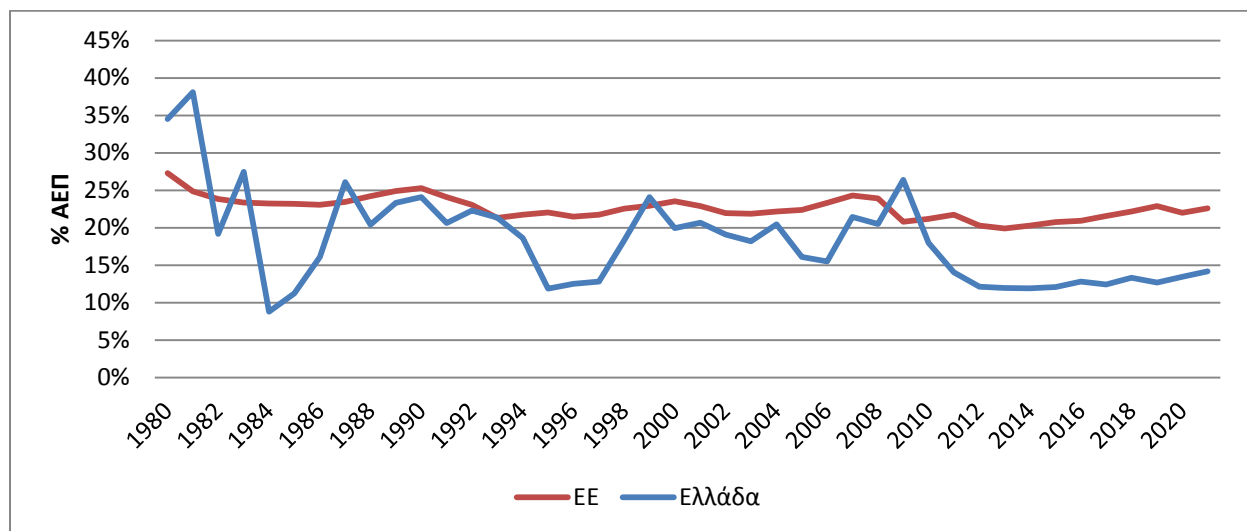
⁴³ Euro Indicators 122/2022

⁴⁴ Euro Indicators 13/2022

Μόνο 7 χώρες στην ΕΕ παρουσιάζουν τριψήφιο ποσοστό, εκ των οποίων το Βέλγιο είναι η μοναδική που δεν ανήκει στις λεγόμενες «Οικονομίες του Νότου». Η Ελλάδα είναι «πρωταθλήτρια» της κατηγορίας (206,3%), ακολουθούμενη από την Ιταλία (154,9%) και την Πορτογαλία (134,9%).

Η χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα από τα πιστωτικά ιδρύματα, τόσο σε απόλυτες τιμές, όσο και ως ποσοστό του ΑΕΠ, μειώνεται σταθερά από το 2013 (Διάγραμμα 10), ενώ τα έτη 2020 και 2021 έχει υπερδιπλασιαστεί ο δανεισμός προς τη Γενική Κυβέρνηση. Η χαμηλή έκθεση των τραπεζικών ιδρυμάτων προς τον ιδιωτικό τομέα να μην λειτουργεί θετικά ως προς την φερεγγυότητά τους, αλλά από την άλλη, όσο παραμένει κλειστή η στρόφιγγα του δανεισμού προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, θα συνεχίζεται η χαμηλή πτήση των επενδύσεων.

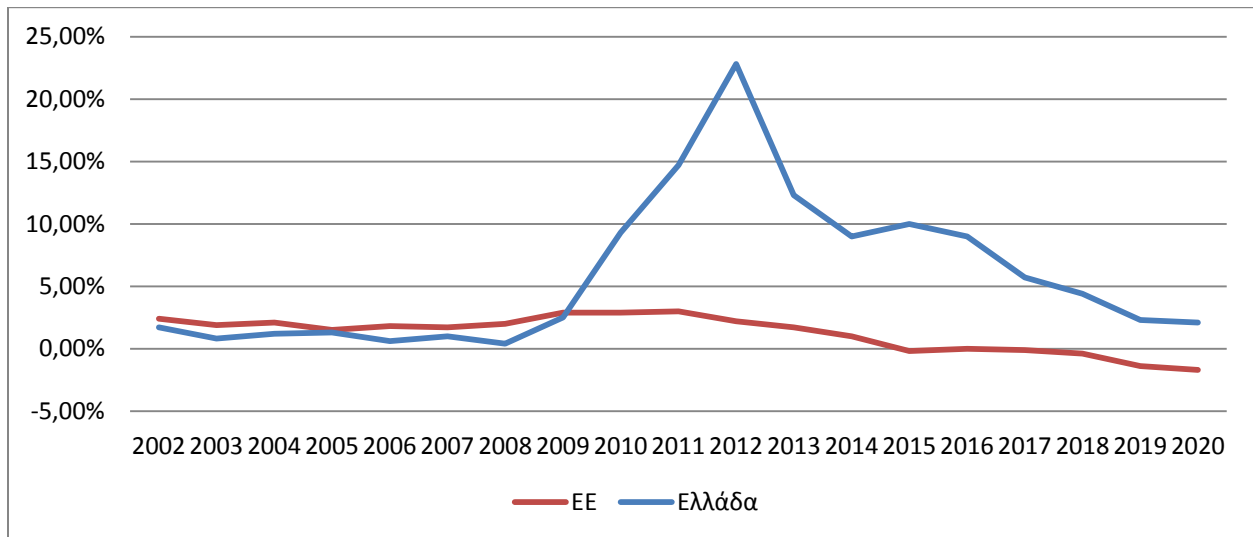
Διάγραμμα 17 : Επενδύσεις

Πηγή : Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Οι επενδύσεις στην Ελλάδα παραμένουν στα επίπεδα προ της εισόδου στην Ευρωζώνη, σημαντικά χαμηλότερες από τους μέσους όρους της ΕΕ. Και όλα αυτά, σε ένα περιβάλλον ποσοτικής χαλάρωσης, προκειμένου να ανακάμψουν οι χώρες από την τεράστια αναταραχή της πανδημίας και να ανταποκριθούν στις μεγάλες ανατιμήσεις στον τομέα της ενέργειας. Η ποσοτική χαλάρωση πολύ φυσιολογικά έχει οδηγήσει σε πτώση των πραγματικών επιτοκίων, αλλά οι επενδύσεις στη χώρα μας συνεχίζουν να παραμένουν σαφώς χαμηλότερες από τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ.

Διάγραμμα 18 : Μακροχρόνια Πραγματικά Επιτόκια

Πηγή : Ameco

5.3 Δομικά Προβλήματα Ελληνικής Οικονομίας

Ο Alogoskoufis (2021) θεωρεί ότι η μεγάλη κρίση της προηγούμενης δεκαετίας ήταν το αποτέλεσμα των συσσωρευμένων προβληματικών πολιτικών 3 δεκαετιών. Οι κυβερνήσεις, αρνούμενες να επωμιστούν το πολιτικό κόστος των «αντιλαϊκών» μεταρρυθμίσεων, εστίασαν σε μέτρα νομισματικής πολιτικής, που οδήγησαν στη μείωση της ανταγωνιστικότητας. Τα προγράμματα προσαρμογής περιλάμβαναν κυρίως μέτρα λιτότητας και έτσι δεν επιλύθηκαν τα θεσμικά και δομικά προβλήματα, τα οποία δύναται να τοποθετούν στα παρακάτω 6 πεδία:

α. Αγορές Αγαθών και Υπηρεσιών

Σύμφωνα με την τελευταία Έκθεση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum, 2019) για την Ανταγωνιστικότητα, η χώρας μας κατατάσσεται τελευταία μεταξύ των χωρών της ΕΕ και 81^η στον κόσμο στην αποτελεσματικότητα της αγοράς προϊόντων. Η πολυπλοκότητα του φορολογικού και δασμολογικού συστήματος και η ύπαρξη επιχορηγήσεων διαστρεβλώνουν τον ανταγωνισμό, δημιουργώντας ολιγοπωλιακές καταστάσεις. Επίσης, οι επιχειρήσεις παρουσιάζουν χαμηλές επιδόσεις στην καινοτομία και είναι προσανατολισμένες κυρίως στην εγχώρια αγορά.

β. Αγορά Εργασίας

Η ισχύς των εργατικών συνδικάτων ιδιωτικού και δημοσίου τομέα οδήγησε, ιδιαίτερα σε προεκλογικές περιόδους, σε μισθολογικές αυξήσεις, που δεν δικαιολογούνταν από την

παραγωγικότητα της εργασίας. Τα μνημόνια επέφεραν σημαντικές μισθολογικές περικοπές, ωστόσο ο κίνδυνος επιστροφής στις πολιτικές του παρελθόντος δεν έχει εκλείψει. Επίσης, η εργατική νομοθεσία παρέχει περιορισμένη ευελιξία στον επιχειρηματία, ενώ ταυτόχρονα το μη μισθολογικό κόστος παραμένει υψηλό. Έτσι, η Ελλάδα κατατάσσεται και πάλι τελευταία μεταξύ των χωρών της ΕΕ και 111^η στον κόσμο στην αποτελεσματικότητα της αγοράς εργασίας (World Economic Forum, 2019).

γ. Τραπεζικό Σύστημα

Η ανεπαρκής επιτήρηση του τραπεζικού συστήματος και η εν γένει προβληματική του λειτουργία ενέτεινε τη φούσκα της ελληνικής οικονομίας στη μετά την είσοδο στην Ευρωζώνη περίοδο, συμβάλλοντας στην αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών, καθώς και του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης. Στη συνέχεια, η παγκόσμια κρίση του 2008, το κούρεμα των κρατικών ομολόγων το 2012 (PSI – Private Sector Initiative) και ο τεράστιος αριθμός των μη εξυπηρετούμενων δανείων έφεραν σε δεινή θέση τις τράπεζες. Τα προγράμματα ανακεφαλαιοποίησης δεν στάθηκαν ικανά να επιλύσουν τα χρόνια προβλήματα.

δ. Δημόσιος Τομέας

Σύμφωνα με την Έκθεση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum, 2019) για την Ανταγωνιστικότητα, οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν έχουν μακροπρόθεσμο όραμα (134) και δεν είναι ικανές να διασφαλίσουν την πολιτική σταθερότητα (138^η), ενώ η αποτελεσματικότητα του δημοσίου τομέα είναι απογοητευτική (92^η). Τα κύρια προβλήματα του Δημοσίου εντοπίζονται στη γραφειοκρατία (127^η) και στην αναποτελεσματικότητα του νομικού/δικαστικού συστήματος (131^η). Ο Alogoskoufis θεωρεί ότι η αναποτελεσματικότητα του κρατικού μηχανισμού, σε συνδυασμό με το μεγάλο μέγεθός του, αποτελούν το σοβαρότερο δομικό αγκάθι της ελληνικής οικονομίας.

ε. Φορολογία και Κοινωνική Πρόνοια

Η πολυπλοκότητα και η αναποτελεσματικότητα του φορολογικού συστήματος, εκτός της αρνητικής τους επίδρασης στην παραγωγή, αυξάνουν τη φοροδιαφυγή, μειώνοντας έτσι τον ρόλο της φορολογίας στην αναδιανομή του πλούτου. Διαφορετικοί φορολογικοί συντελεστές ανάλογα με την πηγή του εισοδήματος, υψηλοί έμμεσοι φόροι (π.χ. ΦΠΑ) και ειδικοί φόροι κατανάλωσης, καθώς και φόροι ακινήτων (π.χ. ΕΝΦΙΑ) συνθέτουν ένα περίπλοκο και αναποτελεσματικό φορολογικό σύστημα. Στην Έκθεση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ, η Ελλάδα κατατάσσεται 109^η στις προκαλούμενες από τη φορολογία και τις επιδοτήσεις

στρεβλώσεις στον ανταγωνισμό και 117^η στη φορολογική επιβάρυνση του μισθολογικού κόστους.

στ. Εκπαιδευτικό Σύστημα

Η ποιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος επηρεάζει σημαντικά την παραγωγικότητα της εργασίας. Οι Έλληνες μαθητές επιτυγχάνουν πολύ χαμηλές επιδόσεις στα τεστ PISA. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση αντιμετωπίζει προβλήματα εξάρτησης από το Κράτος και χαμηλή χρηματοδότηση, ενώ τα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης δεν καλύπτουν τις απαιτήσεις της αγοράς. Ενδεικτικά, είναι ιδιαίτερα χαμηλή η κατάταξή μας στην Έκθεση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ σε δείκτες κριτικής σκέψης των μαθητών (122^η), καθώς και ποσότητας (108^η) και ποιότητας (109^η) επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Σε όμοια συμπεράσματα καταλήγει η τελική έκθεση του «Σχεδίου Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία», που υποβλήθηκε από ομάδα καθηγητών, προεδρεύοντος του Χριστόφορου Πισσαρίδη (Πισσαρίδης et al, 2020). Η αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης και των θεσμών δημιουργεί υπέρμετρο βάρος, διαστρεβλώνοντας τον ανταγωνισμό και συμβάλλοντας στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος χαμηλής καινοτομίας και επιχειρήσεων προσανατολισμένων στην εσωτερική αγορά. Παράλληλα, τα προβλήματα στην αγορά εργασίας, σε συνδυασμό με τις αδυναμίες του συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας, που εντείνονται από το μέγεθος της άτυπης οικονομίας, φέρουν τα νοικοκυριά σε χαμηλά επίπεδα εισοδήματος. Σε γενικές γραμμές, τα ανωτέρω εμπόδια οδηγούν σε χαμηλή παραγωγικότητα, η οποία είναι και το κύριο πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας.

Κεφάλαιο 6: Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία

Η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ανέθεσε σε επιτροπή διακεκριμένων ελλήνων οικονομολόγων την εκπόνηση μιας μελέτης – σχεδίου για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Πρόεδρος αυτής ορίστηκε ο νομπελίστας Χριστόφορος Πισσαρίδης και λοιπά μέλη της οι Κώστας Μεγίρ, Δημήτρης Βαγιανός και Νίκος Βέττας. Αποστολή της αποκαλούμενης Επιτροπής Πισσαρίδη ήταν η κατάρτιση ενός αναπτυξιακού οδικού χάρτη, που θα θέσει τα γενικά πλαίσια αναπτυξιακών πολιτικών.

Αρχικά υποβλήθηκε ενδιάμεση Έκθεση, που τέθηκε στη διάθεση των πολιτικών και κοινωνικών φορέων της χώρας για σχολιασμό, και στη συνέχεια διαμορφώθηκε η τελική της μορφή. Στην υπόψη έκθεση παρουσιάζονται οι ιδιαιτερότητες και τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας σε συνδυασμό με τις διεθνείς τάσεις, αναλύονται οι σοβαρότερες αγκυλώσεις και προτείνονται αναπτυξιακές δράσεις.

6.1 Χαρακτηριστικά Ελληνικής Οικονομίας και Στόχοι για το Μέλλον

Το κύριο πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας είναι η χαμηλή παραγωγικότητα και η εσωστρέφεια. Η πλειονότητα των επιχειρήσεων έχει σχετικά μικρό μέγεθος και δραστηριοποιείται σε τομείς μη εμπορεύσιμων διεθνώς προϊόντων και υπηρεσιών. Οι κατ' εξοχήν εμπορεύσιμοι τομείς της μεταποίησης και των νέων τεχνολογιών έχουν χαμηλή ανάπτυξη και οι εισαγωγές αγαθών υπερβαίνουν διαχρονικά τις εξαγωγές αγαθών.

Η αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης και των θεσμών και η πολυπλοκότητα του υφιστάμενου ρυθμιστικού πλαισίου επιβάλλει υπέρμετρο διοικητικό βάρος στις επιχειρήσεις και στα νοικοκυριά. Οι επιχειρήσεις, που βρίσκονται στην αγορά (insiders), έχουν προβάδισμα προσαρμογής και διατηρούν υψηλή κερδοφορία, χωρίς να είναι ανταγωνιστικές διεθνώς. Η παρεμπόδιση της εισόδου νέων επιχειρήσεων οδηγεί σε διαμόρφωση κλειστών μη ανταγωνιστικών αγορών με χαμηλή παραγωγικότητα και συνεπώς περιορισμένη εξωστρέφεια.

Η δημόσια διοίκηση αντιμετωπίζει προβλήματα, τα σημαντικότερα εκ των οποίων είναι η διαδικασία παραγωγής νόμων και ρυθμιστικών κανόνων, καθώς επίσης και η ποιότητα και ακεραιότητα των εργαζομένων. Το μέγεθος και η πολυπλοκότητα της νομοθεσίας – ρυθμιστικών κανόνων δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για διαφθορά στους δημοσίους υπαλλήλους, ενώ οι πολιτικές παρεμβάσεις στις διαδικασίες προσλήψεων και προαγωγών διαμορφώνουν ένα εργασιακό περιβάλλον χαμηλών δεξιοτήτων και περιορισμένων κινήτρων. Η Τοπική

Αυτοδιοίκηση έχει μειωμένες αρμοδιότητες, οι οποίες συχνά επικαλύπτονται με την Κεντρική Διοίκηση και δημιουργείται ένα αλαλούμ αρμοδιοτήτων και ευθυνών. Τέλος, παρά τις προσπάθειες των τελευταίων ετών, η ψηφιοποίηση της δημόσιας διοίκησης παραμένει χαμηλή.

Η ταχύτητα και η ποιότητα του συστήματος απονομής δικαιοσύνης παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των κινήτρων των οικονομικών παραγόντων και στην ανάπτυξη της οικονομίας. Ο χρόνος έκδοσης δικαστικών αποφάσεων υπολείπεται σημαντικά σε σχέση με τους εταίρους μας, παρόλο που ο αριθμός των δικαστών είναι από τους μεγαλύτερους αναλογικά με τον πληθυσμό. Βέβαια, ο λόγος δικαστικοί υπάλληλοι/δικαστές είναι μικρότερος από τους μέσους όρους της ΕΕ και συνεπώς οι δικαστές αφιερώνουν χρόνο σε εργασίες γραμματειακού χαρακτήρα. Η αξιολόγηση πραγματοποιείται σε δείγμα δικαστικών αποφάσεων, που επιλέγονται από τον ίδιο τον αξιολογούμενο. Τέλος, η εκπαίδευση των δικαστών σε θέματα οικονομικής επιστήμης, λογιστικής και χρηματοοικονομικών είναι ανεπαρκής.

Ένας από τους βασικούς παράγοντες ανάπτυξης είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο επηρεάζεται καθοριστικά από την εκπαίδευση. Η συμμετοχή στην προσχολική εκπαίδευση παιδιών μεταξύ 4 ετών και ηλικίας έναρξης υποχρεωτικής εκπαίδευσης είναι σαφώς χαμηλότερη από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (81,5% έναντι 95,4%). Επίσης, οι Έλληνες μαθητές επιτυγχάνουν πολύ χαμηλές επιδόσεις στο πρόγραμμα PISA (Program for International Student Assessment), ενώ και οι κατατάξεις των πανεπιστημιακών μας ιδρυμάτων δεν είναι ικανοποιητικές. Έτσι, φυσικό επακόλουθο είναι οι Έλληνες εργαζόμενοι να έχουν χαμηλές δεξιότητες.

Στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν υφίσταται διαδικασία αξιολόγησης των εκπαιδευτικών, ούτε παρέχονται κίνητρα απόδοσης. Η χώρα παρουσιάζει χαμηλότερο ποσοστό δημοσίων δαπανών εκπαίδευσης ως προς το ΑΕΠ (3,9%) συγκριτικά με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (4,7%), με τη διαφορά να οφείλεται στη χρηματοδότηση της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το κόστος ανά ώρα επαφής δασκάλου-καθηγητή και μαθητή είναι υψηλό, λόγω του μικρού μέγεθος των τάξεων και των λιγότερων ωρών διδασκαλίας των Ελλήνων εκπαιδευτικών. Η επαγγελματική εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένη, καθώς το εκπαιδευτικό σύστημα κατευθύνει τους μαθητές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Τέλος, μη ικανοποιητική είναι η διασύνδεση της έρευνας των ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την παραγωγή και την αγορά.

Το σύστημα υγείας αντιμετωπίζει προβλήματα, όπως ο χαμηλός βαθμός ψηφιοποίησης (ιατρικός φάκελος ασθενούς, μητρώα ασθενών, υπηρεσίες τηλεϊατρικής), οι οικογενειακοί

γιατροί, οι άτυπες πληρωμές, το κάπνισμα, η έλλειψη φυσικής άσκησης, τα τροχαία, η καθυστερημένη εισαγωγή καινοτόμων φαρμάκων και η υψηλή κατανάλωση αντιβιοτικών. Η Ελλάδα έχει τον μεγαλύτερο αριθμό γιατρών (6,1) και μικρότερο αριθμό νοσηλευτών (3,4) ανά 1.000 κατοίκους στην ΕΕ. Λόγω απουσίας οργανωμένου συστήματος Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας (ΠΦΥ) και μετανοδομειακής περίθαλψης (νοσηλεία στο σπίτι, μονάδες ημερήσιας νοσηλείας, κέντρα αποκατάστασης, μονάδες χρονίως πασχόντων), συσσωρεύεται πλήθος περιστατικών στα νοσοκομεία και καταλαμβάνονται κλίνες, που θα μπορούσαν να διατίθενται σε επείγοντα περιστατικά.

Η δημόσια δαπάνη για την υγεία έχει περιοριστεί σημαντικά στην περίοδο της δεκαετούς κρίσης, κυρίως λόγω μείωσης της φαρμακευτικής δαπάνης. Μεταξύ 2009 και 2018 η δημόσια κατά κεφαλήν δαπάνη μειώθηκε κατά 43,9% και η συνολική δαπάνη έφτασε το 4,5% του ΑΕΠ το 2018 έναντι μ.ο. 7,9% στην ΕΕ. Η ισχυρή παραοικονομία στην υγεία επιβαρύνει τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς και θέτει εμπόδια στην πρόσβαση σε ιατρική περίθαλψη. Οι ασθενείς, είτε με σκοπό την ταχύτερη/καλύτερη εξυπηρέτησή τους είτε εξαναγκασμένοι από τους ιατρούς, πραγματοποιούν άτυπες πληρωμές, οι οποίες εκτιμώνται στο 1/4 του συνόλου των ιδιωτικών πληρωμών τους.

Τα θέματα χωροταξίας αποτελούν σημαντικό τροχοπέδη στις επενδύσεις, καθώς είναι υπαρκτός ο κίνδυνος μακροχρόνιων δικαστικών διενέξεων και αδυναμίας εκμετάλλευσης των επενδυμένων κεφαλαίων. Το 2016 μόνο το 16% των δημοτικών ενοτήτων είχαν εγκεκριμένο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (ΓΠΣ). Επιπρόσθετα, το εθνικό κτηματολόγιο δεν έχει ολοκληρωθεί, με αποτέλεσμα να ανακύπτουν ζητήματα δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, ενώ δεν υπάρχει και δασικό κτηματολόγιο.

Έντονα προβλήματα αντιμετωπίζει και η αγορά εργασίας, που χαρακτηρίζεται από χαμηλή παραγωγικότητα και αυξημένα ποσοστά ανεργίας, ιδιαίτερα στους νέους, στις γυναίκες και στα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Εμπόδιο στη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι η απουσία ποιοτικής φροντίδας για τα παιδιά και τους ηλικιωμένους. Οι γυναίκες καταλαμβάνουν χαμηλότερο ποσοστό των διευθυντικών θέσεων και αμείβονται χαμηλότερα από τους άνδρες. Επίσης, οι έλληνες ενήλικοι παρουσιάζουν χαμηλότερες γλωσσικές, αριθμητικές και ψηφιακές ικανότητες σε σχέση με τις άλλες χώρες του ΟΟΣΑ. Τέλος, ένδειξη δυσκαμψιών στην αγορά εργασίας είναι το γεγονός ότι το 28% των απασχολούμενων έχουν υψηλότερο (8%

στο ΟΟΣΑ) και το 7% χαμηλότερο επίπεδο δεξιοτήτων από το απαιτούμενο για την θέση εργασίας, που καλύπτουν.

Η υψηλή ανεργία και η χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας οδηγεί σε μη ικανοποιητικές αμοιβές, καθιστώντας επιτακτική την υποστήριξη των αδύναμων νοικοκυριών. Το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι περίπλοκο, με πλήθος διαφορετικών επιδομάτων με κατακερματισμένη διαχείριση, σε σημείο που να καθίσταται δύσκολη η ένταξη των πολιτών και ο δημόσιος έλεγχος για τυχόν επικαλύψεις κοκ. Οι χαμηλές κρατικές δαπάνες για την υποστήριξη ΑμΕΑ (1,5% του ΑΕΠ έναντι 2,7% στην ΕΕ) συμβάλλουν στη μικρή συμμετοχή των ατόμων με σοβαρή αναπηρία στην αγορά εργασίας (24,2% έναντι 57,6% στην ΕΕ).

Η αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας δυσχεραίνεται από το μέγεθος της άτυπης οικονομίας. Η μισθωτή εργασία επιβαρύνεται υπέρμετρα από φόρους και εισφορές, ιδιαίτερα στα μεσαία εισοδήματα, αυξάνοντας το τελικό κόστος για τον εργοδότη και δημιουργώντας προϋποθέσεις για αδήλωτη εργασία. Οι φορολογικοί συντελεστές στην εργασία, την ακίνητη περιουσία και τα ενεργειακά προϊόντα είναι υψηλοί. Έχουμε υψηλότερα έσοδα από έμμεσους φόρους (17,1% του ΑΕΠ έναντι 9,9% στην ΕΕ) και χαμηλότερα από άμεσους (10,2% του ΑΕΠ έναντι 13,3% στην ΕΕ) σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ.

Η συνταξιοδοτική δαπάνη διατηρείται υψηλή (16,5% του ΑΕΠ έναντι 13,2% στην Ευρωζώνη), με το μεγαλύτερο μέρος της να προέρχεται από κρατική επιχορήγηση (10,1% του ΑΕΠ έναντι 3,1% στην ΕΕ). Επιπρόσθετα, η βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος απειλείται από τα δημογραφικά δεδομένα. Οι γεννήσεις μειώνονται σταθερά και σε επίπεδα που δεν καλύπτονται από τα μεταναστευτικά ρεύματα.

Παρά το γεγονός ότι τα προγράμματα προσαρμογής εξισορρόπησαν τα δίδυμα ελλείμματα και βελτίωσαν την ανταγωνιστικότητα μέσω μείωσης του κόστους εργασίας, δεν στάθηκαν ικανά να επιταχύνουν τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Η κατακόρυφη μείωση των επενδυτικών δαπανών ήταν μία από τις αιτίες. Επίσης, οι δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη (E&A) είναι σημαντικά χαμηλότερες από τους μέσους όρους των χωρών της ΕΕ. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στη χαμηλή κατάταξη σε δείκτες καινοτομίας και ανταγωνιστικότητας. Τα κύρια προβλήματα εντοπίζονται στους μηχανισμούς μεταφοράς τεχνολογίας, τη βασική έρευνα και τους οργανισμούς - χρήστες.

Οι ελληνικές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν τεράστιες δυσκολίες στην άντληση κεφαλαίων από τις τράπεζες και τις κεφαλαιαγορές. Τα υψηλά τραπεζικά επιτόκια οφείλονται εν μέρει στον

μεγάλο όγκο των προβληματικών δανείων, που αποτελούν το 40% των συνολικών δανείων, στον ακριβό δανεισμό των τραπεζών από τις διεθνείς αγορές, αλλά και στην προβληματική πτωχευτική διαδικασία, που το κόστος της μεταβιβάζεται στους δανειστές. Το μικρό μέγεθος και η χαμηλή ποιότητα εταιρικής διακυβέρνησης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜμΕ) αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες στην άντληση κεφαλαίων. Τέλος, οι Έλληνες επενδύουν τις αποταμιεύσεις τους κυρίως στην αγορά ακινήτων και λιγότερο στα χρηματοπιστωτικά προϊόντα (π.χ. 4,7% του ΑΕΠ οι επενδύσεις σε αμοιβαία κεφάλαια έναντι 11,1% στην Πορτογαλία).

Η Ελλάδα, παρά τη στρατηγική γεωγραφική της θέση, αδυνατεί να εδραιωθεί ως διαμεσολαβητικός κόμβος στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Το σιδηροδρομικό δίκτυο παρουσιάζει περιορισμένη κάλυψη και ανεπαρκή συνδεσιμότητα με τα υπόλοιπα δίκτυα μεταφορών και κυρίως τα λιμάνια, ενώ και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών είναι χαμηλή. Οι επαρχιακοί δρόμοι δεν συντηρούνται επαρκώς. Τα λιμάνια, πλην Πειραιά και Θεσσαλονίκης, έχουν απαρχαιωμένες υποδομές, τόσο λόγω της υποεπένδυσης όσο και του μη επιχειρηματικού μοντέλου λειτουργίας. Τέλος, παρατηρείται κατακερματισμός στις υπηρεσίες εφοδιαστικής αλυσίδας και απουσία οργανωμένων εμπορευματικών κέντρων.

Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του ενεργειακού κλάδου ανέρχεται στο 3,8% του ΑΕΠ. Υπάρχει μεγάλη εξάρτηση από τις εισαγωγές, κυρίως πετρελαίου και φυσικού αερίου, με το εμπορικό έλλειμμα προϊόντων να φτάνει τα 4,3 δις. €. Λόγω της υψηλής φορολόγησης των ενεργειακών προϊόντων, το 2019 είχαμε την υψηλότερη χονδρική τιμή ηλεκτρικής ενέργειας και την 3η υψηλότερη τιμή αμόλυβδης στην ΕΕ. Η κύρια πηγή ηλεκτρικής ενέργειας είναι οι λιγνιτικές μονάδες, για τις οποίες όμως έχουν τεθεί στόχοι απεξάρτησης, καθώς θεωρούνται περιβαλλοντικά επιβλαβείς. Επίσης, τα δίκτυα διασύνδεσης των νησιών με την ηπειρωτική χώρα είναι απαρχαιωμένα και παρουσιάζουν απώλειες ενέργειας, ενώ το δίκτυο φυσικού αερίου δεν καλύπτει επαρκώς την επικράτεια.

Η ελληνική οικονομία βασίζεται στον τριτογενή τομέα. Το μέγεθος της μεταποιητικής βιομηχανίας είναι περιορισμένο συγκριτικά με τις χώρες της ΕΕ. Την περίοδο 2008 – 2019 η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της μεταποίησης ανήλθε στο 9,1% του ΑΕΠ έναντι 15,1% στην ΕΕ. Οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων το 2019 ήταν υποτετραπλάσιες από 9 ευρωπαϊκές χώρες πληθυσμιακά συγκρίσιμες με την Ελλάδα (9,2% ΑΕΠ έναντι 38,2%). Βέβαια, την περίοδο της κρίσης, ο τομέας επέδειξε αξιόλογη δυναμική, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 6,7% ετησίως.

Ο τεράστιος πολιτιστικός πλούτος και η εκτενής ακτογραμμή προσφέρουν συγκριτικό πλεονέκτημα στον τουρισμό, που αποτελεί τη «βαριά» βιομηχανία της χώρας, παράγοντας το 20,8% του ΑΕΠ και απασχολώντας το 21,7% των εργαζομένων. Το 50% των διεθνών αφίξεων πραγματοποιούνται τη θερινή περίοδο (Ιούλιος – Σεπτέμβριος). Ο τουρισμός πόλεων (city break) αναπτύσσεται ραγδαία, με τις αφίξεις σε ξενοδοχεία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης το 2018 να αυξάνονται κατά 52% και 125%, αντίστοιχα, σε σχέση με το 2010.

Ο πρωτογενής τομέας και η βιομηχανία τροφίμων – ποτών συνεισφέρουν σε ποσοστό 6,6% στο ΑΕΠ (2017) έναντι μέσου όρου 3,5% στην ΕΕ και απασχολούν 14,9% έναντι 6,6% στην ΕΕ (2019). Το ισοζύγιο εξωτερικού εμπορίου ναί μεν είναι ελλειμματικό, αλλά σαφώς μειούμενο, λόγω της σημαντικής αύξησης των εξαγωγών (από 3,7 δις € το 2008 σε 5,3 δις € το 2017). Τα κύρια χαρακτηριστικά του τομέα είναι οι μικρού μεγέθους και χαμηλής παραγωγικότητας γεωργικές εκμεταλλεύσεις, η εξάρτηση από τις επιδοτήσεις, το χαμηλό επίπεδο δαπανών για Ε&Α (€11 ανά εκτάριο έναντι €33 στην ΕΕ) και εισχώρησης της τεχνολογίας στην παραγωγή, καθώς και το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Ένα ακόμα πρόβλημα, το οποίο μεγενθύνεται από το μικρό μέγεθος των μονάδων, είναι ο περιορισμένος ρόλος των συνεταιρισμών (8% των προϊόντων διακινούνται από συνεταιρισμούς έναντι 49% στην ΕΕ) και η χαμηλή τυποποίηση των παραγόμενων προϊόντων.

Η προστασία του περιβάλλοντος και ο μετριασμός των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής είναι μία από τις βασικές προτεραιότητες του δυτικού κόσμου και των διεθνών οργανισμών. Η χώρα μας εξαρτάται σημαντικά από τον ρυπογόνο λιγνίτη για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και καταναλώνει περισσότερη ηλεκτρική ενέργεια από χώρες με παρόμοιο κλίμα. Επίσης, η μεγάλη υστέρηση στην κυκλική χρήση υλικών, με μόλις το 2,4% των υλικών να προέρχονται από διαδικασίες ανάκτησης (11,2% μέσος όρος στην ΕΕ), μας καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτους στις διακυμάνσεις των διεθνών τιμών των εισαγόμενων πρώτων υλών.

Ένας ακόμα δείκτης, στον οποίο υπολείπεται η Ελλάδα σε σχέση με τους εταίρους, είναι οι εξαγωγές εμπορεύσιμων επαγγελματικών υπηρεσιών, που ανέρχονται μόλις στο 2% του ΑΕΠ (έναντι 9,3% στην ΕΕ). Οι εμπορεύσιμες επαγγελματικές υπηρεσίες παράγουν προϊόντα πληροφορίας και παρέχονται από στελέχη με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Στη σημερινή ψηφιακή εποχή, η δυναμική τους σε διεθνές επίπεδο είναι ιδιαίτερα σημαντική. Οι υπηρεσίες αυτές δεν απαιτούν μεγάλο αρχικό κεφάλαιο και μπορούν να παρέχονται εξ αποστάσεως.

Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜμΕ), δηλαδή όσες απασχολούν έως 249 εργαζόμενους, συνθέτουν τη ραχοκοκαλιά της ελληνικής οικονομίας. Το 2018 το 99,96% των επιχειρήσεων ήταν ΜμΕ και απασχολούσαν το 88% των εργαζομένων του επιχειρηματικού τομέα (99,8% και 66,6% στην ΕΕ). Η μεγάλη διαφορά με τους εταίρους έγκειται στις πολύ μικρές επιχειρήσεις (έως 9 άτομα), που απασχολούν υπερδιπλάσιο ποσοστό εργαζομένων (62% έναντι 29,7%). Αυτές χαρακτηρίζονται από χαμηλή παραγωγικότητα και περιορισμένη πρόσβαση σε εξωτερική χρηματοδότηση. Ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι το 20% των πόρων του ΕΤΠΑ (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης) κατευθύνονται στις ΜμΕ, ενώ και άλλα προγράμματα υποστηρίζουν δράσεις σχετικά με την ανταγωνιστικότητα, την έρευνα και την καινοτομία τους.

Η ελληνική οικονομία και η παγκόσμια αγορά βρέθηκαν ενώπιον πρωτόγνωρων συνθηκών από την πανδημία του κορωνοϊού. Η ΕΕ αντέδρασε συλλογικά με την παροχή σημαντικής χρηματοδότησης από το Ταμείο Ανάκαμψης, η οποία είναι ικανή να αντισταθμίσει μερικώς τις συνέπειες της πανδημίας και να προσφέρουν αναπτυξιακές ευκαιρίες. Αρκεί όμως να χρησιμοποιηθούν τα κεφάλαια για την παραγωγική ανασύσταση και την αλλαγή του προσανατολισμού της ελληνικής οικονομίας και όχι απλώς να διαχυθούν στην αγορά.

6.2 Προτεινόμενες Δράσεις Οικονομικής Πολιτικής

Σε γενικές γραμμές, η «Επιτροπή Πισσαρίδη» θέτει ως πρωταρχικό στόχο την αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και ως δευτερεύοντες βασικούς στόχους την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και τη βελτίωση των περιβαλλοντικών επιδόσεων. Η αύξηση της απασχόλησης και της παραγωγικότητας της εργασίας είναι οι βασικοί μοχλοί για την επίτευξη του στόχου για το εισόδημα και για την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, καθώς και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, ενώ οι περιβαλλοντικοί παράγοντες έχουν αναχθεί σε βασικές προτεραιότητες στις δυτικές κοινωνίες και στους διεθνείς οργανισμούς.

Η αύξηση των παγίων επενδύσεων και των δαπανών για έρευνα και ανάπτυξη (R&D) και η βελτίωση της διασύνδεσης έρευνας και παραγωγής, θα συμβάλουν στην υιοθέτηση καινοτομιών – νέων τεχνολογιών στην παραγωγική διαδικασία και συνεπώς στην αύξηση της παραγωγικότητας. Καταλυτικό ρόλο στη βελτίωση της παραγωγικότητας θα παίζει η αύξηση του αριθμού των μεγάλων και μεσαίων επιχειρήσεων λόγω οικονομικών κλίμακας. Οι πιο ανταγωνιστικές επιχειρήσεις θα αυξήσουν τις εξαγωγές τους και θα διευρύνουν τις αγορές – αποδέκτες των προϊόντων τους, προκειμένου να καταστεί εφικτή η επίτευξη υψηλής εξειδίκευσης.

Η αύξηση της απασχόλησης μέσω μείωσης του γενικού δείκτη ανεργίας, αλλά και μεγαλύτερης συμμετοχή στην αγορά εργασίας υποαπασχολούμενων πληθυσμιακών ομάδων, όπως οι γυναίκες και οι νέοι, θα συμβάλει στην ενίσχυση του εισοδήματος και στον περιορισμό των κοινωνικών αποκλεισμών. Τέλος, η οικονομία μπορεί να αντλήσει ανθρώπινο κεφάλαιο από την ευρύτερη περιοχή, αξιοποιώντας την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά του τόπου.

Ειδικότερα, για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων προτείνονται 4 σύνολα δράσεων, που καλύπτουν όλο το φάσμα της οικονομικής πολιτικής, και περιλαμβάνουν τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου και των υποδομών, την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και επιμέρους τομεακές παρεμβάσεις.

6.2.1 Δημόσια Διοίκηση και Δημοσιονομική Πολιτική

Στο πεδίο της δημόσιας διοίκησης, η αύξηση της θητείας στις ανώτερες διοικητικές θέσεις για περίοδο μεγαλύτερη της 4ετίας και η μείωση των πολιτικών θέσεων δύναται να περιορίσει την επιρροή της πολιτικής, ενώ η αύξηση της κινητικότητας στα ανώτερα κλιμάκια θα δημιουργήσει μια δεξαμενή ικανών δημοσίων υπαλλήλων, που έχουν κίνητρα να παραμείνουν στο Δημόσιο. Επίσης, στη βελτίωση της δημόσιας διοίκησης θα συμβάλει η καθολική αξιολόγηση των δημοσίων υπαλλήλων με βάση δείκτες απόδοσης και η αναβάθμιση του Ανώτατου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ), το οποίο θα αναλάβει το σύνολο των ζητημάτων διαχείρισης προσωπικού του Δημοσίου.

Η τοπική αυτοδιοίκηση, που έχει βαθύτερη γνώση των ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών, πρέπει να αναλάβει περισσότερες αρμοδιότητες, με την κεντρική εξουσία να διατηρεί τη γενική εποπτεία, που δεν θα περιορίζεται στον έλεγχο νομιμότητας και κανονικότητας, αλλά θα περιλαμβάνει και έλεγχο αποτελεσματικότητας. Οι ηλεκτρονικές υπηρεσίες να στοχεύουν στην εξυπηρέτηση των πολιτών και όχι των γραφειοκρατικών απαιτήσεων των δημοσίων υπηρεσιών. Τα φυσικά και νομικά πρόσωπα θα παρέχουν μόνο μία φορά τα δεδομένα. Συνεπώς, οι διάφορες εφαρμογές θα πρέπει να είναι διαλειτουργικές, δηλαδή να υφίσταται δυνατότητα ανταλλαγής δεδομένων μεταξύ τους, και προσβάσιμες από τους διάφορους κρατικούς φορείς.

Είναι αναγκαία η αναβάθμιση της νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας και η απλοποίηση της νομοθεσίας με κωδικοποίηση και αξιολόγησή της, ώστε να απαλειφθούν, κατά το δυνατόν, οι επικαλύψεις και οι συγκρούσεις. Να εξεταστεί αναδρομικά το νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας. Να αποφεύγεται η εισαγωγή τροπολογιών για πλήθος νόμων και οι νόμοι να δημοσιεύονται ολόκληροι στη νέα τους μορφή.

Αναφορικά με τα δημόσια οικονομικά, η χώρα θα πρέπει να στοχεύσει στην επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων, τα οποία θα αποτελέσουν ένδειξη αξιοπιστίας της δημοσιονομικής της πολιτικής. Οι δημόσιες δαπάνες να αυξάνονται με ρυθμό χαμηλότερο του ΑΕΠ και με έμφαση στην ενίσχυση του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ). Επίσης, θα πρέπει να ενισχυθεί η χρηματοδότηση της υγείας, της προσχολικής αγωγής και της επαγγελματικής κατάρτισης και να επιβραδυνθούν οι προσλήψεις στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενόψει και των δημογραφικών εξελίξεων. Η ψηφιοποίηση του Δημοσίου θα προσφέρει δυνατότητες μείωσης του λειτουργικού και μισθολογικού κόστους.

6.2.2 Δικαιοσύνη

Οι δικαστές θα πρέπει να εκπαιδευτούν σε τεχνικά οικονομικά και διοικητικά θέματα και να καταρτιστούν στις ψηφιακές δεξιότητες. Να τροποποιηθεί η διαδικασία αξιολόγησής τους, ώστε να λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των υποθέσεων που έχουν χειριστεί οι αξιολογούμενοι, συνεκτιμώντας τόσο την ποιότητα, όσο και την ποσότητα των εκδοθεισών αποφάσεων. Σε αυτό, θα συμβάλλει η τήρηση στατιστικών στοιχείων από μία κεντρική υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Ο αριθμός των ανώτατων δικαστικών θέσεων, που καλύπτονται με απόφαση της Κυβέρνησης, πρέπει να μειωθεί για λόγους ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας.

Οι προσλήψεις δικαστικών υπαλλήλων και η θεσμοθέτηση των επίκουρων δικαστών στα πρότυπα χωρών, όπως οι ΗΠΑ, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία, θα αποφορτίσει τους δικαστές από γραμματειακού τύπου εργασίες, βελτιώνοντας τους χρόνους τελεσιδίκησης. Να τίθενται προθεσμίες προόδου και περάτωσης των υποθέσεων και να θεσπιστούν κίνητρα εξωδικαστικών συμβιβασμών. Τέλος, η συγχώνευση κοντινών δικαστηρίων θα επιτύχει οικονομίες κλίμακας.

6.2.3 Εκπαίδευση

Απαιτείται αύξηση της αυτονομίας των σχολικών μονάδων και των πανεπιστημίων και ενίσχυση του ρόλου των διοικήσεών τους, αλλά και της τοπικής αυτοδιοίκησης, με αξιολόγηση όμως προσωπικού και επιμέρους μονάδων και δημοσίευση αποτελεσμάτων για λόγους διαφάνειας και κοινωνικής λογοδοσίας.

Η επέκταση και η αναβάθμιση της προσχολικής εκπαίδευσης δύναται να συμβάλλει στη μακροχρόνια βελτίωση των επιδόσεων των μαθητών και να αυξήσει τη συμμετοχή των γονέων (κυρίως μητέρων) στην αγορά εργασίας. Συναφώς, κρίνεται σκόπιμη η επέκταση του ολοήμερου σχολείου, τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Το κόστος ανά ώρα επαφής δασκάλου-καθηγητή και μαθητή πρέπει να συγκλίνει με τους μέσους όρους στην ΕΕ, τόσο με την αύξηση των ωρών διδασκαλίας, όσο και με συγχωνεύσεις σχολικών μονάδων. Εκτός της εξοικονόμησης πόρων, θα καταστεί δυνατή η παροχή προγραμμάτων με περισσότερες επιλογές, ιδίως στο λύκειο. Επίσης, απαραίτητη είναι η αλλαγή προσανατολισμού των προγραμμάτων σπουδών από τη στείρα αποστήθιση στην καλλιέργεια ικανοτήτων, που συνδυάζουν γνώσεις, δεξιότητες, κριτική σκέψη και αξίες. Να επεκταθεί ο θεσμός της «Τράπεζας Θεμάτων» σε όλες τις τάξεις για λόγους συγκρισιμότητας των επιδόσεων.

Στην εποχή της ψηφιακής τεχνολογίας, πρέπει να αναπτυχθούν οι ψηφιακές δεξιότητες διδασκόντων και διδασκομένων. Να παρέχονται σχετικά προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, να αυξηθεί ο όγκος του ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού και να βελτιωθούν οι τηλεπικοινωνιακές υποδομές (οπτικές ίνες, 5G). Επίσης, η Πολιτεία, σε συνεργασία με τη τοπική κοινωνία και τους κοινωνικούς και επαγγελματικούς φορείς, να αναδιοργανώσει τη λυκειακή (ΕΠΑΛ) και μεταλυκειακή (IEK) επαγγελματική εκπαίδευση, καταστρώντας την ελκυστική επιλογή για τους νέους.

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση προτείνεται να προωθηθούν συγχωνεύσεις ακαδημαϊκών τμημάτων, ιδιαίτερα μετά την αναβάθμιση των ΤΕΙ, και να θεσπιστεί ως κύρια ακαδημαϊκή μονάδα η Σχολή αντί του Τμήματος. Οι υποψήφιοι θα εισάγονται στις σχολές και θα έχουν μεγαλύτερη κινητικότητα και περισσότερες επιλογές από άποψη μαθημάτων. Επίσης, η αύξηση του λόγου εκπαιδευτικών/φοιτητών, που δύναται να βελτιώσει την παρεχόμενη εκπαίδευση, μπορεί να επιτευχθεί με νέες προσλήψεις καθηγητών και με κίνητρα και αντικίνητρα έγκαιρης περάτωσης των σπουδών (τέλος επανεγγραφής σε περίπτωση παράτασης).

Η διεθνοποίηση των πανεπιστημίων και η προσέλκυση φοιτητών από το εξωτερικό θα ενισχύσει την αυτονομία των ιδρυμάτων και θα προσθέσει επιπλέον ιδιωτικούς πόρους. Στην κατεύθυνση αυτή, να προσφέρονται ξενόγλωσσα προγράμματα προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών και να θεσμοθετηθεί η εισαγωγή φοιτητών από το εξωτερικό για προγράμματα προπτυχιακών σπουδών έναντι διδάκτρων. Συναφώς, να ενισχυθούν και τα προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning) τόσο σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά, όσο και σε προγράμματα δια βίου μάθησης.

6.2.4 Υγεία και Κοινωνική Πρόνοια

Για την αναβάθμιση των νοσοκομείων προτείνεται η αύξηση της αυτονομίας τους, σε συνδυασμό με την καθιέρωση συστήματος αξιολόγησης, αλλά και ανάθεση έργων σε ιδιωτικές

κλινικές. Θα πρέπει να γίνει ορθολογικότερη κατανομή του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού και να δοθεί έμφαση στην πρόληψη και στην ΠΦΥ, προκειμένου να αποσυμφοριστούν τα νοσοκομεία. Στο πλαίσιο της ψηφιακής μετάβασης, απαιτείται η ανάπτυξη του συστήματος ηλεκτρονικού φακέλου ασθενούς, η διεύρυνση της χρήσης της τηλεϊατρικής, καθώς επίσης και η εισαγωγή του συστήματος ηλεκτρονικής συνταγογράφησης.

Θα πρέπει να παρασχεθούν κίνητρα για αύξηση της χρήσης γενόσημων φαρμάκων, τα οποία έχουν χαμηλότερη κόστος. Τέλος, να δοθούν φορολογικά κίνητρα για επενδύσεις στον κλάδο της φαρμακοβιομηχανίας, δεδομένου ότι η είναι από τους πλέον δυναμικούς της ελληνικής οικονομίας με υψηλότερα μερίδια πατεντών από τους μέσους όρους της ΕΕ.

Στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας απαιτείται η απλοποίηση των επιδομάτων, ο περιορισμός τους στον ελάχιστο δυνατό αριθμό και η διαχείριση του συνόλου αυτών από μία ενιαία εφαρμογή. Η σταδιακή μείωση του επιδόματος ανεργίας με την αύξηση του εισοδήματος και η καταβολή επιδόματος εργασίας στους χαμηλόμισθους θα δώσουν κίνητρα για εργασία.

6.2.5 Φορολογικό και Ασφαλιστικό Σύστημα

Στην κατεύθυνση της αύξησης της ανταγωνιστικότητας και της μείωσης της άτυπης εργασίας, να ληφθούν μέτρα ελάφρυνσης της μισθωτής εργασίας, όπως η μείωση των ασφαλιστικών εισφορών και του ανώτατου ορίου ασφαλιστέου εισοδήματος (6.500€ μηνιαίως σήμερα), καθώς και η κατάργηση της εισφοράς αλληλεγγύης.

Η απλή και σταθερή φορολογική νομοθεσία αποτελεί προϋπόθεση ενός σταθερού επενδυτικού περιβάλλοντος. Η θέσπιση ενιαίας φορολογικής κλίμακας, ανεξαρτήτως πηγής εισοδήματος, θα ενισχύσει την προοδευτικότητα της φορολογίας, ενώ στοχευμένα κίνητρα για χρήση ηλεκτρονικών πληρωμών θα μειώσουν τη φοροδιαφυγή. Να μειωθεί η φορολογία στην ενέργεια στα επίπεδα της ΕΕ και να δοθούν φορολογικά κίνητρα επενδύσεων σε μηχανολογικό εξοπλισμό. Οι περιβαλλοντικοί φόροι να επιστρέφονται ως μείωση του φόρου εισοδήματος.

Η ενίσχυση του κεφαλαιοποιητικού σκέλους του ασφαλιστικού συστήματος σε βάρος του διανεμητικού καθίσταται αναγκαία από τη γήρανση του πληθυσμού και τους περιορισμούς στον δανεισμό. Η αύξηση φόρων και ασφαλιστικών εισφορών δεν είναι βιώσιμη λύση, καθώς μειώνει την ανταγωνιστικότητα και αυξάνει την ανεπίσημη εργασία. Η αρχή μπορεί να γίνει με τις επικουρικές συντάξεις. Η ενίσχυση του κεφαλαιοποιητικού σκέλους, σε συνδυασμό με φορολογικά κίνητρα για τοποθετήσεις στην εγχώρια κεφαλαιαγορά, δύναται να αυξήσουν την αποταμίευση των νοικοκυριών και τη διαθεσιμότητα αποθεματικών προς επένδυση. Τέλος,

απαιτείται ο εξορθολογισμός του καθεστώτος των πλασματικών χρόνων ασφάλισης και ο περιορισμός των πρόωρων συνταξιοδοτήσεων.

6.2.6 Χωροταξία, Μεταφορές και Ενέργεια

Θα πρέπει να ολοκληρωθεί η κατάρτιση του Εθνικού Κτηματολογίου και των δασικών χαρτών και να αναπτυχθούν κατάλληλες ψηφιακές εφαρμογές για την παροχή στοιχείων και τη διασύνδεση των σχετιζόμενων υπηρεσιών της Κεντρικής Διοίκησης και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Τα Τοπικά Πολεοδομικά Σχέδια (ΤΠΣ) να υλοποιηθούν από την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Η Κεντρική Διοίκηση να αρκестεί στην παροχή σαφών και σταθερών κανόνων και οδηγιών, καθορίζοντας τη μεθοδολογία και τα σχεδιαστικά πρότυπα. Επίσης, οι πολίτες/επιχειρήσεις να έχουν εύκολη πρόσβαση σε χωροταξικά και περιβαλλοντικά δεδομένα, προκειμένου να μειωθεί η αβεβαιότητα των επενδύσεών τους.

Η επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου Αθήνας – Θεσσαλονίκης προς την Πάτρα και τα βόρεια σύνορα της χώρας θα δημιουργήσει μια ανταγωνιστική οδό διέλευσης εμπορευμάτων. Ομοίως, και ο εκσυγχρονισμός των περιφερειακών λιμανιών και η διασύνδεσή του συνόλου των λιμανιών με οδικά – σιδηροδρομικά – αεροπορικά δίκτυα. Η υλοποίηση των έργων υποδομών να γίνεται με Συμπράξεις Δημοσίου Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ), καθώς αυτές φαίνεται να είναι πιο αποτελεσματικές. Οι ανωτέρω επενδύσεις να συνδυαστούν με την απλοποίηση των διαδικασιών αδειοδότησης για τη δημιουργία αστικών εμπορευματικών κέντρων (κέντρα Logistics) και την παροχή κινήτρων για συγχωνεύσεις στο χώρο των υπηρεσιών Logistics.

Η μείωση των αερίων του θερμοκηπίου και η επιβράδυνση της κλιματικής αλλαγής αποτελούν βασικό στόχο της ΕΕ. Η παύση της ηλεκτροπαραγωγής μέσω των λιγνιτικών μονάδων κάνει αναγκαία τη στροφή στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Η αναβάθμιση των ενεργειακών υποδομών μεταφοράς, διανομής και αποθήκευσης στα δίκτυα ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου, καθώς επίσης και η ενεργειακή αναβάθμιση δημόσιων κτηρίων και νοικοκυριών πρέπει σταδιακά να υλοποιηθούν. Τέλος, να χρηματοδοτηθεί η Ε&Α στον τομέα της ενέργειας, με έμφαση στην ανάπτυξη καινοτόμων τεχνολογιών.

6.2.7 Χρηματοπιστωτικές Αγορές

Η μείωση των προβληματικών δανείων, που βαραίνουν τα χαρτοφυλάκια των τραπεζών, θα ευνοήσει την παροχή νέων δανείων σε επιχειρήσεις και νοικοκυριά. Σε αυτό, θα συμβάλλουν οι τιτλοποιήσεις και πωλήσεις των κόκκινων δανείων και η δημιουργία «κακής τράπεζας».

Η ενίσχυση της χρηματοπιστωτικής εποπτείας στις κεφαλαιαγορές θα βελτιώσει την ποιότητα της εταιρικής διακυβέρνησης και θα συμβάλλει στην ανάπτυξη των κεφαλαιαγορών και την πρόσβαση των επιχειρήσεων σε κεφάλαια. Για το σκοπό αυτό, μπορεί είτε να αυξηθούν οι διατιθέμενοι για τις ανάγκες της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς πόροι είτε να καθιερωθεί το σύστημα “twin peaks”, στο οποίο η εποπτεία εστιάζεται στο δίπολο φερεγγυότητα χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και προστασία επενδυτών. Τέλος, να δοθεί έμφαση σε εξωτερικούς ελέγχους από ορκωτούς ελεγκτές και σε μηχανισμούς εποπτείας από το Κράτος.

Η ανάπτυξη του Χρηματιστηρίου Αθηνών (ΧΑ) θα συμβάλλει στη μείωση του κόστους άντλησης κεφαλαίων. Να θεσπιστούν φορολογικά κίνητρα εισαγωγής και επένδυσης στο ΧΑ σε επιχειρήσεις και νοικοκυριά. Επιπρόσθετα, θα μπορούσε να συμμετέχει το Κράτος στην χρηματοδότηση επιχειρήσεων μέσω των αναπτυξιακών τραπεζών, υπό την προϋπόθεση ότι (α) η υλοποίηση των επενδυτικών σχεδίων έχει σημαντικές θετικές εξωτερικότητες και (β) τμήματα του χρηματοπιστωτικού συστήματος δεν είναι επαρκώς αναπτυγμένα.

6.2.8 Αγορά Εργασίας

Η εκπαίδευση και η κατάρτιση διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην αποτελεσματικότητα της αγοράς εργασίας. Το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να έχει παράσχει τις απαιτούμενες ψηφιακές δεξιότητες, πριν την είσοδο στην αγορά εργασίας. Τα προγράμματα κατάρτισης ατόμων με ακαδημαϊκό υπόβαθρο είναι πιο αποτελεσματικά. Τα κέντρα κατάρτισης να είναι πιστοποιημένα από τον ΟΑΕΔ και να πληρώνονται τμηματικά ανάλογα με την επιτυχή κατάληξη της κατάρτισης (πιστοποίηση, πρακτική, εύρεση εργασίας). Στους εκπαιδευτικούς στόχους να περιλαμβάνεται η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων.

Η θεσμοθέτηση ενιαίου συστήματος αδειών τεκνοποίησης σε ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, με μεταφορά του μισθολογικού κόστους στο Κράτος, καθώς επίσης και η ενίσχυση της προσχολικής αγωγής και των δομών φροντίδας ενηλίκων θα συμβάλλουν στην αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας. Ως επιπλέον μέτρο θα μπορούσε να είναι η θέσπιση υποχρεωτικής ασφάλισης για τη μακροχρόνια φροντίδα στην τρίτη ηλικία.

Το επίδομα ανεργίας συχνά λειτουργεί ως αντικίνητρο στην εργασία. Θα πρέπει να καταβάλλεται υπό την προϋπόθεση ότι ο άνεργος αναζητά εμπράκτως εργασία, ενώ παράλληλα να χορηγείται επίδομα χαμηλόμισθης εργασίας, ώστε να υπάρχει κίνητρο εισόδου στην αγορά εργασίας, ακόμα και με χαμηλές αποδοχές. Τέλος, πρέπει να θεσπιστούν πιο ευέλικτες διαδικασίες για την υπερωριακή απασχόληση των εργαζομένων.

6.2.9 Καινοτομία

Οι φορείς έρευνας, που λαμβάνουν κρατική χρηματοδότηση, θα πρέπει να επαναξιολογηθούν, ώστε να εντοπιστούν οι τομείς και οι ερευνητές, που παρουσιάζουν καλύτερες επιδόσεις και προοπτικές. Να δοθεί μια γενναία αύξηση ύψους 500 εκατ. € στη χρηματοδότηση της βασικής έρευνας για την επόμενη τετραετία. Την ευθύνη για τον συντονισμό της χρηματοδότησης και αξιολόγησης της έρευνας και για τη χάραξη της μακροπρόθεσμης ερευνητικής στρατηγικής θα έχει ο Εθνικός Οργανισμός Επιστημών (ΕΟΕ).

Τα συνταξιοδοτικά ταμεία να επενδύουν ποσοστό του ενεργητικού τους (<5%) σε «εναλλακτικά περιουσιακά στοιχεία» (π.χ. Venture Capitals) και να περιοριστεί το νομικό και οικονομικό κόστος για τους ιδρυτές αποτυχημένων καινοτόμων επιχειρήσεων. Να μειωθεί η φορολογία στα υψηλά εισοδήματα, ώστε έμπειρα και εξειδικευμένα στελέχη να επαναπατριστούν ή να εγκατασταθούν στην Ελλάδα ξένες εταιρείες. Τέλος, το φορολογικό όφελος από την υπερέκπτωση δαπανών έρευνας να συμψηφίζεται με τις εργοδοτικές εισφορές.

Για την ενίσχυση των μηχανισμών μεταφοράς τεχνολογίας προτείνεται η θέσπιση πιο ευέλικτων διαδικασιών λήψης και διαχείρισης χρηματοδότησης των ερευνητικών κέντρων από ιδιωτικές εταιρείες. Να δοθούν κίνητρα, ιδίως στις δημόσιες υπηρεσίες, προκειμένου να δοκιμάζουν προτάσεις νεοφυών επιχειρήσεων (start ups), όπως λ.χ. η εισαγωγή καινοτομιών να αποτελεί στοιχείο της αξιολόγησης των διοικήσεών τους. Θα πρέπει να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια για να ολοκληρωθούν τα ήδη σχεδιαζόμενα τεχνολογικά και επιστημονικά πάρκα και να τεθούν οι βάσεις για τη δημιουργία άλλων μελλοντικά, καθώς οι κόμβοι καινοτομίας διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην προαγωγή της καινοτομίας.

6.2.10 Τομεακές Δράσεις

Η ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα θα δώσει μεγάλη ώθηση στην εγχώρια οικονομία και θα βελτιώσει το εμπορικό ισοζύγιο. Οι επενδύσεις σε μηχανήματα, μηχανολογικό εξοπλισμό και σε E&A θα συμβάλλουν στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και στην αύξηση της αυτοματοποίησης, μειώνοντας το κόστος παραγωγής και καθιστώντας τις επιχειρήσεις πιο ανταγωνιστικές. Θα πρέπει να αξιοποιηθεί ο ορυκτός πλούτος της Ελλάδας, να στηριχτούν παραδοσιακοί κλάδοι, όπως η φαρμακοβιομηχανία, η ναυπηγική και η κλωστοϋφαντουργία, και να αναπτυχθούν τομείς, όπως η αιολική τεχνολογία, τα συστήματα αποθήκευσης ενέργειας, η περιβαλλοντική βιομηχανία και η ηλεκτροκίνηση.

Οι βιομηχανικές επενδύσεις θα τονωθούν με μέτρα, όπως οι φορολογικές εκπτώσεις και ο συμψηφισμός δαπανών E&A με ασφαλιστικές εισφορές, οι αυξημένες αποσβέσεις σε μηχανήματα και μηχανολογικό εξοπλισμό, καθώς και η κρατική συμμετοχή στη χρηματοδότηση καινοτόμων επιχειρήσεων. Η εφαρμογή του Target Model μπορεί να μειώσει το ενεργειακό κόστος, που αποτελεί σημαντικό μέρος του κόστους παραγωγής.

Ο τουρισμός αποτελεί τη βαριά βιομηχανία της χώρας. Στην προαγωγή του τουριστικού προϊόντος θα συμβάλλουν τα έργα υποδομής στο οδικό δίκτυο, στα λιμάνια και στα αεροδρόμια, καθώς επίσης και έργα για τη διαχείριση αποβλήτων, αλλά και την υπογειοποίηση καλωδίων σε παραδοσιακούς οικισμούς. Τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι θα πρέπει να επεκτείνουν το ωράριο λειτουργίας τους, ιδιαίτερα τη θερινή περίοδο. Προτείνεται επίσης η δημιουργία ενός μητροπολιτικού συνεδριακού κέντρου στην Αθήνα. Να δοθεί έμφαση στην αξιοποίηση της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου με την προσέλκυση επισκεπτών από την τεράστια αγορά της Κίνας. Η προσπάθεια αυτή να συνδυαστεί με τυποποίηση και προβολή ελληνικών προϊόντων στον εισερχόμενο τουρισμό, προκειμένου η ζήτηση για τα προϊόντα να διατηρηθεί μετά την επιστροφή στις χώρες προέλευσης. Τέλος, στην εκπαίδευση και κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού θα πρέπει να συμμετάσχουν ενεργά ως εκπαιδευτές, παράγοντες της αγοράς, όπως τα ηγετικά στελέχη του τουρισμού.

Κεντρικός άξονας της ανάπτυξης του αγροδιατροφικού τομέα πρέπει να είναι η τεχνολογική αναβάθμιση και μεγέθυνση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων με την παροχή κινήτρων για συμμετοχή σε συνεταιρισμούς και επιχειρηματικά σχήματα. Τα στοχευμένα προγράμματα κατάρτισης και η προσέλκυση νέων αγροτών μπορούν να αναβαθμίσουν τεχνολογικά την παραγωγή και να αυξήσουν την παραγωγικότητα των μονάδων. Στην καλύτερη προώθηση των προϊόντων θα συμβάλλουν τα κοινά εμπορικά σήματα, η δημιουργία ενός εθνικού brand και η αξιοποίηση του τουρισμού.

Στον τομέα του περιβάλλοντος, βασικές προκλήσεις είναι η διαχείριση των ακραίων καιρικών φαινομένων και η άμβλυνση των επιδράσεων της κλιματικής αλλαγής. Οι πληττώμενοι από την κλιματική αλλαγή κλάδοι πρέπει να ενισχυθούν. Να καταρτιστούν δράσεις για ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα αστικών αποβλήτων και επαναχρησιμοποίησης των προϊόντων. Να ενισχυθεί η επιχειρηματικότητα στον τομέα διαχείρισης και παραγωγής προϊόντων από απόβλητα και να συνυπολογίζεται το περιβαλλοντικό

κόστος στα κριτήρια ανάθεσης των δημοσίων συμβάσεων. Τέλος, να εντοπιστούν οι βασικές πηγές υπολειμμάτων τροφίμων, ώστε να δοθούν κίνητρα για αναδιανομή σε ευπαθείς ομάδες.

Ο αναδυόμενος τομέας των εμπορεύσιμων επαγγελματικών υπηρεσιών προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες. Η Πολιτεία θα πρέπει να θεσπίσει κίνητρα για την προσέλκυση Ελλήνων και ξένων υψηλά εξειδικευμένων εργαζόμενων, εκμεταλλευόμενη την άνοδο της τηλεργασίας από την πανδημία. Τέτοια μέτρα θα μπορούσαν να είναι η έκπτωση στον φόρο εισοδήματος για τα πρώτα 5 χρόνια εγκατάστασης στην Ελλάδα, η απλοποίηση της διαδικασίας απόκτησης άδειας εγκατάστασης και εργασίας, καθώς επίσης και η βελτίωση της ποιότητας και η μείωση του κόστους των τηλεπικοινωνιών.

Το κύριο πρόβλημα των ΜμΕ είναι η περιορισμένη πρόσβαση σε εξωτερική χρηματοδότηση, σε συνδυασμό με τη δυσκολία επενδύσεων από ίδιους πόρους. Θα πρέπει να δοθούν κίνητρα για τοποθετήσεις κεφαλαίων σε εγχώριες ΜμΕ, ενώ η κρατική χρηματοδότηση να κινηθεί στη λογική της μόχλευσης δημόσιων πόρων με ιδιωτικά κεφάλαια, καθώς και κοινοτικών πόρων με πόρους του ΠΔΕ. Τα προγράμματα στήριξης να κατευθύνονται σε επενδύσεις με υψηλή εξωτερικότητα, όπως ο ψηφιακός μετασχηματισμός των επιχειρήσεων, η προστασία του περιβάλλοντος, η κοινωνική συνοχή (επιχειρηματικά σχέδια από ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού) και η ενίσχυση της καινοτομίας και της εξωστρέφειας.

6.3 Αντιδράσεις Πολιτικών και Κοινωνικών Φορέων

Το σχέδιο Πισσαρίδη προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις στον πολιτικό κόσμο και στους κοινωνικούς φορείς. Δεδομένου ότι η Έκθεση αποτελεί ένα μακροχρόνιο αναπτυξιακό πλάνο, που περιέχει μέτρα για τη βελτίωση των προοπτικών της ελληνικής οικονομίας, η θετική αντιμετώπισή του από την κοινωνία και τις πολιτικές παρατάξεις αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα για την υλοποίησή του, καθώς, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η έλλειψη συναίνεσης μετριάξει τις επιδράσεις των εφαρμοζόμενων πολιτικών στη μεγέθυνση.

Η αξιωματική αντιπολίτευση⁴⁵ απέρριψε το Σχέδιο, υποστηρίζοντας ότι προωθείται η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων με μειώσεις μισθών, η ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα με ιδιωτικοποιήσεις σε υποδομές και ενέργεια και ανάθεση των μεγάλων έργων μέσω ΣΔΙΤ, καθώς επίσης και μερική ιδιωτικοποίηση του ασφαλιστικού συστήματος (επικουρικές), των υπηρεσιών υγείας και της εκπαίδευσης. Οι ΜμΕ δεν ενισχύονται, ενώ μειώνεται η φορολογία

⁴⁵ Ταμείο Ανάκαμψης: Αυτό είναι το σχέδιο αντι-Πισσαρίδη του ΣΥΡΙΖΑ, CNN Greece, 13/12/2020

για τις υψηλές εισοδηματικές κατηγορίες και τις μεγάλες επιχειρήσεις, σε βάρος των μικρομεσαίων. Τέλος, εκτιμά ότι η μεταφορά του ΕΝΦΙΑ σε τοπικό επίπεδο, θα οδηγήσει σε μεγαλύτερες ανισότητες, καθώς οι ακριβές και πλούσιες περιοχές θα έχουν περισσότερα έσοδα.

Το Κίνημα Αλλαγής⁴⁶ τόνισε ότι η Έκθεση ορίζει την ανάπτυξη με τη στενή έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης και όχι με τη χρήση πολυπαραγοντικών δεικτών, όπως ο Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ ή ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης του ΟΗΕ. Επίσης, η αναφορά στη ανισότητα είναι γενική και αόριστη, χωρίς να τίθενται συγκεκριμένοι στόχοι με βάση τον δείκτη GINI. Οι προτεινόμενες φορολογικές ελαφρύνσεις δεν κινούνται στη κατεύθυνση μείωσης της έμμεσης φορολογίας. Τέλος, καυτηριάζει το ζήτημα της ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων και της ιδιωτικοποίησης της επικουρικής ασφάλισης.

Το ΜΕΡΑ25⁴⁷ θεωρεί ότι η υψηλή φορολογία είναι τροχοπέδη για την αύξηση της παραγωγικότητας, ενώ ο δημοσιονομικός εκτροχιασμός δεν θα επιτρέψει την αποτελεσματική χρήση των κονδυλίων του Ταμείου Ανάκαμψης. Επίσης, η μείωση του ανωτάτου ορίου ασφαλιστέου εισοδήματος ευνοεί τα ανώτατα εισοδηματικά στρώματα, χωρίς να έχει αναπτυξιακά οφέλη για το κοινωνικό σύνολο.

Η «Ελληνική Λύση»⁴⁸ κατακρίνει την πρόταση για επένδυση μέρους των συνταξιοδοτικών εισφορών στο χρηματιστήριο. Τέλος, το ΚΚΕ⁴⁹ θεωρεί ότι θίγονται τα συμφέροντα των εργαζομένων, καθώς η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων θα σημαίνει μειώσεις μισθών, ενώ η μείωση των εργοδοτικών εισφορών και η προώθηση της ιδιωτικής ασφάλισης θα περικόψει τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα. Οι προτεινόμενες φορολογικές μεταρρυθμίσεις ευνοούν τα υψηλά εισοδήματα.

Πολιτικά πρόσωπα, τα οποία κατά το παρελθόν διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα δρώμενα του τόπου, τοποθετήθηκαν επί της Έκθεσης. Ο πρώην υπουργός Οικονομικών, Γεώργιος Αλογοσκούφης⁵⁰, εξέφρασε την απογοήτευσή του για την απόρριψη του Σχεδίου από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, υποστηρίζοντας ότι, παρά τα μειονεκτήματά του, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τη διαμόρφωση ενός συναινετικού εθνικού προγράμματος

⁴⁶ Η ημιτελής έκθεση Πισσαρίδη είναι μια εξαιρετικά συντηρητική επιλογή της Κυβέρνησης, The Socialist, 08/06/2020

⁴⁷ Το ΜΕΡΑ25 αποδομεί σημείο προς σημείο την «Έκθεση Πισσαρίδη», mera25.gr, 29/08/2020

⁴⁸ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΥΠΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ “ΜΕΛΕΤΗ ΠΙΣΣΑΡΙΔΗ”, elliniki-lisi.gr, 26/11/2020

⁴⁹ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΙΣΣΑΡΙΔΗ Παράδεισος για το κεφάλαιο, εφιάλτης για το λαό, rizospastis.gr, 28/11/2020

⁵⁰ Η Έκθεση Πισσαρίδη, η οικονομία και η πολιτική συναίνεση, ΤΑ ΝΕΑ, 05/12/2020

μεταρρυθμίσεων. Αντίθετα, ο Νίκος Χριστοδουλάκης⁵¹ θεωρεί ότι παρατίθενται γενικές ιδέες, χωρίς να προτείνεται συγκεκριμένο επιχειρησιακό πολιτικό σχέδιο, ενώ πιστεύει ότι το κεφαλαιοποιητικό σύστημα χρειάζεται μόνο στην επικουρική σύνταξη και μάλιστα υπό την εποπτεία του κράτους.

Το Ινστιτούτο Εργασίας της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (INE ΓΣΕΕ)⁵² υποστηρίζει ότι η Έκθεση περιορίζεται σε προτάσεις για την αύξηση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων, προκειμένου να συσσωρευτεί κεφάλαιο και θεωρητικά να χρηματοδοτηθούν οι ιδιωτικές επενδύσεις. Δεν εξασφαλίζεται η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων και αποκλεισμών, αφού προτάσσεται η επιχειρηματική κερδοφορία με απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και παροχή μεγαλύτερης ευελιξία στους εργοδότες. Επίσης, δηλώνει την αντίθεσή του στην κεφαλαιοποίηση της επικουρικής ασφάλισης.

Το Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων της Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2021) επικεντρώνει την κριτική του στη στοχοποίηση των μικρών επιχειρήσεων για τα χαμηλά επίπεδα παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας, τονίζοντας ότι το πρόβλημα της παραγωγικότητας δεν θα επιλυθεί με τον περαιτέρω περιορισμό των μικρών επιχειρήσεων, αλλά με πολιτικές προαγωγής συνεργατικών σχημάτων, με τη βελτίωση της πρόσβασης στη χρηματοδότηση και την υποστήριξη της ψηφιακής μετάβασης. Η ανεργία, το βασικότερο πρόβλημα της αγοράς εργασίας, οφείλεται στην έλλειψη προσφοράς θέσεων εργασίας και όχι στις μειωμένες δεξιότητες των ανέργων ή στην αδυναμία συμμετοχής τους λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων. Η Επιτροπή υπερεκτιμά την έλλειψη δεξιοτήτων και δίνει βαρύτητα στην κατάρτιση ως την κύρια μορφή ενεργητικής πολιτικής απασχόλησης. Όμως, τα προγράμματα κατάρτισης, στον βαθμό που δεν καλύπτουν συγκεκριμένες ανάγκες δεξιοτήτων, αποτελούν σπατάλη δημόσιων πόρων, λειτουργώντας ως οιονεί επιδόματα ανεργίας. Επίσης, στο ζήτημα της καινοτομίας υπερτονίζεται ο ρόλος των επιχειρήσεων καινοτομίας, χωρίς να γίνεται αναφορά στην ανάπτυξη καινοτομιών προϊόντος ή διαδικασίας από τη γενική δεξαμενή των επιχειρήσεων. Οι πολιτικές υποστήριξης ως προς τον παραγωγικό μετασχηματισμό θα πρέπει καταρχήν να είναι συμπεριληπτικές και να

⁵¹ Χριστοδουλάκης για σχέδιο Πισσαρίδη : «Έχει ιδέες αλλά του λείπει το επιχειρησιακό πολιτικό σχέδιο», tovima.gr, 08/12/2020

⁵² Η μετάβαση της ελληνικής οικονομίας σε ένα νέο υπόδειγμα ανάπτυξης. Μια εναλλακτική πρόταση στην Έκθεση Πισσαρίδη, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 14/12/2020

απευθύνονται στο σύνολο των επιχειρήσεων. Τέλος, δεν τονίζεται η ανάγκη αναβάθμισης του σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού.

Το Ινστιτούτο Εμπορίου και Υπηρεσιών της Ελληνικής Συνομοσπονδίας Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας (ΙΝ.ΕΜ.Υ. – ΕΣΕΕ⁵³) υποστηρίζει ότι το Σχέδιο δεν λαμβάνει επαρκώς υπόψη του τις επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία από την πανδημία του κορωνοϊού. Οι ΜμΕ παρουσιάζονται σαν παθογένεια, χωρίς να ληφθεί υπόψη ότι το μέγεθος έχει ισχυρή επίδραση στην παραγωγικότητα στο κλάδο της μεταποίησης, ο οποίος όμως είναι μικρός στην Ελλάδα. Η Έκθεση δεν καταδεικνύει τη στρέβλωση του φορολογικού συστήματος με την μεγάλη αναλογία των έμμεσων προς τους άμεσους φόρους, η οποία θίγει τα φτωχά στρώματα, καθώς οι έμμεσοι φόροι επιβάλλονται οριζόντια, ανεξαρτήτως εισοδήματος.

⁵³ Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία Συνοπτικός Σχολιασμός και Προτάσεις, inemy.gr, 30/12/2020

Κεφάλαιο 7: Η Ελλάδα στο Μέλλον

Η Ελλάδα πέρασε μια δεκαετή περίοδο έντονης λιτότητας και απότομης προσαρμογής των δημοσιονομικών της μεγεθών. Η σταδιακή ομαλοποίηση της κατάστασης ανακόπηκε από την πανδημία του COVID-19, που έφερε αντιμέτωπη την υφήλιο με πρωτόγνωρες καταστάσεις. Η αντίδραση των χωρών της ΕΕ υπήρξε σε μεγάλο βαθμό συντονισμένη και συλλογική. Τα μέτρα, που ελήφθησαν για τον περιορισμό της μετάδοσης του ιού, όπως οι απαγορεύσεις κίνησης των πολιτών και το κλείσιμο καταστημάτων/εργασιακών χώρων, προκάλεσαν σημαντικές διαταραχές στην οικονομία, οδηγώντας σε μεγάλη ύφεση.

Η ΕΕ προχώρησε στη λήψη μέτρων ποσοτικής χαλάρωσης, αλλά και άμεσης στήριξης των οικονομιών των κρατών - μελών. Και ενώ εξελισσόταν η προσπάθεια ανάκαμψης των οικονομιών, ένα δεύτερο σημαντικό σοκ, γεωπολιτικού χαρακτήρα αυτή τη φορά, τάραξε τα ευρωπαϊκά νερά. Το ξέσπασμα του πολέμου στην Ουκρανία, σε συνδυασμό με την ανάκαμψη της ζήτησης από το άνοιγμα των αγορών και την ποσοτική χαλάρωση, προκάλεσε μεγάλες ανατιμήσεις σε βασικά αγαθά και έκρηξη των τιμών στο ζωτικό κλάδο της ενέργειας.

7.1 Πόροι από Προγράμματα της ΕΕ

Η Ελλάδα, σε ένα εύθραστο και ασταθές περιβάλλον και έχοντας στη πλάτη της μια εκτεταμένη περίοδο δημοσιονομικής προσαρμογής και μειωμένης οικονομικής δραστηριότητας, καλείται να χαράξει την αναπτυξιακή της πορεία, αναδομώντας το παραγωγικό της μοντέλο και ξεπερνώντας τα χρόνια προβλήματα, που την ταλανίζουν. Σε αυτή την προσπάθεια, σημαντικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν οι διατιθέμενοι από κοινοτικά προγράμματα πόροι.

Η ΕΕ, με σκοπό να μετριάσει τις αρνητικές επιπτώσεις της πανδημίας, προχώρησε στη θέσπιση ενός Μέσου Ανάκαμψης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αξίας 750 δις € σε τιμές 2018⁵⁴, του επονομαζόμενου “Next Generation EU” ή “NGEU”. Το πρόγραμμα χρηματοδοτεί δράσεις στους τομείς του περιβάλλοντος, της ψηφιοποίησης, της υγείας, της συνοχής και της ισότητας. Ποσό 384,4 δις € θα δοθεί με τη μορφή μη επιστρεπτέας επιχορήγησης, 360 δις € με τη μορφή δανείων και το υπόλοιπο ποσό των 5,6 δις θα χρησιμοποιηθεί για παροχή εγγυήσεων από τον προϋπολογισμό της ΕΕ και για δαπάνες στον τομέα των εσωτερικών πολιτικών της Ένωσης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκμεταλλευόμενη την υψηλή χρηματοπιστωτική της ικανότητα, θα

⁵⁴ Κανονισμός (ΕΕ) 2020/2094 του Συμβουλίου της 14ης Δεκεμβρίου 2020 σχετικά με τη θέσπιση Μέσου Ανάκαμψης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη στήριξη της ανάκαμψης μετά την κρίση της νόσου COVID-19.

προσφύγει στις κεφαλαιαγορές, προκειμένου να συγκεντρώσει τα απαιτούμενα κεφάλαια με δανεισμό⁵⁵.

Στο επίκεντρο του NGEU βρίσκεται ο «Μηχανισμός Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας» [“Recovery and Resilience Facility (RRF)”], ο οποίος απορροφά σχεδόν το 90% του Π/Υ του NGEU, ήτοι 672,5 δις € (σε τιμές 2018)⁵⁶. Το ποσό αυτό διατίθεται με τη μορφή επιχορηγήσεων (312,5 δις €) και δανείων (360 δις €) και ο χρονικός ορίζοντας του προγράμματος είναι η περίοδος 2021 – 2026. Ο RRF έχει γενικό στόχο την «προώθηση της οικονομικής, κοινωνικής και εδαφικής συνοχής» και περιλαμβάνει 6 πυλώνες, ήτοι (α) πράσινη μετάβαση, (β) ψηφιακός μετασχηματισμός, (γ) έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, (δ) κοινωνική και εδαφική συνοχή, (ε) υγεία και οικονομική, κοινωνική και θεσμική ανθεκτικότητα και (στ) πολιτικές για την επόμενη γενιά.

Στο πλαίσιο του RRF, η Ελλάδα κατήρτισε το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0», το οποίο εγκρίθηκε την 13 Ιουλίου 2021 από το Συμβούλιο της ΕΕ⁵⁷. Η χώρα θα λάβει 12,7 δις ως δάνεια και 17,8 δις € με τη μορφή επιχορηγήσεων, εκ των οποίων τα 13,5 δις θα εκταμιευθούν μέχρι την 31 Δεκεμβρίου 2022. Οι πυλώνες του «Ελλάδα 2.0» και οι διαθέσιμοι πόροι παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα. Οι πόροι του Ταμείου Ανάκαμψης καθορίστηκαν σε τιμές έτους 2018 και με αποπληθωριστή 2%, εξ ου και η διαφορά:

Πίνακας 1 : Πυλώνες «Ελλάδα 2.0»

Πυλώνες	Π/Υ σε δις €
Πράσινη Μετάβαση	6,194
Ψηφιακός Μετασχηματισμός	2,177
Απασχόληση, Δεξιότητες και Κοινωνική Συνοχή	5,185
Ιδιωτικές Επενδύσεις και Μετασχηματισμός Οικονομίας	4,879
Άθροισμα Επιδοτήσεων	18,435
Δάνεια	12,728
Σύνολο	31,163

⁵⁵ Απόφαση 2020/2053 του Συμβουλίου της 14ης Δεκεμβρίου 2020 για το σύστημα των ιδίων πόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και για την κατάργηση της απόφασης 2014/335/ΕΕ, Ευρατόμ

⁵⁶ Κανονισμός (ΕΕ) 2021/241 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Φεβρουαρίου 2021 για τη θέσπιση του μηχανισμού ανάκαμψης και ανθεκτικότητας

⁵⁷ Εκτελεστική απόφαση 10152/21 του Συμβουλίου για την έγκριση της αξιολόγησης του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας της Ελλάδας

Το «Ελλάδα 2.0» έρχεται ως συνέχεια της Έκθεσης της Επιτροπής Πισσαρίδη και φιλοδοξεί να καλύψει το επενδυτικό κενό της τελευταίας δεκαετίας, κινητοποιώντας ταυτόχρονα και ιδιωτικές επενδύσεις, και να επιτύχει την πολυπόθητη αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας. Ιδιαίτερης σημασίας είναι το σκέλος του προγράμματος, που υλοποιείται μέσω δανειοδοτήσεων, καθώς, όπως έχουμε σημειώσει, η περιορισμένη και ακριβή χρηματοδότηση των επιχειρήσεων από τα πιστωτικά ιδρύματα αποτελεί σημαντικό αγκάθι για την αύξηση των επενδύσεων. Τα δάνεια θα καλύπτουν έως το 50% της επένδυσης και θα χορηγούνται από τις εμπορικές τράπεζες ή τα ευρωπαϊκά ιδρύματα (ΕΤΕπ, ΕΤΑΑ), χωρίς τη διαμεσολάβηση της Πολιτείας.

Στο επίκεντρο του σχεδίου εντάσσονται έργα πράσινης και ψηφιακής μετάβασης, καλύπτοντας περίπου το 37% και 23% του Π/Υ, αντίστοιχα. Σε αυτά περιλαμβάνονται έργα, μεταξύ άλλων, βελτίωσης της ενεργειακής διασύνδεσης των ελληνικών νησιών, υπογειοποίησης του δικτύου ηλεκτρικού ρεύματος, ενεργειακής αναβάθμισης κατοικιών και λοιπών κτιρίων, ανάπτυξης σταθμών φόρτισης για ηλεκτρικά οχήματα, επέκτασης του δικτύου οπτικών ινών και ανάπτυξης δικτύου 5G, ψηφιακού μετασχηματισμού των Κέντρων Εξυπηρέτησης Πολιτών (ΚΕΠ), καθώς και πρόγραμμα κατάρτισης σε ψηφιακές δεξιότητες των στρατιωτών κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Σε γενικές γραμμές, το «Ελλάδα 2.0» αποτελεί το επιχειρησιακό σχέδιο της Έκθεσης Πισσαρίδη.

Στη σκέπη του NGEU, έχουν ενταχθεί και άλλα χρηματοδοτικά προγράμματα εκτός του RRF, το μεγαλύτερο εκ των οποίων είναι το “Recovery Assistance for Cohesion and the Territories of Europe” ή “REACT-EU”⁵⁸ με Π/Υ 47,5 δις €. Στόχος του προγράμματος είναι η άμβλυνση των αρνητικών συνεπειών του COVID-19 μέσω της πράσινης, ψηφιακής και ευέλικτης οικονομικής ανάκαμψης. Ποσό 1,7 δις € προορίζονται για την Ελλάδα⁵⁹.

Ένα ακόμα μέσο κοινοτικής χρηματοδότησης είναι το Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης (Just Transition Fund)⁶⁰, σκοπός του οποίου είναι η στήριξη των περιοχών, που θα πληγούν από τις πολιτικές της ΕΕ για τη μετάβαση προς μια πράσινη οικονομία και απεξάρτηση από τα ορυκτά

⁵⁸ Κανονισμός (ΕΕ) 2020/2221 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Δεκεμβρίου 2020 για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1303/2013 όσον αφορά τους πρόσθετους πόρους REACT-EU και τις ρυθμίσεις εφαρμογής με σκοπό την παροχή βοήθειας για τη στήριξη της αποκατάστασης των συνεπειών της κρίσης, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών, λόγω της πανδημίας της COVID-19 και για την προετοιμασία μιας πράσινης, ψηφιακής και ανθεκτικής ανάκαμψης της οικονομίας (REACT-EU).

⁵⁹ <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/REACT-EU-Fostering-crisis-repair-and-resilience/26d9-dqzy/>

⁶⁰ Κανονισμός (ΕΕ) 2021/1056 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Ιουνίου 2021 για τη θέσπιση του Ταμείου Δίκαιης Μετάβασης.

καύσιμα. Ο Π/Υ του προγράμματος ανέρχεται στα 17,5 δις € για την περίοδο 2021 - 2027, με τα 10 δις να καλύπτονται από το NGEU. Το διαθέσιμο για την Ελλάδα ποσό φτάνει στα 755 εκατ. €. Επίσης, 365 εκατ. € έχουν προβλεφθεί για την Ελλάδα στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης⁶¹.

Πέραν των προαναφερθέντων, υφίσταται πλήθος προγραμμάτων για την περίοδο 2021 – 2027, από τα οποία δύνανται οι ελληνικές Κυβερνήσεις και επιχειρήσεις να διεκδικήσουν χρηματοδότηση, όπως ενδεικτικά το πρόγραμμα έρευνας και καινοτομίας «Ορίζων Ευρώπη» (Horizon Europe) με Π/Υ 95,51 δις €, το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των μεταφορικών, ψηφιακών και ενεργειακών δικτύων «Συνδέοντας την Ευρώπη» (Connecting Europe Facility ή “CEF”) με Π/Υ 20,73 δις €, το πρόγραμμα παροχής εγγυήσεων InvestEU με Π/Υ 10,28 δις €, το πρόγραμμα «Ψηφιακή Ευρώπη» (Digital Europe) με Π/Υ 7,59 δις € και το υγειονομικό πρόγραμμα “EU4Health” με Π/Υ 5,75 δις €.

Η Ελλάδα μέχρι το 2027 θα έχει στη διάθεσή της με τη μορφή κοινοτικών επιχορηγήσεων και δανείων περίπου 34 δις ευρώ, δηλαδή κοντά στο 18% του ΑΕΠ του 2020, ενώ θα υπάρχει δυνατότητα άντλησης κεφαλαίων και από πλήθος άλλων προγραμμάτων. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι επενδύσεις στη χώρα μας κινήθηκαν την τελευταία δεκαετία περίπου κατά 8-10% του ΑΕΠ χαμηλότερα σε σχέση με τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους ετησίως. Συνεπώς, ναι μεν σωρευτικά δεν μπορεί να καλυφθεί το επενδυτικό κενό του προηγούμενου διαστήματος, ωστόσο τα ποσά δεν είναι ευκαταφρόνητα και μπορούν σαφώς να αυξήσουν το επενδυτικό κεφάλαιο της ελληνικής οικονομίας.

7.2 Προοπτικές Ανάπτυξης Ελληνικής Οικονομίας

Η ελληνική οικονομία μετά από μια 10ετία βαθιάς κρίσης, που συνοδεύτηκε, μεταξύ άλλων, με συρρίκνωση του ΑΕΠ, εκτόξευση της ανεργίας και κοινωνικές αναταραχές, άρχισε να δείχνει θετικά σημάδια ανάκαμψης το 2019. Ωστόσο, το θετικό κλίμα δεν έμελλε να κρατήσει για πολύ. Η εμφάνιση και εξάπλωση του κορονοϊού έφερε τεράστια αναταραχή σε διεθνές επίπεδο και η ύφεση ήταν αναπόφευκτη.

Τη παγωμάρα του 2020 ακολούθησαν οι υψηλές πτήσεις του 2021, που μετριάστηκαν στο τρέχον έτος. Το ΑΕΠ αυξήθηκε το πρώτο τρίμηνο κατά 2,3%⁶² σε σχέση με το προηγούμενο

⁶¹ Ενημερωτικό δελτίο σχετικά με το πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης της Ελλάδας 2014-2022, Δεκέμβριος 2021 https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/rural-development/country/greece_en

⁶² European Economic Forecast, Summer 2022, Institutional Paper 183

και ο ρυθμός μεγέθυνσης για το 2022 εκτιμάται στο 4%. Έτσι, η Ελλάδα, έχοντας καταφέρει να ανακάμψει και να καλύψει τις απώλειες του 2020, τίθεται αντιμέτωπη με τις νέες προκλήσεις, τόσο εσωτερικές όσο και εξωτερικές, και κυρίως με τις συνέπειες του πολέμου στην Ουκρανία.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η εξέλιξη της διάρθρωσης του ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης σε σταθερές τιμές (2015) με τα έτη 2022 και μετά να αποτελούν προβλέψεις. Η ιδιωτική κατανάλωση ως ποσοστό του ΑΕΠ, μετά τη σημαντική αύξηση του 2020, μειώθηκε το 2021 και εκτιμάται ότι και τα επόμενα χρόνια θα συνεχίσει να μειώνεται. Ομοίως, η κατανάλωση της Γενικής Κυβέρνησης, παρά το μεγάλο άνοιγμα για τη στήριξη της οικονομίας και την αντιμετώπιση του κορονοϊού και της ενεργειακής κρίσης, μειώνεται ως ποσοστό του ΑΕΠ από το 2020 και μετά. Η συνολική κατανάλωση στο τρέχον έτος αναμένεται να κλείσει σε επίπεδα χαμηλότερα από το 2019, τάση που εκτιμάται ότι θα συνεχιστεί και την επόμενη διετία.

Πίνακας 2 : Διάρθρωση ΑΕΠ (σε δις €)

Μεταβλητή	2024	2023	2022	2021	2020	2019	2018
Ιδιωτική Κατανάλωση (α)	134,7	132,7	131,3	124,2	117,4	127,2	124,9
Δημόσια Κατανάλωση (β)	36,3	36,0	37,4	37,2	36,4	35,5	34,7
Συνολική Κατανάλωση (α+β)	171,0	168,7	168,7	161,4	153,9	162,7	159,6
Εξαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών (γ)	83,4	79,9	76,9	68,3	55,0	70,1	66,8
Εισαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών (δ)	91,1	88,2	85,5	77,8	66,2	71,3	69,3
Εξωτερικό Ισοζύγιο Αγαθών και Υπηρεσιών (γ-δ)	-7,7	-8,3	-8,6	-9,5	-11,2	-1,2	-2,5
Επενδύσεις (ε)	34,7	34,0	32,6	30,1	24,8	22,3	23,3
Στατιστικές Διαφορές (στ)	0,2	0,4	0,5	0,7	0,3	0,0	0,0
ΑΕΠ (α+β+γ-δ+ε+στ)	197,8	194,0	192,2	181,3	167,2	183,8	180,4
Ως ποσοστό του ΑΕΠ							
Ιδιωτική Κατανάλωση (α)	68,1%	68,4%	68,3%	68,5%	70,2%	69,2%	69,2%
Δημόσια Κατανάλωση (β)	18,4%	18,6%	19,5%	20,5%	21,8%	19,3%	19,2%
Συνολική Κατανάλωση (α+β)	86,5%	87,0%	87,8%	89,0%	92,0%	88,5%	88,5%
Εξαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών (γ)	42,2%	41,2%	40,0%	37,7%	32,9%	38,1%	37,0%
Εισαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών (δ)	46,1%	45,5%	44,5%	42,9%	39,6%	38,8%	38,4%
Εξωτερικό Ισοζύγιο Αγαθών και Υπηρεσιών (γ-δ)	-3,9%	-4,3%	-4,5%	-5,2%	-6,7%	-0,7%	-1,4%
Επενδύσεις (ε)	17,5%	17,5%	17,0%	16,6%	14,8%	12,1%	12,9%
Στατιστικές Διαφορές (στ)	-0,1%	-0,2%	-0,3%	-0,4%	-0,2%	0,0%	0,0%
ΑΕΠ (α+β+γ-δ+ε+στ)	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή : Ameco

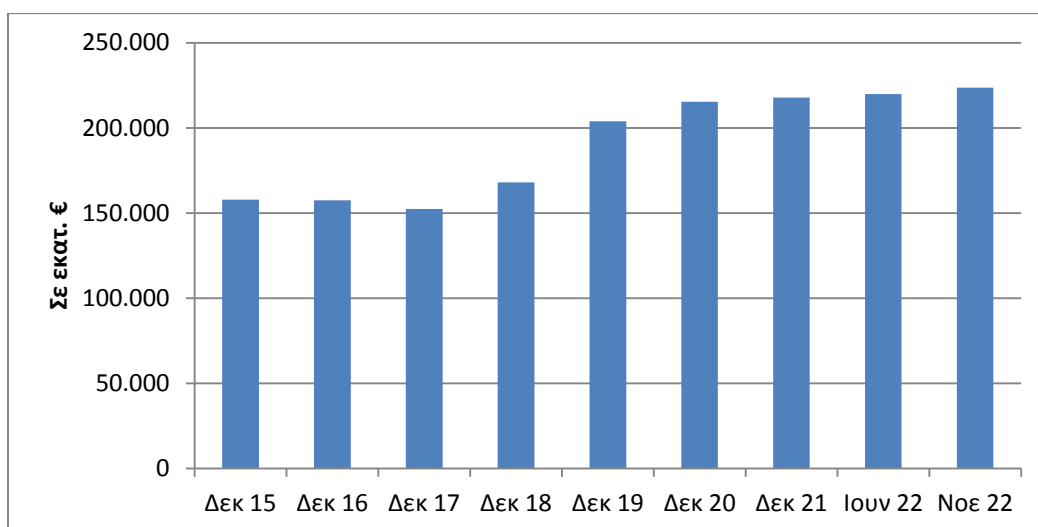
Η μείωση της συνολικής κατανάλωσης μπορεί να λειτουργήσει ευνοϊκά για την ανάκαμψη των επενδύσεων. Οι επενδύσεις, ένας από τους βασικότερους προσδιοριστικούς

παράγοντες της ανάπτυξης, αυξάνονται σταθερά σε απόλυτη τιμή και ως ποσοστά του ΑΕΠ, γεγονός καταλυτικής σημασίας για την αύξηση της παραγωγικότητας της και την παραγωγική της ανασυγκρότηση οικονομίας.

Όπως ειπώθηκε, την επόμενη 5ετία αναμένεται να εισρεύσουν στη χώρα άνω των 30 δις € υπό τη μορφή επιχορηγήσεων και δανείων από κοινοτικούς πόρους. Η Ελλάδα έχει σημαντική απόκλιση από τους μέσους όρους επενδύσεων στις χώρες της ΕΕ (Διάγραμμα 17), οι οποίοι κινούνται σε επίπεδα άνω του 20%. Συνεπώς, η αύξηση των τελευταίων ετών και τα αναμενόμενα κεφάλαια από τα κοινοτικά προγράμματα δημιουργούν προϋποθέσεις για μείωση της ψαλίδας και συνακόλουθη ώθηση προς την ανάπτυξη.

Ο υγιής χρηματοπιστωτικός τομέας συμβάλλει στην αύξηση των επενδύσεων και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης. Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα δέχτηκε μεγάλη πίεση την προηγούμενη δεκαετία, αλλά ενισχύθηκε σημαντικά από την πολιτεία. Πλήθος καταθετών, φοβούμενοι τη χρεοκοπία των εγχώριων τραπεζών, απέσυραν τις καταθέσεις τους, με αποτέλεσμα το σύνολο των καταθέσεων και repos των νομισματικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων (NXI) σχεδόν να υποδιπλασιαστεί, μειούμενο από τα 295 δις € του Ιουνίου 2010 σε 152 δις € τον Δεκέμβριο 2017. Έκτοτε υπάρχει σταθερή ανάκαμψη, χωρίς ωστόσο να έχουμε φτάσει στα επίπεδα προ της κρίσης.

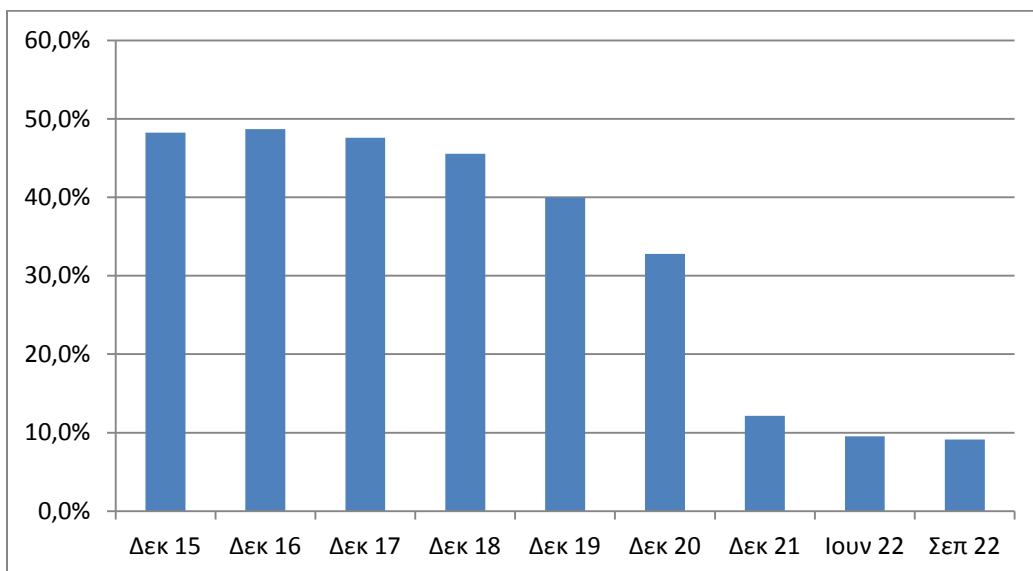
Διάγραμμα 19 : Σύνολο καταθέσεων και repos στα NXI

Πηγή : Τράπεζα της Ελλάδος

Ένας ακόμα θετικός παράγοντας για τις προοπτικές του τραπεζικού συστήματος είναι η μείωση των μη εξυπηρετούμενων δανείων, τόσο σε απόλυτες τιμές, όσο και ως ποσοστό των συνολικών δανείων. Από τα 119,7 δις € ή 44,8% τον Ιούνιο 2015 έχουν μειωθεί σε επίπεδα γύρω στα 15 δις € και κάτω από το 10% του συνόλου των δανείων. Η βελτίωση της ευρωστίας του τραπεζικού συστήματος δημιουργεί βάσιμες προσδοκίες για αύξηση της παροχής δανείων.

Διάγραμμα 20 : Ποσοστό μη εξυπηρετούμενων δανείων

Πηγή : Τράπεζα της Ελλάδος

Οι ταξιδιωτικοί περιορισμοί του 2020 μείωσαν σημαντικά τις εξαγωγές τόσο σε απόλυτες τιμές όσο και ως ποσοστά του ΑΕΠ, καθώς ο καθοριστικός για την ελληνική οικονομία τομέας του τουρισμού επλήγη σε τεράστιο βαθμό. Επιπροσθέτως, η μείωση των εισαγωγών ήταν μικρότερη, με αποτέλεσμα την επιδείνωση του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών. Οι εξαγωγές έχουν αυξητική πορεία και οι εκτιμήσεις για τα επόμενα χρόνια είναι θετικές, πράγμα που δείχνει τη δυναμική της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, η αύξηση και των εισαγωγών οδηγεί σε ελλείμματα στο εξωτερικό ισοζύγιο, σε επίπεδα σαφώς υψηλότερα από το δεύτερο μισό της προηγούμενης δεκαετίας.

Οι πληθωριστικές πιέσεις από την αυξημένη ζήτηση, μετά την άρση των περιοριστικών μέτρων κατά του COVID-19, εντάθηκαν από τον πόλεμο στην Ουκρανία, με αποτέλεσμα να αναρριχηθεί ο πληθωρισμός σε διψήφια επίπεδα σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Η Eurostat εκτιμά

ότι πληθωρισμός στην Ελλάδα τον Οκτώβριο 2022 έφτασε το 9,8%⁶³, με τις ανατιμήσεις στον τομέα της ενέργειας και των ποτών – τροφίμων να ξεπερνούν το 20% και το 12%, αντιστοίχως. Οι συγκεκριμένες ανατιμήσεις δεν φαίνεται να επιδεινώνουν την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, καθώς προκαλούνται από εξωγενείς παράγοντες και επηρεάζουν με τον ίδιο τρόπο τις υπόλοιπες οικονομίες της ευρύτερης περιοχής. Ο βιομηχανικός τομέας, που πλήττεται σημαντικά από το αυξημένο ενεργειακό κόστος, δεν έχει μεγάλο μέγεθος στην Ελλάδα. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι ο πληθωρισμός σε επίπεδα κάτω του 20% δεν φαίνεται να εμφανίζει στατιστικά σημαντική αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη (Barro, 2003).

Ωστόσο, οι τεράστιες ανατιμήσεις στους νευραλγικούς τομείς της ενέργειας και των τροφίμων έρχονται να προστεθούν στο σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα της υψηλής ανεργίας, και δη στους νέους και στις γυναίκες, όπου παρουσιάζουμε ποσοστά διπλάσια από τους μέσους όρους της ΕΕ και οριακά χαμηλότερα από την «πρωταθλήτρια» Ισπανία. Η χαλάρωση των δημοσιονομικών κανόνων από την ΕΕ για την αντιμετώπιση της πρωτόγνωρης κατάστασης του COVID-19, αλλά και η σημαντική συρρίκνωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων τα προηγούμενα χρόνια, επέτρεψε στην Κυβέρνηση να αυξήσει τις κρατικές παροχές προς επιχειρήσεις και νοικοκυριά, στο πλαίσιο στήριξης των εύάλωτων μερών της κοινωνίας για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του κορονοϊού και της ενεργειακής κρίσης.

Οι παροχές αυτές συνιστούν ενίσχυση του εισοδήματος των αδύναμων, ωστόσο δυσχεραίνουν την προσαρμογή της ζήτησης για εισαγόμενα προϊόντα με βάση των μηχανισμό των τιμών, στο βαθμό που επιδοτούν την αγορά των προϊόντων αυτών. Με βάση τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής⁶⁴, οι εισαγωγές πετρελαιοειδών συνέχισαν να αυξάνονται με ραγδαίους ρυθμούς, παρά την έκρηξη των τιμών στον ενεργειακό κλάδο. Πιο συγκεκριμένα, οι εισαγωγές πετρελαιοειδών τον Οκτώβριο του 2022, αλλά και το δεκάμηνο Ιανουάριος – Οκτώβριος 2022 ήταν υπερδιπλάσιες σε σχέση τις αντίστοιχες περιόδους της περσινής χρονιάς. Η σημαντική αύξηση και των εξαγωγών για τις αντίστοιχες περιόδους κατά 62,8% και 84,5% δεν ήταν αρκετή για να αντισταθμίσει τις εισαγωγές και να βελτιώσει το εμπορικό ισοζύγιο.

Η επεκτατική δημοσιονομική πολιτική από το 2020 διευκολύνεται από τα ισχύοντα δεδομένα για το δημόσιο χρέος. Τα προγράμματα προσαρμογής της προηγούμενης δεκαετίας μπορεί να επέβαλλαν κοινωνικά επαχθείς πολιτικές λιτότητας, ωστόσο μείωσαν σημαντικά το

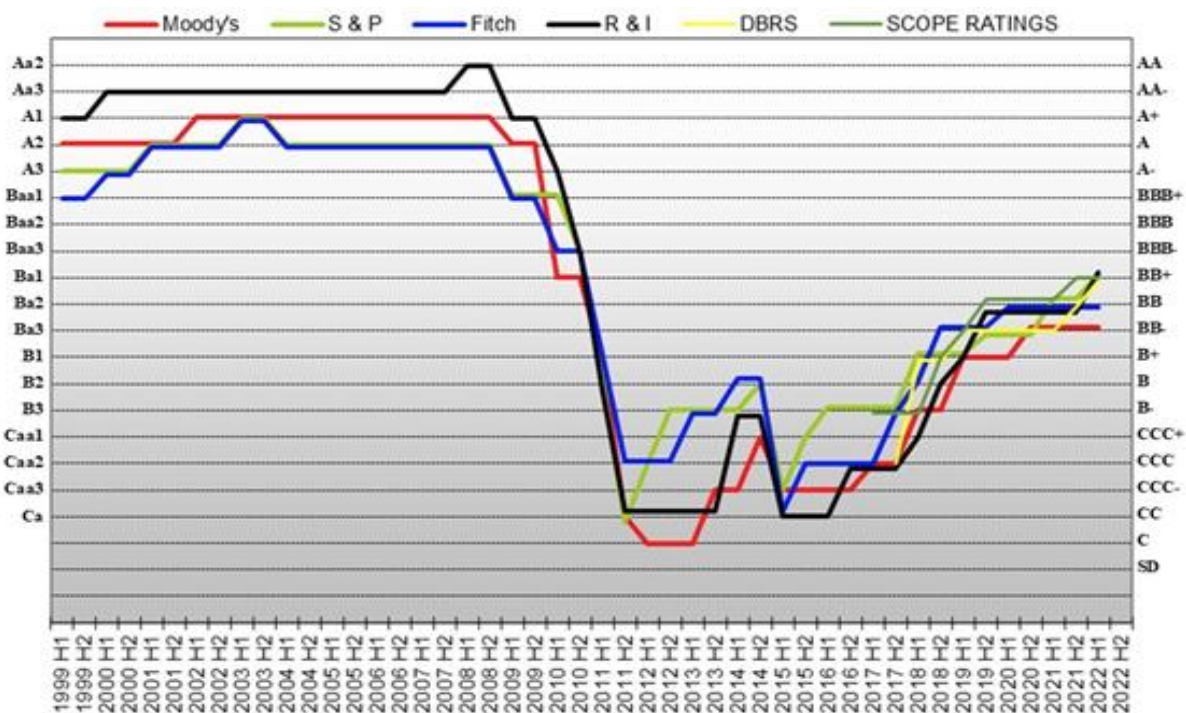
⁶³ Euro Indicators 122/2022

⁶⁴ Εμπορευματικές Συναλλαγές της Ελλάδος : Οκτώβριος 2022 (Προσωρινά Στοιχεία), Δελτίο Τύπου της 08 Δεκεμβρίου 2022, Ελληνική Στατιστική Αρχή

κόστος εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέος και βελτίωσαν τη διάρθρωσή του. Σύμφωνα με στοιχεία του Οργανισμού Διαχείρισης του Δημοσίου Χρέους⁶⁵, το μέσο ετήσιο σταθμικό επιτόκιο εξυπηρέτησης του χρέους την τελευταία πενταετία ανέρχεται σε 1,62%, όταν τα έτη 2010 και 2011 ξεπερνούσε το 4%. Επίσης, μόνο το 24% του χρέους είναι από φορείς του ιδιωτικού τομέα, όταν το 2010 ήταν το 84%. Τέλος, το 73,5% του χρέους έχει υπολειπόμενη διάρκεια μεγαλύτερη των 5 ετών, ενώ η μέση σταθμική υπολειπόμενη διάρκεια του χρέους διαμορφώνεται στα 18,1 έτη, όταν το 2010 ήταν στο 7,1%.

Τα ανωτέρω δεδομένα συνηγορούν ότι ο κίνδυνος άσκησης πίεσης από τις αγορές για τη λήψη μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας δεν φαίνεται να είναι ορατός στο άμεσο μέλλον και συνεπώς, η χώρα έχει τη δυνατότητα να επενδύσει στο μέλλον της, χωρίς τους αυστηρούς περιορισμούς του πρόσφατου παρελθόντος. Άλλωστε, τον Αύγουστο 2022 η ενισχυμένη επιτήρηση της Ελλάδος από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή έλαβε τέλος⁶⁶, στέλνοντας ένα μήνυμα επιβράβευσης και εμπιστοσύνης. Το θετικό κλίμα αποτυπώνεται και στις αξιολογήσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελληνικής Κυβέρνησης από τους οίκους.

Διάγραμμα 21 : Αξιολόγηση Πιστοληπτικής Ικανότητας Ελλάδος

Πηγή : Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους

⁶⁵ Υπ' αριθμόν 107 Δελτίο δημοσίου χρέους, Σεπτέμβριος 2022, Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους

⁶⁶ Daily News 10/08/2022, European Commission

Σε κάθε περίπτωση, όταν οι πόροι κατευθύνονται σε στοχευμένες αναπτυξιακές δράσεις και όχι σε οριζόντιες εισοδηματικές παροχές και ενισχύονται οι επενδύσεις και όχι η κατανάλωση, τότε τα όποια διαχειρίσιμα δημοσιονομικά ελλείμματα δεν ερμηνεύονται ως ανικανότητα των κυβερνήσεων για συνετή πολιτική. Η διακράτηση μεγάλου μέρους του χρέους από κυβερνήσεις μειώνει τον κίνδυνο άσκησης πίεσης από τις αγορές, ωστόσο υφίσταται πάντα αβεβαιότητα αναφορικά με τις εσωτερικές πολιτικές συνθήκες στις χώρες αυτές και το πώς αυτές θα επηρεάσουν τη στάση τους προς τους Έλληνες. Συνεπώς, η διατήρηση της δημοσιονομικής ισορροπίας είναι ζωτικής σημασίας, ώστε να βελτιωθούν οι αξιολογήσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας και να καταστεί εφικτή η σταδιακή υποκατάσταση των κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών από ιδιώτες επενδυτές.

Η άρση των μέτρων αντιμετώπισης του κορονοϊού επέτρεψε την ανάκαμψη του τουρισμού, που αποτελεί έναν ιδιαίτερα σημαντικό κλάδο της ελληνικής οικονομίας. Οι διεθνείς αφίξεις αυξήθηκαν ραγδαία από το δεύτερο τρίμηνο του 2022, παραμένοντας ωστόσο χαμηλότερα από την τελευταία χρονιά προ κορονοϊού. Από την άλλη πλευρά, οι εισπράξεις από κατοίκους εξωτερικού αυξήθηκαν σημαντικά, φτάνοντας σχεδόν στα επίπεδα του 2019, ενώ το ισοζύγιο ταξιδιωτικών υπηρεσιών βελτιώθηκε, έστω και οριακά, το δεύτερο και τρίτο τρίμηνο, όπως και συνολικά τα 3 πρώτα τρίμηνα, σε σχέση με το 2019. Η αύξηση των εισπράξεων σε μεγαλύτερο ποσοστό συγκριτικά με τις αφίξεις δίνει μια δυναμική εικόνα του τουρισμού της χώρας, καθώς οι αφίξεις και η μέση ανά άφιξη δαπάνη αυξάνονται.

Πίνακας 3 : Στοιχεία Τουριστικής Δραστηριότητας

Μεταβλητή	2019				2022		
	I	II	III	IV	I	II	III
Αφίξεις (ανά χιλιάδες)	1.969,0	8.191,8	18.633,1	5.210,7	1.080,4	7.412,1	16.713,3
Εισπράξεις (σε εκατ. €)	746,5	4.667,2	10.693,4	2.071,7	447,5	4.535,5	10.576,8
Ισοζύγιο (σε εκατ. €)	164,6	3.912,5	10.017,5	1.340,3	150,1	3.962,1	10.024,3
Μεταβολή 2022/2019	I	II	III	I+II+III			
Αφίξεις	-45,13%	-9,52%	-10,30%	-12,46%			
Εισπράξεις	-40,06%	-2,82%	-1,09%	-3,40%			
Ισοζύγιο	-8,81%	1,27%	0,07%	0,30%			

Πηγή : Τράπεζα της Ελλάδος

Συμπεράσματα

Το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης, είτε με τη στενή έννοια της μεγέθυνσης είτε με τη διευρυμένη, αποτελεί ένας από τους σημαντικότερους κλάδους της Οικονομικής Επιστήμης και κεντρικός άξονας στον σχεδιασμό πολιτικών από τις κυβερνήσεις. Μια εύρωστη οικονομία συμβάλλει στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των πολιτών, προσφέροντας περισσότερες ευκαιρίες, καλύτερες παροχές, περισσότερη και καλύτερα αμειβόμενη εργασία και φροντίζοντας για την κάλυψη των αναγκών των φτωχών και αδυνάμων μερών της κοινωνίας.

Για τους κλασικούς οικονομολόγους κινητήριοι μοχλός της οικονομίας είναι η συσσώρευση κεφαλαίου και καταλυτικοί παράγοντες ο καταμερισμός της εργασίας και η τεχνολογική πρόοδος. Αρχικά εστιάζουν στην προσφορά, θεωρώντας ότι *«η παραγωγή δημιουργεί τη δική της ζήτηση»*, αλλά σύντομα εισάγεται η έννοια της «ενεργούς ζήτησης». Ο Schumpeter φέρνει στο προσκήνιο τον επιχειρηματία, του οποίου οι καινοτομίες υποκινούν τη διαδικασία της «βιομηχανικής μετάλλαξης», οδηγώντας τελικά στη «δημιουργική καταστροφή». Ο Kaldor υποστηρίζει ότι ο βιομηχανικός τομέας είναι η «μηχανή της μεγέθυνσης», ενώ άλλοι (North, κοκ) εστιάζουν στους θεσμούς, που διαμορφώνουν τα κίνητρα.

Για τη μελέτη της μεγέθυνσης αναπτύχθηκαν μαθηματικά μοντέλα ή αλλιώς υποδείγματα. Το έργο του Keynes αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πλήθος οικονομολόγων, που ονομάστηκαν μετακεϋνσιανοί (Post – Keynesians). Στο βασικό τους υπόδειγμα, το υπόδειγμα Harrod – Domar, η μεγέθυνση είναι ασταθής μακροχρόνια και επηρεάζεται θετικά από την οριακή ροπή προς αποταμίευση και την παραγωγικότητα του κεφαλαίου.

Στα νεοκλασικά υποδείγματα η οικονομία καταλήγει μακροπρόθεσμα σε ισορροπία και οι χώρες συγκλίνουν μεταξύ τους. Οι φτωχότερες χώρες, που παρουσιάζουν χαμηλότερο λόγο κεφαλαίου προς εργασία, αναπτύσσονται ταχύτερα, λόγω της νεοκλασικής υπόθεσης του φθίνοντος οριακού προϊόντος του κεφαλαίου. Στο υπόδειγμα Solow – Swan μόνη αιτία μακροχρόνιας αύξησης του ρυθμού μεγέθυνσης είναι η εξωγενής τεχνολογική πρόοδος.

Στα υποδείγματα ενδογενούς μεγέθυνσης, η τεχνολογική πρόοδος θεωρείται ενδογενής μεταβλητή. Η διάχυση γνώσης είναι μια πολύ σημαντική πτυχή του οικονομικού συστήματος. Καθοριστικοί παράγοντες για την ανάπτυξη είναι το ποσοστό αποταμίευσης, η τεχνολογική πρόοδος, η συσσώρευση γνώσης από τους προοδευτικούς επιχειρηματίες, το απόθεμα του ανθρωπίνου κεφαλαίου και της εξειδικευμένης εργασίας και οι δραστηριότητες E&A.

Οι εμπειρικές έρευνες για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης αποδεικνύουν τη θετική επίδραση του φυσικού και ανθρωπίνου κεφαλαίου, των δημοσιονομικών πλεονασμάτων, της εξωστρέφειας, της μακροοικονομικής σταθερότητας, της ανάπτυξης του χρηματοπιστωτικού τομέα και της ποιότητας των θεσμών. Αντίθετα, αρνητική συσχέτιση υπάρχει με τα δημοσιονομικά ελλείμματα, τις μη παραγωγικές κρατικές δαπάνες, την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία, τον πληθωρισμό, τα επιτόκια και την πολιτική αστάθεια.

Η ελληνική οικονομία γνώρισε έντονη άνθηση την περίοδο 1960 – 1979, με μέσο όρο ανάπτυξης 6,9% και ανεργία κάτω από το 4%. Το χρέος κινήθηκε σταθερά σε επίπεδα χαμηλότερα του 20%. Τη δεκαετία του 1980 η επεκτατική δημοσιονομική, εισοδηματική και νομισματική πολιτική οδήγησε σε στασιμοπληθωρισμό, μεγέθυνση του κράτους και δημοσιονομικό εκτροχιασμό. Ο πληθωρισμός έφτασε σχεδόν στο 20%, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών έγινε ελλειμματικό, οι κρατικές δαπάνες αυξήθηκαν, το δημοσιονομικό έλλειμμα έφτασε σε διψήφια επίπεδα και το χρέος υπερτετραπλασιάστηκε από το 1979 (22,9% του ΑΕΠ) μέχρι το 1993 (100,3% του ΑΕΠ).

Ακολούθησε μία περίοδος σύγκλισης προς τους στόχους της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Οι κυβερνήσεις, βασιζόμενες στην περιοριστική νομισματική και συναλλαγματική πολιτική, περιόρισαν δραστικά τον πληθωρισμό. Το ΑΕΠ αυξήθηκε με μέσους όρους άνω του 3% ετησίως και η ανεργία παρέμεινε σε χαμηλά επίπεδα. Το δημοσιονομικό έλλειμμα μειώθηκε σταδιακά, φτάνοντας στο 4,1% του ΑΕΠ το 2000. Όμως, μετά την είσοδο στην Ευρωζώνη, συνεχίστηκε η μεγέθυνση του κράτους, με αποτέλεσμα το δημοσιονομικό έλλειμμα να φτάσει στο 8,9% το 2004. Το δημόσιο χρέος παρέμεινε σταθερά σε επίπεδα άνω του 100% του ΑΕΠ. Επίσης, και η ανταγωνιστικότητα συνέχισε να επιδεινώνεται, γεγονός που αποτυπώθηκε στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, που έφτασε το -9% το 2000 και το -15,6% το 2007.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 στάθηκε αφορμή να αναδυθούν στην επιφάνεια τα χρόνια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας. Η χώρα παρουσίασε ύφεση (-0,34%) μετά από 15 χρόνια. Το 2009 το έλλειμμα έφτασε στο 15,3% και το χρέος ανήλθε στο 126,7% του ΑΕΠ. Τα “spread” εκτοξεύθηκαν και το Ελληνικό Δημόσιο δανειζόταν με τετραπλάσιο επιτόκιο σε σχέση με την Γερμανία. Η Κυβέρνηση, υπό τον κίνδυνο της χρεοκοπίας, προσέφυγε στον μηχανισμό στήριξης της «Τρόικας» και στα μνημόνια δημοσιονομικής προσαρμογής, που επέφεραν σκληρά μέτρα λιτότητας με μειώσεις μισθών και δαπανών και αύξηση φορολογίας.

Μέχρι το 2013 η ύφεση κινήθηκε στο 5% ετησίως και απωλέσθηκε μεγαλύτερο από το ¼ του ΑΕΠ, ενώ και η ανεργία σχεδόν τετραπλασιάστηκε.

Τα επώδυνα μέτρα τελικά έφεραν την πολυπόθητη δημοσιονομική προσαρμογή. Την περίοδο 2011 – 2017 οι κρατικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ μειώθηκαν κατά 12%, ενώ τα έσοδα αυξήθηκαν κατά 10%, με αποτέλεσμα την επίτευξη πλεονασμάτων τα έτη 2016 και 2017. Η ανταγωνιστικότητα βελτιώθηκε κατά 17% και το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μειώθηκε στο 1,7% την πενταετία 2013 – 2017.

Το 2020 η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση ανέθεσε σε επιτροπή διακεκριμένων οικονομολόγων με πρόεδρο τον νομπελίστα Χριστόφορο Πισσαρίδη την εκπόνηση σχεδίου για την παραγωγική ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας. Σύμφωνα με το πόρισμα της έκθεσης, βασικές αγκυλώσεις της οικονομίας θεωρούνται η χαμηλή παραγωγικότητα και η εσωστρέφεια των επιχειρήσεων, καθώς και η αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης και των θεσμών. Με απώτερο στόχο την αύξηση της απασχόλησης και της παραγωγικότητας προτάθηκαν δράσεις, οι σημαντικότερες εκ των οποίων είναι οι εξής :

- Αύξηση θητείας ανώτερων διοικητικών στελεχών για περίοδο άνω των 4 ετών
- Μη εισαγωγή τροπολογιών για πλήθος νόμων σε ένα κείμενο
- Αναβάθμιση προσχολικής εκπαίδευσης και επέκταση ολοήμερου σχολείου στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση
- Συγχωνεύσεις σχολικών μονάδων και αύξηση ωρών διδασκαλίας ανά εκπαιδευτικό
- Συγχωνεύσεις ακαδημαϊκών τμημάτων και θέσπιση ως κύριας ακαδημαϊκής μονάδας της Σχολής
- Προσφορά ξενόγλωσσων προγραμμάτων, εισαγωγή φοιτητών από το εξωτερικό έναντι διδάκτρων και αντικίνητρα έγκαιρης περάτωσης των σπουδών
- Αύξηση αυτονομίας νοσοκομείων και καθιέρωση συστήματος αξιολόγησης
- Ανάθεση έργων σε ιδιωτικές κλινικές
- Έμφαση στην πρόληψη και στην ΠΦΥ και κίνητρα χρήσης γενόσημων φαρμάκων
- Ανάπτυξη ηλεκτρονικού φακέλου ασθενούς, διεύρυνση χρήσης τηλεϊατρικής και εισαγωγή συστήματος ηλεκτρονικής συνταγογράφησης
- Απλοποίηση συστήματος επιδομάτων με περιορισμό τους στον ελάχιστο δυνατό αριθμό και συνολική διαχείρισή τους από μία ενιαία εφαρμογή
- Καταβολή επιδόματος εργασίας στους χαμηλόμισθους

- Εκπαίδευση δικαστών στα Οικονομικά και αλλαγή του τρόπου αξιολόγησής τους
- Μείωση αριθμού ανώτατων δικαστών, που ορίζονται με κυβερνητικές αποφάσεις
- Θεσμοθέτηση επίκουρων δικαστών και συγχώνευση κοντινών δικαστηρίων
- Επέκταση σιδηροδρόμου προς Πάτρα και βόρεια σύνορα και εκσυγχρονισμός περιφερειακών λιμανιών και διασύνδεσή τους με υπόλοιπα δίκτυα μεταφορών
- Υλοποίηση έργων υποδομών με ΣΔΙΤ
- Μείωση ασφαλιστικών εισφορών και ανωτάτου ορίου ασφαλιστέου εισοδήματος και θέσπιση ευέλικτων διαδικασιών για υπερωριακή απασχόληση
- Ενιαία φορολογική κλίμακα, ανεξαρτήτως πηγής εισοδήματος
- Μείωση φορολογίας στα υψηλά εισοδήματα και στην ενέργεια
- Φορολογικά κίνητρα για επενδύσεις σε μηχανολογικό εξοπλισμό, δαπάνες E&A, εισαγωγή και επένδυση στο ΧΑ και τοποθέτηση κεφαλαίων σε εγχώριες ΜμΕ
- Ενίσχυση κεφαλαιοποιητικού σκέλους ασφαλιστικού συστήματος, αρχής γενομένης από τις επικουρικές συντάξεις
- Επένδυση μέρους ενεργητικού συνταξιοδοτικών ταμείων (<5%) σε εναλλακτικά περιουσιακά στοιχεία
- Εξορθολογισμός καθεστώτος πλασματικών χρόνων ασφάλισης και περιορισμός πρόωρων συνταξιοδοτήσεων
- Τιτλοποιήσεις κόκκινων δανείων και δημιουργία «κακής τράπεζας»
- Ενιαίο καθεστώς αδειών τεκνοποίησης σε ιδιωτικό και δημόσιο τομέα με μεταφορά μισθολογικού κόστους στο Κράτος
- Αύξηση πόρων βασικής έρευνας και θέσπιση ευέλικτων διαδικασιών λήψης και διαχείρισης χρηματοδότησης ερευνητικών κέντρων από ιδιώτες
- Μεγέθυνση αγροτικών εκμεταλλεύσεων με παροχή κινήτρων για συμμετοχή σε συνεταιρισμούς και επιχειρηματικά σχήματα
- Επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων και αύξηση δημοσίων δαπανών με ρυθμό χαμηλότερο του ΑΕΠ
- Αύξηση χρηματοδότησης υγείας, προσχολικής αγωγής και επαγγελματικής κατάρτισης

Το σχέδιο Πισσαρίδη προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις στον πολιτικό κόσμο και στους κοινωνικούς φορείς. Δεδομένου ότι η Έκθεση αποτελεί ένα μακροχρόνιο αναπτυξιακό πλάνο, η θετική αντιμετώπισή του από την κοινωνία και τις πολιτικές παρατάξεις αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα για την υλοποίησή του. Αντίθετα, η έλλειψη συναίνεσης μετριάζει τις επιδράσεις των πολιτικών, καθώς ερμηνεύεται ως προάγγελος κατάργησης ή μη τήρησης με την αλλαγή της διακυβέρνησης. Η κριτική επικεντρώνεται κυρίως στα παρακάτω σημεία :

- Ελαστικοποίηση εργασιακών σχέσεων
- Ανάθεση μεγάλων έργων μέσω ΣΔΙΤ
- Μερική ιδιωτικοποίηση ασφάλισης, υγείας και της εκπαίδευσης
- Στοχοποίηση και μη ενίσχυση των ΜμΕ
- Φορολογικές και ασφαλιστικές μεταρρυθμίσεις για υψηλά εισοδήματα
- Επένδυση μέρους ασφαλιστικών εισφορών στο χρηματιστήριο
- Μη μείωση της έμμεσης φορολογίας
- Απόδοση υψηλής ανεργίας στις δεξιότητες των ανέργων ή στις οικογενειακές τους υποχρεώσεις και όχι στη μειωμένη προσφορά θέσεων εργασίας.
- Υπερεκτίμηση κατάρτισης ως κύριας μορφής ενεργητικής πολιτικής απασχόλησης

Το Σχέδιο «Ελλάδα 2.0» είναι το επιχειρησιακό πλάνο της Έκθεσης Πισσαρίδη αναφορικά με την αξιοποίηση των πόρων του «Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας» (RRF). Η χώρα θα λάβει 12,7 δις ως δάνεια και 17,8 δις € με τη μορφή επιχορηγήσεων. Τα δάνεια θα καλύπτουν έως το 50% της επένδυσης και θα χορηγούνται από τις εμπορικές τράπεζες ή τα ευρωπαϊκά ιδρύματα (ΕΤΕπ, ΕΤΑΑ). Ακόμα 2,8 δις € έχουν προβλεφθεί στο “REACT-EU”, στο “Just Transition Fund” και στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης. Εκτός αυτών, υφίσταται πλήθος άλλων προγραμμάτων από τα οποία δύναται οι χώρες να διεκδικήσουν χρηματοδότηση, όπως ενδεικτικά το “Horizon Europe” (95,51 δις), το “Connecting Europe Facility” (20,73 δις), το “InvestEU” (10,28 δις), το “Digital Europe” (7,59 δις) και το “EU4Health” (5,75 δις).

Η έλευση του COVID-19 έφερε τεράστιες αναταραχές στις ευρωπαϊκές οικονομίες, προκαλώντας ύφεση 5,93%, με την Ελλάδα να παρουσιάζει το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό (9%). Το ΑΕΠ κατρακύλησε σε τιμές χαμηλότερες από την περίοδο της κρίσης, ενώ και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών έκλεισε στο -8%. Τα έξοδα της Γενικής Κυβέρνησης ως

ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκαν κατά 13%, το έλλειμμα ξεπέρασε το 10% και το δημόσιο χρέος υπερπήδησε το φράγμα του 200%. Ωστόσο, η υποχώρηση της επιθετικότητας του ιού και η προσαρμογή των κυβερνήσεων ομαλοποίησε την κατάσταση. Η Ελλάδα το 2021 παρουσίασε ένα από τα υψηλότερα ποσοστά αύξησης του ΑΕΠ στην ΕΕ (8,3%).

Οι επενδύσεις, παράγοντας καταλύτης για την οικονομική ανάπτυξη και την παραγωγική ανασυγκρότηση, αυξάνονται σταθερά την τελευταία τριετία. Ευνοϊκές συνθήκες δημιουργούν οι πόροι τουλάχιστον 34 δις €, που αναμένεται να εισρεύσουν από κοινοτικά προγράμματα μέχρι το 2027, η μείωση της συνολικής κατανάλωσης και η βελτίωση της ευρωστίας του τραπεζικού συστήματος. Από τον Δεκέμβριο 2017 υπάρχει σταθερή αύξηση των καταθέσεων και μείωση των μη εξυπηρετούμενων δανείων, τα οποία από τα 119,7 δις € ή 44,8% τον Ιούνιο 2015 έχουν μειωθεί σε επίπεδα γύρω στα 15 δις € και κάτω από το 10% του συνόλου των δανείων.

Η άρση των μέτρων αντιμετώπισης του κορονοϊού επέτρεψε την ανάκαμψη του τουρισμού. Το 2022 οι διεθνείς αφίξεις και οι εισπράξεις από κατοίκους εξωτερικού αυξήθηκαν σχεδόν στα επίπεδα του 2019. Το ισοζύγιο ταξιδιωτικών υπηρεσιών βελτιώθηκε τα 3 πρώτα τρίμηνα σε σχέση με το 2019. Η αύξηση των αφίξεων και της μέσης ανά άφιξη δαπάνης δίνει μια δυναμική εικόνα του τουρισμού της χώρας.

Ο πληθωρισμός τον Οκτώβριο 2022 άγγιξε το 9,8%, με τις ανατιμήσεις στον τομέα της ενέργειας και των ποτών – τροφίμων να ξεπερνούν το 20% και το 12%, αντιστοίχως. Οι ανατιμήσεις αυτές δεν φαίνεται να επιδεινώνουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, καθώς επηρεάζουν με τον ίδιο τρόπο τις υπόλοιπες οικονομίες της ευρύτερης περιοχής. Ο βιομηχανικός τομέας, που πλήττεται σημαντικά από το αυξημένο ενεργειακό κόστος, δεν έχει μεγάλο μέγεθος στην Ελλάδα. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι ο πληθωρισμός σε επίπεδα κάτω του 20% δεν φαίνεται να εμφανίζει στατιστικά σημαντική αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη (Barro, 2003).

Οι ανατιμήσεις αυτές έρχονται να προστεθούν στο σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα της υψηλής ανεργίας. Η χαλάρωση των δημοσιονομικών κανόνων από την ΕΕ για την αντιμετώπιση του COVID-19 και η συρρίκνωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων τα προηγούμενα χρόνια, επέτρεψε στην Κυβέρνηση να αυξήσει τις κρατικές παροχές. Οι παροχές να μεν ενισχύουν το εισόδημα των αδύναμων, αλλά δυσχεραίνουν την προσαρμογή της ζήτησης για εισαγόμενα προϊόντα με βάση των μηχανισμό των τιμών. Ενδεικτικά, οι εισαγωγές πετρελαιοειδών συνεχίζουν να αυξάνονται με ραγδαίους ρυθμούς, παρά την έκρηξη των τιμών τους. Την περίοδο

Ιανουάριος – Οκτώβριος 2022 ήταν υπερδιπλάσιες σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Βέβαια και οι εξαγωγές πετρελαιοειδών αυξήθηκαν κατά 84,5%.

Το δημοσιονομικό άνοιγμα διευκολύνεται από τα τρέχοντα δεδομένα για το χρέος. Το μέσο ετήσιο σταθμικό επιτόκιο δανεισμού την τελευταία πενταετία ανέρχεται σε 1,62%, όταν το 2010 και 2011 ξεπερνούσε το 4%. Μόνο το 24% του χρέους είναι από φορείς του ιδιωτικού τομέα, όταν το 2010 ήταν το 84%. Τέλος, το 73,5% του χρέους έχει υπολειπόμενη διάρκεια μεγαλύτερη των 5 ετών και η μέση υπολειπόμενη διάρκειά του είναι 18,1 έτη. Το θετικό κλίμα αποτυπώνεται στις αξιολογήσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας από τις οίκους.

Σε περίπτωση διάθεση των πόρων σε αναπτυξιακές δράσεις και όχι εισοδηματικές παροχές, τα διαχειρίσιμα δημοσιονομικά ελλείμματα δεν ερμηνεύονται ως ανικανότητα των κυβερνήσεων για συνετή πολιτική. Η διακράτηση μεγάλου μέρους του χρέους από κράτη μειώνει τον κίνδυνο πιέσεων από τις αγορές, αλλά ο κίνδυνος από τις εσωτερικές πολιτικές συνθήκες στις χώρες αυτές παραμένει. Συνεπώς, η διατήρηση της δημοσιονομικής ισορροπίας είναι ζωτικής σημασίας, ώστε να βελτιωθούν οι αξιολογήσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας και να καταστεί εφικτή η σταδιακή υποκατάσταση των κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών από ιδιώτες επενδυτές.

Η ελληνική οικονομία στην πορεία προς τη μακροχρόνια σταθερή ανάπτυξη αντιμετωπίζει προκλήσεις – κίνδυνοι. Η έντονη άνοδος του πληθωρισμού και η έκρηξη των τιμών στον τομέα της ενέργειας δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στις επιχειρήσεις και στα ευάλωτα μέρη της κοινωνίας, ασκώντας πίεση για στήριξή τους μέσω κρατικών παροχών. Συνάμα, τα ελλείμματα των τελευταίων ετών έχουν οδηγήσει σε αύξηση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης, παρά το γεγονός ότι ως ποσοστό του ΑΕΠ φαίνεται να μειώνεται.

Οι κυβερνήσεις καλούνται να βρουν τρόπους στήριξης της αγοράς και των νοικοκυριών, χωρίς όμως να υπονομεύσουν την βιωσιμότητα των δημοσίων ταμείων. Η βελτίωση της δημοσιονομικής κατάστασης τα προηγούμενα χρόνια μπορεί να ανατραπεί με μέτρα τόνωσης της κατανάλωσης και η εκ νέου επιδείνωση των δημοσίων οικονομικών να λειτουργήσει για τις αγορές ως μήνυμα επανόδου της χώρας στο πρόσφατο παρελθόν της δημοσιονομικής εκτροπής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη

- Acemoglu Daron, Johnson Simon and Robinson James A. (2005), *Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth*, Handbook of Economic Growth, Edition 1, Vol. 1, Chapter 6, pp. 385 – 472
- Adelman Irma and Morris Cynthia Taft (1968), *Performance Criteria For Evaluating Economic Development Potential: an Operational Approach*, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 82, No. 2, pp. 260-280
- Adelman Irma (2000), *Fifty Years of Economic Development: What Have We Learned?*, World Bank Annual Conference on Development Economics, Paris
- Aghion Philippe and Howitt Peter (1992), *A Model of Growth Through Creative Destruction*, Econometrica, Vol. 60, No. 2, pp. 323 – 351
- Alogoskoufis George (2021), *Greece Before and After the Euro: Macroeconomics, Politics and the Quest for Reforms*, in “Greece and the Euro, From Crisis to Recovery”, edited by George Alogoskoufis and Kevin Featherstone
- Anyanwu C. John (2014), *Factors Affecting Economic Growth in Africa: Are there any lessons from China?*, African Development Review, Vol. 26, No. 3, pp. 468 – 493
- Arrow Kenneth J. (1962), *The Economic Implications of Learning by Doing*, The Review of Economic Studies, Vol. 29, No. 3, pp. 155 – 173
- Barro Robert J. (1996), *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*, NBER Working Paper 5698
- Barro Robert J. (1999), *Determinants of Economic Growth: Implications of the Global Evidence for Chile*, Cuadernos de Economía, Crecimiento Potencial en Chile, Vol. 36, No. 107, pp. 443 – 478
- Barro Robert J. (2003), *Determinants of Economic Growth in a Panel of Countries*, Annals of Economics and Finance, Vol. 4, No. 2, pp. 231 – 274
- Barro Robert J. and Sala-i-Martin Xavier (2004), *Economic Growth*, The MIT Press, Second Edition
- Becker Gary S., Murphy Kevin M. and Tamura Robert (1990), *Human Capital, Fertility, and Economic Growth*, Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems, pp. S12-S37
- Bleaney Michael, Gemmell Norman and Kneller Richard (2001), *Testing the Endogenous Growth Model: Public expenditure, taxation, and growth over the long-run*, Canadian Journal of Economics, Vol. 34, No. 1, pp. 36 – 57
- Boianovsky Mauro and Hoover Kevin D. (2009), *The Neoclassical Growth Model and Twentieth-Century Economics*, History of Political Economy, Vol. 41, Issue 5, pp. 1 – 23
- Burnside Craig and Dollar David (2000), *Aid, Policies, and Growth*, The American Economic Review, Vol. 90, No. 4, pp. 847 – 868
- Cass David (1965), *Optimum Growth in a Aggregative Model of Capital Accumulation*, The Review of Economic Studies, Vol. 32, No. 3, pp. 233 – 240
- Chang Ching – Cheng and Mendy Michael (2012), *Economic Growth and Openness in Africa: What is the Empirical Relationship?*, Applied Economics Letters, Vol. 19, No. 18, pp. 1903 – 1907

- Checherita – Westphal Cristina and Rother Phillip (2012), *The Impact of High Government Debt on Economic Growth and its Channels: An Empirical Investigation for the Euro Area*, European Economic Review, Vol. 56, pp. 1392 – 1405
- Chen Baizhu and Feng Yi (2000), *Determinants of Economic Growth in China: Private Enterprise, Education, and Openness*, China Economic Review Vol. 11, pp. 1 – 15
- Chenery Hollis, Ahluwalia Montek, Bell C.L.G., Duloy John and Jolly Richard (1979), *Redistribution with growth - Policies to improve income distribution in developing countries in the context of economic growth – a joint study by the World Bank's Development Research Center and the Institute of Development Studies at the University of Sussex*, Oxford University Press
- Chirwa Themba G. and Odhiambo Nicholas M. (2016), *Macroeconomic Determinants of Economic Growth: A Review of International Literature*, South East European Journal of Economics and Business, Vol. 11, No. 2, pp. 33 – 47
- Cuaresma Jesus Crespo, Doppelhofer Gernot and Feldkircher Martin (2014), *The Determinants of Economic Growth in European Regions*, Regional Studies, Vol. 48, No. 1, pp. 44 – 67
- Diamond Peter A. (1965), *National Debt in a Neoclassical Growth Model*, The American Economic Review, Vol. 55, No. 5, pp. 1126 – 1150
- Dollar David (1992), *Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985*, Economic Development and Cultural Change, Vol. 40, No. 3, pp. 523 – 544
- Domar Evsey David (1946), *Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment*, Econometrica, Vol. 14, No. 2, pp. 137 – 147
- Easterly William (2005), *National Policies and Economic Growth: A Reappraisal*, in: Philippe Aghion & Steven Durlauf, Handbook of Economic Growth, Vol. 1, Chapter 15, pp. 1015 – 1059
- Easterly William, King Robert, Levine Ross and Sergio Rebelo (1991), *How Do National Policies Affect Long-Run Growth? A Research Agenda*, World Bank Working Papers, WPS 794
- Easterly William and Levine Ross (1997), *Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions*, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 112, Issue 4, pp. 1203 – 1250
- Eltis Walter (1987), *Harrod – Domar Growth Model*, The New Palgrave Dictionary of Economics, Palgrave Macmillan
- Fetahi-Vehapi Merale, Sadiku Luljeta and Petkovski Mihail (2015), *Empirical Analysis of the Effects of Trade Openness on Economic Growth: An Evidence of South East European Countries*, Procedia Economics and Finance, Vol. 19, pp. 17 – 26
- Fischer Stanley (1993), *The Role of Macroeconomic Factors in Growth*, Journal of Monetary Economics, Vol. 32, Issue 3, pp. 485 – 512
- Fisher Irving (1930), *The Theory of Interest*, Augustus M. Kelly Publishers, Macmillan, New York
- Flammang Robert (1979), *Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?*, Economic Development and Cultural Change 28(1), pp. 47 – 61
- Frankel Marvin (1962), *The Production Function in Allocation and Growth: A Synthesis*, The American Economic Review, Vol. 52, No. 5, pp. 996 – 1022
- Gallup John Luke, Sachs Jeffrey D. and Mellinger Andrew D. (1999), *Geography and Economic Development*, International Regional Science Review, Vol. 2, No. 2, pp. 179 – 232

- Gibbard Allan and Varian Hal R. (1978), *Economic Models*, The Journal of Philosophy, Vol. 75, No. 11, pp. 664 – 677
- De Grauwe Paul and Schnabl Gunther (2008), *Exchange Rate Stability, Inflation, and Growth in (South) Eastern and Central Europe*, Review of Development Economics, Vol. 12, No. 3, pp. 530 – 549
- Grossman Gene M. and Helpman Elhanan (1991), *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT Press
- Hamilton James D. and Monteagudo Josefina (1998), *The Augmented Solow Model and the Productivity Slowdown*, Journal of Monetary Economics Vol. 42 No. 3, pp. 495 – 509
- Harrod Roy Forbes (1939), *An Essay in Dynamic Theory*, The Economic Journal, Vol. 49, No 193, pp. 14 – 33
- Henry John F. (2008), *The Ideology of the Laissez Faire Program*, Journal of Economic Issues, Vol. 42, No 1, pp. 209 – 224
- Hull Charles Henry (1899), *The Economic Writings of Sir William Petty together with the Observations upon Bills of Mortality, more probably by Captain John Graunt*, Cambridge University Press
- Ilie Livia, (2006), *Economic considerations regarding the first oil shock, 1973 – 1974*, Munich Personal RePEc Archive, No 6431
- IUCN (1988), *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, United Nations Environmental Program (UNEP) and World Wildlife Fund (WWF)
- Kaldor Nicholas (1957), *A Model of Economic Growth*, The Economic Journal, Vol. 67, No. 268, pp. 591 – 624
- Kaldor Nicholas (1961), *Capital Accumulation and Economic Growth*, in F.A. Lutz and D.C. Hague (eds.), *The Theory of Capital*, pp. 177 – 222
- Kaldor Nicholas (1967), *Strategic Factors in Economic Development*, New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, Ithaca
- Kaldor Nicholas and Mirrlees James A. (1962), *A New Model of Economic Growth*, The Review of Economic Studies, Vol. 29, No 3, pp. 174 – 192
- Kalecki Michal (1954), *Theory of Economic Dynamics: An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy*, George Allen and Unwin
- Keynes John Maynard (1936), *The General Theory of Employment, Interest Rate and Money*, The Collected Writings of John Maynard Keynes, Cambridge University Press for The Royal Economic Society
- Keynes John Maynard (1937), *Some Economic Consequences of a Declining Population*, Eugenics Review, pp. 13 – 17
- Knight Malcolm, Loayza Norman and Villanueva Delano (1993), *Testing the Neoclassical Theory of Economic Growth: A Panel Data Approach*, International Monetary Fund Staff Papers, Vol. 40, No. 3, pp. 512 – 541
- Koopmans Tjalling C. (1965), *On the Concept of Optimal Economic Growth*, The Econometric Approach to Development Planning
- Kuznets Simon (1955), *Economic Growth and Income Inequality*, The American Economic Review, Vol. 45, No1, pp. 1–28

- Kuznets Simon (1971), *The Economic Growth of Nations*, Harvard University Press
- Kuznets Simon (1973), *Modern Economic Growth: Findings and Reflections*, The American Economic Review, Vol. 63, No. 3, pp. 247-258
- Lavoie Marc (2006), *Introduction to Post-Keynesian Economics*, Palgrave Macmillan
- Leounakis Nikolaos and Sakellaris Plutarchos (2021), *Greek Economic Growth: Past and Future*, in “Greece and the Euro, From Crisis to Recovery”, edited by George Alogoskoufis and Kevin Featherstone
- Lewis William Arthur (1954), *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*, Manchester School of Economic and Social Studies, Vol. 22, No. 2
- Lewis William Arthur (1956), *The Theory of Economic Growth*, George Allen & Unwin Ltd
- Lucas Robert E. Jr (1988), *On the Mechanics of Economic Development*, Journal of Monetary Economics, Vol. 22, Issue 1, pp. 3 – 42
- Ian W. Marsh and Stephen P. Tokarick, *An Assessment of Three Measures of Competitiveness*, Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 132, H. 4, pp. 700 – 722
- Malthus Thomas (1798), *An Essay on the Principle of Population*, Printed for J. Johnson, London, Electronic Scholarly Publishing Project, 1998
- Malthus Thomas (1815), *An Inquiry Into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is Regulated*, John Murray
- Malthus Thomas (1820), *Principles of Political Economy Considered With a View to Their Practical Application*, John Murray
- Mankiw N. Gregory, Romer David and Weil David N. (1992), *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 107, No. 2, pp. 407 – 437
- Marx Karl (1867), *Capital: A Critical Analysis of Capitalist Production*, edited by Frederick Engels, 1887
- Mill James (1808), *Commerce Defended. An Answer to the Arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett, and Others, have attempted to Prove that Commerce is not a source of National Wealth*, Printed for C. and R. Baldwin
- Mill John Stuart (1844), *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, Batoche Books, Kitchener, 2000 (pp. 53, 55)
- Myrdal Gunnar (1974), *What is Development?*, Journal of Economic Issues, Vol. 8, No. 4, pp. 729-736
- North Douglass C. and Thomas Robert P. (1973), *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge University Press
- North Douglass C. (1990), *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press
- OECD (1990), *Economic Surveys: Greece*, Organization for Economic Cooperation and Development
- Pasinetti Luigi L. (1962), *Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth*, The Review of Economic Studies, Vol. 29, No. 4, pp. 267 – 279
- Pasinetti Luigi L. (1989), *Ricardian debt/taxation equivalence in the Kaldor theory of profits and income distribution*, Cambridge Journal of Economics, Vol. 13, No. 1, pp. 25-36
- Prochniak Mariusz (2011), *Determinants of Economic Growth in Central and Eastern Europe: The Global Crisis Perspective*, Post-Communist Economies, Vol. 23, No. 4, pp. 449 – 468

- Radelet Steven, Sachs Jeffrey and Lee Jong – Wha (2001), *The Determinants and Prospects of Economic Growth in Asia*, International Economic Journal Vol. 15 No. 3, pp. 1 – 29
- Ramsey Frank Plumpton (1928), *A Mathematical Theory of Saving*, The Economic Journal, Vol. 38, No. 152, pp. 543 – 559
- Ricardo David (1817), *The Principles of Political Economy and Taxation*, 3rd edition 1821, Batoche Books, Kitchener, 2001
- Ricardo David (1820), *The Works and Correspondence of David Ricardo, Vol. II. Notes on Malthus's Principles of Political Economy*, edited by Piero Sraffa with the Collaboration of M.H. Dobb, Liberty Fund, 2005
- Robinson Joan (1956), *The Accumulation of Capital*, Macmillan & Co LTD (p. 255)
- Romer Paul M. (1986), *Increasing Returns and Long-Run Growth*, Journal of Political Economy, Vol. 94, No. 5, pp. 1002 – 1037
- Romer Paul M. (1990), *Endogenous Technological Change*, The Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems, pp. S71 – S102
- Romer Paul M. (1994), *The Origins of Endogenous Growth*, Journal of Economic Perspectives, Vol. 8, No. 1, pp. 3 – 22
- Rostow Walt Whitman (1960), *The Stages of Economic Growth: An Non – Communist Manifesto*, Cambridge University Press
- Rostow Walt Whitman (1971), *Politics and the Stages of Growth*, Cambridge University Press
- Rostow Walt Whitman (1992), *Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present: with a perspective on the next century*, Oxford University Press
- Samuelson Paul A. and Modigliani Franco (1966), *The Pasinetti Paradox in Neoclassical and More General Models*, The Review of Economic Studies, Vol. 33, No. 4, pp. 269-301
- Samuelson Paul A. and Nordhaus William D. (2009), *Economics*, McGraw – Hill/Irwin, 19th Edition
- Sachs Jeffrey D. and Warner Andrew M. (1997a), *Fundamental Sources of Long-Run Growth*, The American Economic Review, Vol. 87, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Fourth Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 184 – 188
- Sachs Jeffrey D. and Warner Andrew M. (1997b), *Sources of Slow Growth in African Economies*, Journal of African Economies, Vol. 6, No. 3, pp. 335 – 376
- Say Jean – Baptiste (1803), *A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth*, Batoche Books, Kitchener, 2001
- Schultz Theodore W. (1961), *Investment in Human Capital*, The American Economic Review, Vol. 51, No. 1, pp. 1 – 17
- Schumpeter Joseph Alois (1934), *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Harvard University Press
- Schumpeter Joseph Alois (1943), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 83
- Sen Amartya (1988), *The Concept of Development*, Handbook of Development Economics, Vol. 1, pp. 9-26

Smith Adam (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Edited by S. M. Soares, MetaLibri Digital Library, 2007

Solow Robert M. (1956), *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, Quarterly Journal of Economics, Vol. 70, Issue 1, pp. 65 – 94

Solow Robert M. (1957), *Technical Change and the Aggregate Production Function*, The Review of Economics and Statistics, Vol. 39, No. 3, pp. 312 – 320

Swan Trevor W. (1956), *Economic Growth and Capital Accumulation*, Economic Record, Vol. 32, Issue 2, pp. 334 – 361

Tarascio J. Vincent (1971), *Keynes on the Sources of Economic Growth*, Journal of Economic History, Vol. 31 , pp. 429 – 444

United Nations (1987), *Our Common Future*, Report of the World Commission on Environment and Development, Oxford University Press

Uzawa Hirofumi (1961), *On a Two-Sector Model of Economic Growth*, The Review of Economic Studies, Vol. 29, No. 1, pp. 40 – 47

Uzawa Hirofumi (1963), *On a Two-Sector Model of Economic Growth II*, The Review of Economic Studies, Vol. 30, No. 2, pp. 105 – 118

Uzawa Hirofumi (1965), *Optimum Technical Change in An Aggregative Model of Economic Growth*, International Economic Review, Vol. 6, No. 1, pp. 18 – 31

Ελληνική

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (2021), «Παρατηρήσεις και Προτάσεις της ΓΣΕΒΕΕ επί του Σχεδίου Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία (Τελική Έκθεση Επιτροπής Πισσαρίδη, 14.11.2020)», Κείμενα Γνώμης ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 15/2021, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Χριστόφορος Πισσαρίδης, Δημήτρης Βαγιανός, Νίκος Βέττας και Κώστας Μεγίρ (2020), *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία*, Τελική Έκθεση, 14 Νοεμβρίου 2020